

Такырова
Александра
Васильевна

Ийэбит, эйэбэс мичээринг,
Истинг иһирэх сыһыанын
Олохпут суолдьут сулуһа
Буолла биһиэхэ – оҕолоргор.
Кыһалҕа, эрэй ыалласпатах
Дьоллоох оҕо сааспыт
Махтала эйиэхэ ананар,
Күндү ийэбит барахсан!
Дьарамай нарын санныгар
Оҕолорунг тустарыгар
Ыарахантан чаҕыйбакка,
Ыалдьаргын да аахсыбакка,
Үлэ үгүһүн сүкпүтүң,
Ингнэн-толлон турбатаҕың.
Биирдэ олорон турбат,
Үлэһит үтүөтэ киһибит,
Сүөһү көрөн, от оттоон,
Барыбытын үөрэхтээн
Кэскилбитин түстээбитинг,
Олохпутун тэрийбитинг.
Ыраахан айаннаан кэллэххэ
Түбүк үрдүгэр түһэринг,
Минньигэс, тотоойу аһынан
Айах тутан көрсөрүң.
Куруук дэлэй астаах-үөллээх
Хаһаайка бастыңа эн этин,
Ыалдьыт дьонҥун маанылаан,
Илии тутуурдаан ыытарың.
Аһыныгас эн майгың
Көтөр кынатын буолара,
Чиэһинэйинг, ырааһың
Холобурга сылдьара.
Кыайыларга өрүү сирдиир
Сырдык ыранг эйиэнэ:
«Дьонтон эрэ хаалбатыннар,
Үөрэх-билии суолланныннар!»
Барыбытын бииргэ тумэн
Үөрэ-көтө ас тарда
Түбүгүрэ сүүрэринг,
Дьоллононҥун сырдыырың -
Биһигинниин өрүү баар
Умнуллубат өйдөбүл!

Иһинээбитэ

Кирии тыл.....	4
Э.Ф. Данилов. Барҕа махтал буолуохтун.....	6

Эдьийбит, чугас киһибит

Э.Ф. Данилов. Ийэбэ махтал.....	14
В.Г.Соловьева. Олус үлэһит этэ.....	17
Е.Н.Григорьева. Кырдыаҕас дьүөгэм туһунан ахтыы.....	18
В.Е.Иванова. Александра Васильевна сырдык кэриэһигэр.....	20
Д.С.Рожина. Өлөксөөн аһара үлэһит, ыраас дьахтар этэ.....	21
М.В.Мопполова. Ыкса ыалбыт Өлөксөөн.....	22
В.Г.Иванов. Аҕам кийиитэ үлэһиттэн олус астынара.....	23
А.Н.Мартынова. Сангаспыт Өлөксөөннүүн ийэм олус тапсара.....	24
В.И.Кривошапкин. Туруу үлэһит, чиеһинэй, дьаныардаах үтүө киһи.....	26
И.В.Семенова. Эдьийим Өлөксөөн туһунан үтүө өйдөбүл.....	28
В.Н.Такыров. Миигин оҕотун курдук көрөрө.....	32
Е.С.Спиридонова. Куруук сүүрүүнэн сылдыра.....	34
В.Ф.Ефремова. Наһаа аһыныгас, амарах дууһалаах киһи этэ.....	35
Г.И.Такыров. Барахсан үлэһит да киһи этэ.....	36
Л.И.Винокурова. Эдьийим Өлөксөөнгө олох оскуолатын ааспытым.....	37
А.И. Чемпорова-Такырова. Эдьий Өлөксөөн туһунан истинг-иһирэх тылынан...	38
Р.И.Угапьева-Евсеева. Өлөксөөн ийэтинин аҕам аҕата бииргэ төрөөбүттэр...	40

Тапталлаах ийэбит

С.С.Иванов. Үс ийэбит туһунан ахтыы.....	44
Л.С.Стручкова. Ийэбит туһунан иһирэх тыл.....	46
А.С.Иванова. Мэнээк киһи олоҕор, ылбычча санаммат олоҕун олорто.....	48
В.С.Кривошапкина. Ийэбит тыыл, үлэ бэтэрээнэ этэ.....	52
Е.С.Седалищева. Үлэ үөрүйэхтэригэр, албастарыгар, ньымаларыгар үөрэтэ, такайа сылдыра.....	56
И.С.Иванова. Саамай күндү киһим.....	58

Минньигэс сизинэр

Р.С. Федорова. Эбэм Өлөксөөндүрэ сырдык аатыгар.....	62
В.В.Стручков. Эбэм туһунан истинг өйдөбүлүм.....	63
С.В.Тукан. Эбэм – истинник саныыр киһим.....	64
Е.В.Стручков. Эбэм аһа барыта минньигэс, тотоойу буолааччы.....	65
И.В.Мальшева. Эбэбин билигин да суохтуубун.....	66
Л.В.Руфова. Эбэм төһө да үөрэбэ суох буоллар, үөрэби өрө тутар этэ.....	68
В.В.Кривошапкина. Тапталлаах эбэм Өлөксөөн.....	71
А.Г.Егоров. Эбэм миэхэ саамай күндү киһим этэ.....	73
Э.Ю.Седалищева. Мин эбэбинэн олус киэн туттабын.....	74
В.Ю.Седалищева. Эбэбит үөрэппитэ-такайбыта олохпутугар туһалыыр.....	75
А.А. Иванова. Эбэм сүдү экономист талааннаах эбит.....	76
И.А.Иванов. Мин эбэ тапталын билбит дьоллоохпун.....	78
Түмүк тыл.....	

Кирии тыл

Оџо сааспыт ааспыт Маалыкайбыт барахсан, билии-көрүү биэрбит оскуолабыт, учууталларбыт, бары үөрэ-көтө кэтэхэр саҥаас Лиисэбит, халыҥ аймахтарбыт, уһун урууларбыт, ыкса ыалларбыт Муоппаллар, дьүөгэлэрбит, доџотторбут, хоһоһолорбут, ыалдьыттарбыт, кыра дьиэбитигэр дьуккаах олорбут ыалларбыт, сүүрбүт-көппүт хонуубут, олох киэн аартыгар көтүппүт портпут, ынах маҥырааһына, сарсыарда аайы бөтүүк хаһыта, сайыҥгы киэһэлэр «Маарка», волейбол, бадминтон оонньуула, сааскы, күһүҥгү чалбах, бадараан, кыһыҥгы ыйданга киэһэлэр, хаарга чомпойдонуу, саһаан үлэтэ, сайын аайы оттуур «Өтөхтөөхпүт», дьэдьэнниир сыһыбыт, отоннуур, тэллэйдиир ойуурбут, сэһэн-тэппэн буолан доџотторбутунуун аргыстаһан айанныыр көбүс-көнө Мегежекская уулуссабыт, ынахтарбытын уулатар эбэбит «Ойбон көлүйэ», сүрэхпитигэр түспүт килиэп уочарата, өрөбүл аайы суунар уопсай баанныкпыт, сарсыарда 4 чааска дылы «Мунҥа» оонньуулаах ыһыахтар, 5 харчы төлөөн киинэ көрөр кулууппут, сурук, сонун кэтэхэр почтабыт, уулатар-аһатар Марха эбэбит, уһун-киэн айаннаах «Заря»... Бу барыта билигин сааһыран истэх аайы өссө кэрэтийэн, сүппэт-ингмэт өйдөбүннүк буолан биһигини барыбытын төрөппүттэрбитин, ордук ийэбитин кытта ситимниир.

Биһиги ийэбит Такырова Александра Васильевна үлэ, тыл бэтэрээнэ, сэрии сылларыгар бэйэни харыстаммакка «Килбиэннээх үлэтин иһин» диэн Сталин төбөлөөх мэтээллээх, үс юбилейнай мэтээллэрдээх, «Элбэх оџолоох ийэ» бэлиэлээх этэ. Биэс оџолоох

огдообо киһиэхэ, аҕабытыгар Иванов Семен Федоровичка–Куччугуй Сэмэнгэ, кэргэн тахсан 4 оҕоломмутугтан уол оҕото сатанаахтаабатах.

«Ийэбит мэнээк киһи олорбот, ылбычча санаммат олобун олорбута. Билигин толкуйдаан көрдөххө итиччэ элбэх оҕолоох, икки кэргэнэ ыалдьан өлбүт огдообо киһиэхэ кэргэн тахсы туһугар бэйэтэ героизм эбит», - диэн суруйар сүктэн кэлэригэр иккитин эрэ ааһан сылдыар кыһа Александра.

«Элбэх оҕону көрөн–харайан улаатыннартаан үлэһит, ыал-күөс онгортообут улахан өгөлөөх ийэ буолар. Оҕолорун барытын миэнэ–эйиэнэ диэбэккэ төрөппүт оҕолорун курдук көрөттөөбүт иһирэх ийэ барахсан этэ. Атын ийэ оҕолоро кинини төрөппүт ийэлэрин курдук таптыыллар–ытыктыыллар, ол туһунан бэйэлэрэ да, атын да дьон кэпсииллэр. Үчүгэйдик көрөрүн таһынан оҕолору биир тыынгга иитэлээбит, онон оҕолоро олус иллээхтэр, бэйэ–бэйэлэригэр көмөлөсүһэллэр уонна төһө да атын–атын сиргэ олордоллор сибээстэрин быспаттар. Дьэ, бу буолар, төһө да үөрэммэтэбин иһин саха муударай дьахтара сахалыы өйүнэн, үлэтинэн–хамнаһынан, бэйэтин холобурунан оҕону иитиигэ сүдү кылаата», - диэн суруйар бэйэтин ахтытыгар үлэ бэтэрээнэ, 1970 – 1990 сылларга Ст.Васильев аатынан сопхуос инженер-мелиоратора Соловьева Вера Григорьевна.

«Ханнык баҕарар нэһилиэккэ үлэни өрө тутан тустаах үлэлэрин энкилэ суох толорор олус сэмэй, судургу, үтүө-мааны «сир түннүгэ» дьон баар буолаллар. Биир оннук киһинэн мин ытыктыыр, убаастыыр кырдыаҕас дьүөгэм – Өлөксөөн эмээхсин – Такырова Александра Васильевна этэ», - диэн ахтар Бордон нэһилиэгин бочуоттаах олохтооҕо Григорьева Елена Николаевна.

Ньурбатааҕы ХЭ «Кооператор» уопастыба дириэктэрэ, Саха сиригэр эргиэнин үтүөлээх үлэһитэ, кооперация Туйгуна Иванова Вера Егоровна бэйэтин ахтытыгар бэрт истинник суруйбут: «Өлөксөөнү көрөөт даҕаны кини дууһата ырааһынан, майгыта аламаҕайынан, тас көрүнүнэн хуоһунньуктар хартыыналарыгар уруһуйданар саха Ийэлэрин, Эбээлэрин саныы түһэбин. Билигин да харахпар көстөр, истинг мичээрдээх, тугу эрэ кэпси-кэпси түбүгүрэ сылдыара».

«Аҕам кийиитэ үлэһиттэн олус астынара. Биир сиргэ оттуур эрдэпитинэ кийиитин хотуурун сытыылаан, таптайан биэрэрэ. Кыһын саҕаспыт үлэһиттэн кэлэн иһэн биһиэхэ сылдыан ааһара. Аҕам кийиитин итии чэйдээх көрсөрө. Ол курдук истинник сыһыаннаһаллара», - диэн бэйэтин санаатын үллэстэн суруйар педагогическай үлэ бэтэрээнэ, абаҕабыт Киргизэлэй уола Иванов Виктор Григорьевич.

«Биһиги дьэ кэргэн атаһытыгар турарбытыгар ийэбит Өлөксөөн барахсан көмөтө, өйөбүлэ хара баһаам этэ. Сотору-сотору почтанан посылка кэлэрин оннооҕор

почта үлэһиттэрэ сөбүллөрө. Оҕолорбут кыраларыгар көрсөн туохха да бэриллибэт улахан өйөбүлү онгорбута. Үөрэҕи–билиини өрө тутарын маннайгы күннэртэн бэлиэтии көрбүтүм, ол да иһин сиэннэрин студенныыр кэмнэригэр хара күн сириттэн барыар диэри харчынан, аһынан көмөлөһө олоҕубута», - диэн Тааттатааҕы күтүөтэ, Саха республикатын олоҕун-дьаһаҕын хаһаайыстыбатын бочуоттаах үлэһитэ, Валентин Иванович Кривошапкин бэйэтин билиниитин бэрт истинник суруйбут.

Ийэбит бииргэ төрөөбүт кыра балта, педагогическай үлэ бэтэрээнэ, РСФСР үөрэҕириитин туйгуна, «Учууталлар учууталлара», Ирина Васильевна Семенова (Такырова) манньк ахтар: «Улахан эдьийбит Александра оҕо сааһыгар ийэтэ өлөн, сэрии сылларыгар кыһалҕалаах кырыымчык кэмгэ улаатан, эрдэттэн кытаанах үлэҕэ мускулубута, колхоз, совхоз араас үлэтигэр уһуннук үлэлээбитэ... Кини тус олоҕор, үлэтигэр туһаммыт өйүн-санаатын, муудараһын оҕолоругар сыһыарбыта саарбаҕа суох. Оҕолор бары идэ ылан, ыал буолан, оҕо төрөтөн дьон убаастабылын ылар үлэһит буолбуттара элбэҕи этэр».

«Мин ийэм уонна эдьийим Өлөксөөн эрдэ элбэх оҕолоох огдообо хаалбыттара. Ол гынан баран туруу үлэһит, дьяныардаах дьон буоланнар оҕолорун барыларын үөрэхтээх, үлэһит дьон онгорбуттара. Иккиэн олох ыараханыттан кыайан үөрэммэтэх буолан үөрэх наадалааҕын наһаа өйдүүлэрэ, биһигини кыра эрдэспититтэн үөрэхтээх буолуохтааххыт диэн такайаллара», - диэн суруйар ийэбит эдьийин кыһа Маалыкайдааҕы «Сарданҕа» детсад иитээччитэ, үлэ бэтэрээнэ Ефремова Валентина Филипповна.

Ийэбит убайын уола, үлэ, спорт ветерана, Маалыкай нэһилиэгин бочуоттаах олохтооҕо, Такыров Владимир Николаевич ахтытынан кирири тылы түмүктүүбүт: «Бу орто дойдуга киһи букатын кэлбэт эрэри, эдьийим өссө уһуннук олорто буоллар оҕолоро да, элбэх сиэннэрэ да сириз суох этилэр дии саныбын. Эдьийим Өлөксөөн өрүү үчүгэи-кэрэни, үлэни өрө тутары угуйбут-уһуйбут үтүөтүн тыыннааҕым тухары умнуом суоҕа, куруук өйдүү-саны сылдыһабым».

Барҕа махтал буолуохтун

*Эдуард Федорович Данилов
СР норуотун хаһаайыстыбатын үтүөлээх үлэһитэ,
Горнай, Ньурба улуустарын Бочуоттаах олохтооҕо,
РФ суруналыыстарын Сойуһун чилиэнэ.*

2011-2012 сылларга мин төрөөбүт – үөскээбит түөлбөбиттэн, Ньурба оройуонун Кукаакы уонна Бордонг нэһилиэктэриттэн төрүттээх, убайдарым кэриэтэ саныыр, дьон –

норуот диринг ытыктабылынан туһанар дьоннор тустарынан бэрт диринг ис хоһоонноох, ордук эдэр дьону, ыччаттары үтүө үгэстэргэ угуйар, үөрэтэр хабааннаах икки тэттик кинигэлэри «Бичик» кинигэ кыһата бэчээттээн таһаарда.

Бастакыта «Учуутал үрдүк аата», иккинэ «Саха сирин үлэһит дьоно» серияларга бэчээттэннилэр. Бастакы кинигэбэ педагогической үлэ маастара, новатор учуутал, сатабыллаах тэрийээччи, учууталлар учууталлара, педагогической наука кандидата, Ньурба оройуонугар үлэһиттэр депутаттарын оройуоннаабы Сэбиэтин председателинэн үлэлии сылдыбыт Николай Васильевич Такыров, кылгас да буоллар, чабылхай олобун, айымныылаах үлэтин туһунан бэрт итэбэтиилээхтик, кэрэхсбиллээхтик суруллубут. Кинигэни хомуйан онгорооччулар: педагогической наука кандидата, СР үөрэбириитин үтүөлээх үлэһитэ, Ньурба оройуонун бочуоттаах олохтооҕо Герасим Иванович Васильев, советской партийнай үлэ бэтэрээнэ, Ньурба оройуонун бэтэрээннэрин Советын бэрэссэдээтэлэ, оройуон бочуоттаах олохтооҕо Василий Семенович Семенов кинигэ геройа Николай Васильевич Такыров Марха, Ньурба 1 №-дээх оскуолаларын директорун, Ньурба райсоветын председателин дуоһунастарыгар үлэлиир кэмнэринээби үөлээннээхтэрин, бииргэ үлэлээбит коллегаларын, чугас аймах – билэ дьонун истинг – иһирэх ахтыыларын бэрт сатабыллаахтык сааһылаан киллэрбиттэр.

Итини тэнгэ Николай Васильевич талааннах журналист буоларынан, «Коммунизм суола» уонна «Кыым» хаһыаттарга бэчээттэппит ыччаты иитиигэ, оскуола олобур, төрөшпүттэргэ туһаайан суруйталаабыт ыстатыйалара киллэриллибиттэр.

Кинигэ биир улахан түһүмэбэ «Н.В. Такыров – педагогической наука кандидата» диэн ааттаах. Бу түһүмэххэ Николай Васильевич «Соединение обучения с трудом как средство подготовки сельских школьников к практической деятельности на примере Якутской АССР» диэн 1973 сыллаахха ССРС педагогической наукаларга Академиятын Үлэнэн үөрэтии уонна профессиональной ориентация научнай – чинчийэр институтугар биэрбит педагогической наука кандидатын учуонай степенин көмүскүүргэ диссертациятын кылгас автореферата киллэриллибит.

Биллэн турар, оҕону оскуолаба үлэнэн үөрэтии, иитии проблемалара урут да, билигин да олус улахан суолталаах боппуруостарынан буолаллар. Николай Васильевич Такыров Ньурба оройуонун икки саамай бөдөҥ, үгүс үтүө традициялаах оскуолаларыгар өр сылларга директорунан үлэлээн, улаханлык уопутуран баран, суруйбут кандидатскай диссертацията билигин да суолтатын сүтэрэ илик буолуохтаах. Кини Саха Республикатыгар аан бастакынан быһаччы оскуола директорунан үлэлии сылдьан, научнай эйгэбэ тахсыбыта, мин саныахпар, Николай Васильевич Такыров Саха сирин усуллубуйатыгар педагогической наукаба киллэрбит сүүнэ кылаата сиһилии үөрэтиллэн, санга ирдэбиллэргэ дьүөрэлии тутан билингни оскуола олобур туһаныллыахтаах. Саха

Республикатын үөрэххэ министиэристикэтэ бу боппуруоһу сөргүтэн, үөрэтэн оскуолалар үөрэтэр, иитэр үлэлэригэр туһанара буоллар хайҕаллаах дьыала буолуо этэ.

«Саха сириҥ үлэһит дьоно» диэн серияҕа «Бичик» кинигэ кыһата 2012 сылга таһаарбыт «Иванов Семен Федорович II – Куччугуй Сэмэн» диэн кинигэтин кини кыра кыһа Үөһээ Бүлүүгэ олорор Ирина Семеновна Иванова хомуйан оҥорбут.

Тыыл, сэбиэскэй, хаһаайыстыбаннай үлэ бэтэрээнэ, Ньурба улууһун Маалыкайыгар XX үйэ ортотугар саҥа олоҕу тутууга күүһүн-уоһун харыстаабакка, бэрт тахсыылаахтык үлэлэспит оройуон биллиилээх дьонноруттан биирдэстэрэ Иванов Семен Федорович II – Куччугуй Сэмэн төрөөбүтэ 100 сыла туоларыгар анаан кинигэ бэлэмнэммит. Кинигэҕэ Семен Федорович бэйэтэ суруйан хаалларбыт ыстатыйалара, кини туһунан бииргэ үлэлээбит дьонун, аймахтарын, оҕолорун истинг – иһирэх ахтыылары киллэриллибиттэр.

Иванов Семен Федорович II – (Куччугуй Сэмэн) үөрэбэр үчүгэй, активной общественник этэ. Начальной оскуоланы бүтэрээт, 1929 – 1930 сылларга кини Бордоҥ советын исполкомун секретарынан үлэлээбитэ, 1932 сыллаахха Ньурба оройуонун батараактарын советын председателэ, 1934 – 39 сылларга түүлээҕи тутар станция сэбиэдиһсэйэ, 1939-42 сылларга I Бордоҥ советын исполкомун председателэ, 1942 – 1947, онтон 1953-1956 сылларга иккитэ төхтөрүйэн «Инники этэрээт» колхоз председателинэн үлэли сылдыбыта. 1958 – 1960 сылларга лесхозка үлэлээбитэ, онтон 1960 – 1968 сылларга Маалыкай сельпотун правлениятын соҕотуопкаҕа председателинэн ситиһиилээхтик үлэлээн пенсияҕа тахсыбыта.

Семен Федорович II (Куччугуй Сэмэн) уонна кини убайа Семен Федорович I (Улахан Сэмэн) Маалыкай алын сүһүөх оскуолатыгар үөрэнэн ааҕар – суруйар буолбуттара, онон саҥа олоҕу тутууга салайар үлэлэргэ кыттыһан барбыттара, Николай Габышев тэрийбит бастакы комсомольскай ячейкатын чилиэннэринэн буолбуттара. Ол туһунан кинилэр эмиэ эгил – тэбил саастаахтара, бастакы комсомолецтартан биирдэстэрэ Иванов Прокопий Никитич (Чохоонойоп) кэлин, 1968 сыллаахха, Эдьигээн оройуонугар үлэли сылдьан, бэйэтин «Маалыкай бастакы комсомолецтара» диэн ахтытыгар манньк суруйбута:

«Николай Степанович (Габышев) тэрийбит комсомольскай тэрилтэтин чилиэннэрэ бастакы колхозтары тэрийиигэ, бөҕөргөтүүгэ бэйэлэрин үлэлэринэн кыттыһан холобур буолбуттара. Олортон Семен Иванову II, Павел Даниловы, Николай Долбосовы, Василий Гуляевы ааттаталыахха сөп. Кинилэр сүдү үтүөлэрэ диэн үйэ саас тухары бытарыйан олоҕорбут чааһынай бас билиилээх бааһынай хаһаайыстыбаларын ортотугар колхозтары тэрийэн, кинилэргэ чилиэнинэн киирэн, үлэлээн, саҥа олоҕу бастакы төрүттээччилэринэн буолбуттара».

Семен Федорович Иванов II (Куччугуй Сэмэн) нэһилиэк, колхоз салалтатыгар кэккэ сылларга үлэлээн, үгүс сыратын биэрбитэ, нэһилиэк, оройуон социальнай – экономическай, культурнай сайдытыгар улахан үтүөлээх салайааччынан биллибитэ. Кини миигиттэн сааһынан сүүрбэччэ сылынан аҕа, онон кини мин көлүөнэм иннинээҕи көлүөнэ представителэ буолар. Мин кинини Маалыкай оскуолатыгар үөрэммит сылларбыттан (1941-47 сс.), онтон үрдүк үөрэҕи бүтэрэн, дойдубар үлэлии кэлиэхпиттэн (1955 с.) чугастык билэбин. Ол быһаһын тухары Семен Федорович II куруутун орто, үрдүк салайар дуоһунастарга бэрт ситиһиилээхтик, тахсыылаахтык үлэлиирин истэрим, билэрим. Кини дьон – сэргэ дириг ытыктабылынан туһанара. Кини этиитэ, сүбэтэ – амата мэлдьи учуоттанара.

Кини киһи быһыытынан олус бэрээдэктээх, дьохуннаах, эппит тылыгар турумтуо буолара. Саха киһитигэр орто тэгил уңуохтаах, тор курдук бытыктаах, мааны сэбэрэлээх киһи этэ. Дьону, оҕону, дьахтары кытта уопсай тылы булан дуоспуруннаахтык кэпсэтэрэ, көрдөөх кэпсээннэри кыратык мүчүк гына – гына кэпсиирин сөбүлүүрө.

Кини элбэх оҕолоох дьэ кэргэн ытыктанар аҕа баһылыга этэ: үс олоххо хас да оҕолонон, улаатыннартаан, барыларын үөрэттэрэн үлэһит дьон онортообута, оҕолоро республика араас улуустарыгар үлэлии – хамсыы сылдыаллар, олортон биридэстэрэ – улахан уола Сергей Семенович Иванов учуонай – зоотехник идэтин баһылаан, дойдутугар, Маалыкайга, Степан Васильев аатынан совхозка, Ньурбаҕа сельхозуправленияҕа, Антоновкаҕа Ньурба совхозка бэрт тахсыылаахтык үлэлээн билигин пенсияҕа тахсан оҕолоругар, сиэннэригэр көмө, сүбэ – ама буола сылдыар. Семен Федорович II кыра уола Иосиф Семенович Иванов дойдутуттан ханна да халбарыйбакка, Бордон нэһилиэгин администрациятыгар үлэлии- хамсыы сылдыар.

Кыргыттартан улаханнара Татьяна Семеновна эргин идэлээх үлэһитэ, 44 сыл үлэлээн потребкооперация туйгуна ааты ылан пенсияҕа тахсан дойдутугар, Маалыкайга, элбэх оҕолоох ийэ буолан дьоллоохтук – соргулаахтык олорор. Аҕатын туһунан ахтытыгар: «Алтата оҕоломмуспуттан биир уол оҕо кыра сааһыгар ыалдьан олохтон туораабыта. Атын оҕолорум бары араас идэлээх дьон буолан, дьэ – уот тэринэн олоролор. 12 сиэннээхпин, биир хос сиэннээхпин», - диэн сэлэргийэр.

Семен Федорович иккис кэргэнигиттэн, Пелагея Никифоровна Жондороваттан, улахан кыһа Людмила Семеновна Стручкова (Иванова) Абый улууһун Сутуруоха бөһүөлэгэр өр сылларга үлэлээн СР үөрэҕириитин туйгуна, алын сүһүөх кылаас үрдүкү категориялаах учуутала, үлэ бэтэрээнэ, үс оҕо ийэтэ буолан олорор. Кини аҕатын туһунан «Төрөппүт үтүө холобура оҕо киһи быһыытынан сайдарыгар сабыдыала» диэн ахтытыгар маннь суруйар: «Биһиги дьэ кэргэммит оҕолоругар хаһан да кэһиллибэт

быраабылалардаах этибит: ыалга хонуманг, ыал аһын кэтэһимэнг, оонһуу баран сөбүгэр кэлинг, атын ыал оҕотун таһаһын уларсан кэтимэнг, ымсыырыманг, бэйэбит таһаскыт ыраас, бүтүн буолла да сөп, оскуолаҕа эбэтэр туох эмэ үчүгэйгэ кэтэр таһаскытын харыстаанг, дьиэбүтигэр кэллэххитинэ хайаан да уларыттан, тэбээн – сахсыйан ыйаанг, атаһыт таһаһын хайаан да ыраастаанг, общественной миэстэбүэ, ыалга ыраас таһаһынан сылдыһыг, баттаһытын куруук көрүнэ сылдыһыг, оҕолору кытта этиһэ – охсуһа сылдыһыманг, улахан дьонго куруубайдааманг, кинилэргэ ытыктабыллаахтык сыһыаннаһыг», - диэн буолара.

Иккис кэргэнтэн кыра кыыс Александра Семеновна Иванова: «Аҕам баҕатын толорон эмп үлэһитэ буолбутум», - диир. Кини фармацевт идэтин талбыта, Ньюрба Чукаарыгар аптека сэбиэдиссэйинэн үтүө суобастаахтык үһүннүк үлэлээтэ. Аҕатын туһунан бэйэтин ахтытыгар: «Мин санаабар аҕам, оҕолорго барыларыгар да буолуо, саамай үчүгэй, саамай билиилээх, саамай сатабыллаах, саамай күүстээх, саамай үлэһит, саамай – саамай... этэ», - диэн суруйбут.

Үһүс кэргэнтэн Александра Васильевна Такыроваттан бастакы кыыс Валентина Семеновна Кривошапкина (Иванова) СР үөрэҕириитин туйгуна, саха тылын уонна литературатын үрдүкү категориялаах учуутала, Таатта улуһун Харбалаах орто оскуолатыгар өр сылларга үлэлээбит, «Саха Азия оҕолоро» фонда степендиата, «Саха сириг методика» бэлиэ хаһаайына, үс үрдүк үөрэхтээх, үлэһит буолбут кыргыттар тапталлаах ийэлэрэ, үс сиэн маанылаах эбэлэрэ. Валентина Семеновна «Аҕам туһунан аман өһүм» диэн ахтытыгар манһык үтүө тыллары ааҕабыт: «Улааппыһытыгар дуобат, сааһымат, хаамыска тэнэ сыал быраһыыта, бильярд баар буолбута, дьоммут оччотооһу кэмнэ биһиги дэгиттэр сайдыылаах буоларбытыгар болһомтолоохтук сыһыаннаһыттар эбит.

Олох кырабытыттан дьиэбү бэйэбит сааспытыгар сөп түбэһэр үлэлээх буоларбыт.

Аҕабын нэһилиэк олохтоохторо, биир дойдулаахтара улаханһык убаастыһыллара, таптыһыллара, ону да дьон биһиэхэ, оҕолоругар, сыһыаннарыттан өйдүүр этим: « Оо, Семен Федорович кыргыттара», - диэн буолааччы, оччоһо аҕабынан киэн туттуум өссө төгүл үрдүүрэ, аҕабын туох эрэ ситиһиһилэнэн үөрдүөһүпүн баһаран кэлэрим...

Тапталлаах ийэбит Александра Васильевна – Өлөксөөн курдук бэриниһилээх, хорсун – хоодуот ийэ аһыйаһа буолуо. Ийэбит астаабыт аһын минһыгэһэ, тикпит таһаһа сылааһа, уурбута – туппута, сууйбута – тараабыта ырааһа куруук холобурга, кэпсэлгэ сылдыһара, дьаһаллаах хаһаайка этэ. Ийэбит муударай өйүнэн – санаатынан биһигини биһиргэ түмэн, эйэлээх, инникигэ дьулуурдаах гына иһпит – үөрөһпит, такайбыт эбит.

Олохпор араас түгэннэргэ: «ийэлээх, аҗам туох диэхтэрэ эбитэ буолла», - диэн өйдөбүл куруук аргыстаһа сылдьар. Ийэлээх аҗам олоххо сыһыаннара, сырдыкка дылуурдара куруук үтүө холобур буолара».

Бүтэһик ийэттэн орто кыыс Евдокия Семеновна Седалищева (Иванова): «Аҗабыт эргизэн туйгуна этэ» диэн кылгас ахтытыгар «Дьоммут биһигини, оҗолору, окко – маска тэнгэ ильдэ сылдьаллара, үлэ үөрүйэхтэригэр олох кырабытыттан сыһыаран үөрэппиттэрэ. Үлэлии сылдьан аҗабыт төрүттэрбит тустарынан кэпсээччи да, кырабыт бэрт буолан «ол ыалы, ол киһини эмиэ уруубут эбит» эрэ диэх курдук истэр эбиппит... Арааһа аҗам туйаҗын хатаран эргизэн үлэһитэ буолбуппун. Бүлүүгэ атыһыт кууруһун бүтэрэн, бастаан Дьиикимдэҗэ, онтон 1984 сылтан Маалыкайга аты – эргизэн салаатыгар үлэлии сылдьабын, маҗаһынгна сэбиэдиссэйдибин. Түөрт оҗолоохпун...

Төрүшпүттэрим курдук үлэбэр үтүө суобастаахтык сыһыаннаһабын. Ону сыаналаан салалтам республика, Россия эргизинин Бочуоттаах грамоталарынан, «Россия эргизинин туйгуна» бэлиэнэн наҗараадалаата, үлэ бэтэрээнэ буоллум».

Кыра кыыс Ирина Семеновна Иванова Үөһээ Бүлүүгэ физико – математическай оскуоланы бүтэрэн баран математика учууталын идэтин баһылаан ситиһиилээхтик үлэлии сылдьар, СР үөрэҗириитин туйгуна, «Саха сирин методиһа» бэлиэлээх, кыыстаах уол оҗолордоох. Кыыстара Саша М.А.Алексеев аатынан Республиканскай гимназияны 2011 сыллаахха үрүң көмүс мэтээлинэн бүтэрэн, Москваҗа Г.В. Плеханов аатынан университетка киирэн иккис кууруска ситиһиилээхтик үөрэнэ сылдьар. Ирина Семеновна «Ийэбит, аҗабыт сурукка суруллубатах оскуолалара» диэн ахтытыгар маннык кэпсиир: «Аҗабыт биһигини суот суоттуурга, кинигэ ааҗары таптыырга үөрэппитэ. Ол курдук киэһэ иллэнсидэ да, кинигэ ааҗытын, дуобакка оонһууну, өйгө суоттааһын күрэхтэһиитин тэрийэр этэ...

Билигин учуутал буолан баран өйдөөтөхпүнэ, дьоммут биһиэхэ «Ситуация успеха» тэрийэллэр эбит, билингги оҗо портфолиотын курдук хомуйан ситиһиилэрбитинэн кынаттанан өссө үрдүккэ тардыһахпытын баҗараллар эбит. Аҗам «оҗолорум төрдүлэрин – уустарын биллиннэр» диэн биһиэхэ анаан онгорон, суруйан хаалларбыта баһаам. Олортон төрүччүбүт ойуутун онгорбутун кинигэҗэ бэчээттэтибит...

Аҗам саха фольклорун сүгүрүйээччитэ этэ. Үс атын – атын ийэттэн төрөөтөрбүт да, аҗабыт түмүүтүнэн, биһиги ийэбит, Такырова Александра Васильевна кыһаллыытын бары эйэ-дэмнээхпит... Ити курдук бэйэ – бэйэбитин өйөһөн, өйдөһөн олорорбут Ийэбит, Аҗабыт үтүөлэрэ, кинилэр сурукка суруллубатах оскуолалара буолар».

Дьэ, ити курдук бу санга тахсыбыт икки кинигэ Ньурба Бордонгуттан, Кукаакытыттан үөскээн, тэнийэн барбыт Быыттаанаптар уонна Такыровтар аҕа уустарын чаҕылхай бэрэстэбиитэллэрин олохторун, үлэлэрин сиһилии сырдатар.

Семен Федорович II (Куччугуй Сэмэн), Николай Васильевич Такыровтан 16 сылынан аҕа, Советскай былаас саҥардыы бөҕөргөөн эрэр бириэмэтигэр улаатан киһи – хара буолбут киһи, онон кини кыра үөрэхтээх буолан баран, бэйэтэ дьобурунан, өйүнэн – санаатынан орто баайыы салалта үлэһитэ буолбута, оттон Николай Васильевич Такыров советскай былаас лаппа бөҕөргөөбүт кэмигэр төрөөн, үөрэх – билии балачча сайдыбыт кэмигэр түбэһэн, үрдүк үөрэҕи ситиһиилээхтик баһылаан, учуонай буолан салалта үөһээҥҥи структураларыгар үлэлээн ааспыта.

Бу икки улахан саха ыалын аҕа баһылыктарын олохторугар, үлэлэригэр биир маарыннаһар сүрүн түгэн баарын бэлиэтиэххэ сөп – кинилэр иккиэн элбэх оҕону төрөтөн улаатыннартаан, үөрэхтээх, үлэһит дьоннор онордулар, аҕа уустарын биллэрдик хангаттылар. Ол курдук Семен Федорович Иванов – Куччугуй Сэмэн, аҕыс оҕолоро 20 оҕолоннулар, 36 сиэннэннилэр, 2 хос сиэннэннилэр, оттон Николай Васильевич Такыров түөрт оҕолоро 9 оҕолоннулар, 5 сиэннэннилэр.

Кинилэр кэргэттэринээн оҕону дьэ кэргэнгэ иитиигэ ийэ, аҕа оруола улахан уонна оҕону үлэҕэ сыһыаран иитии үтүө түмүктэри биэрэрин көрдөрдүлэр. Ол туһунан ахтыы суруйбут ааптардар сиһилии, кэрэхсэбиллээхтик кэпсээбиттэр. Уратыта диэн бу икки дьэ кэргэттэрэ: биирэ улахан педагогическай үөрэҕэ суох, иккиһэ үрдүк педагогическай үөрэхтээх, учууталлар учууталлара аҕа баһылыктаах саха ыаллара дьэ кэргэн педагогикатын саха ыалын былыр былыргыттан илдэ кэлбит оҕону иитиигэ ньымаларын табыгастаахтык дьүөрэлээн, ол ньымалары хайдах туттан оҕолорун ииппиттэрин көрдөрбүттэрэ буолар.

Семен Федорович Иванов – Куччугуй Сэмэн уонна Николай Васильевич Такыров дьэ кэргэнгэ оҕону иитиигэ кимиэхэ баҕарар үтүө холобур буолар сыралаах үлэлэрэ үтүө түмүктэрдээх буолбута кинигэлэртэн арылхайдык көстөр. Куччугуй Сэмэн оҕолоро туох – ханнык үлэһит буолбуттары үөһэ бэлиэтээн ааспытым. Оттон Такыров Николай Васильевич улахан кыыһа Марианна Николаевна Скрябина (Такырова) СР үөрэҕириитин туйгуна, РФ үөрэҕириитин бочуоттаах үлэһитэ, уола Ян Николаевич Такыров – үрдүк юридическай үөрэхтээх государственнай сулууспа бэтэрээнэ, орто кыыһа Виктория Николаевна Захарова (Такырова) – СР тыатын хаһайыстыбатын туйгуна, Ньурба оройуонун ветеринарнай – чинчийэр лабораториятын директора, кыра кыыһа Валентина Николаевна Такырова үрдүк экономическай үөрэҕи бүтэрэн, үлэһит буолан, кэргэннэнэн икки оҕону төрөтөн баран, эдэр сааһыгар ыалдьан олохтон туораабыта.

Бу Мэгэдьэк түбэтигэр уутуйан олохсуйбут, элбэх ыччаты тэниппит Быттаанаптар уонна Такыровтар аҕа уустара тihэбэр уруулуу буолбуттара: ол курдук Николай Васильевич Такыров эдьийэ Александра Васильевна Такырова Иванов Семен Федорович II (Куччугуй Сэмэн) кэргэн тахсан, 3 кыыс оҕону төрөтөн Быттаанаптар уонна Такыровтар ийэ уустарын биллэрдик хаҥатыста.

Тihэбэр, чулуу учуутал, сатабыллаах салайааччы, педагогическай наука кандидата Николай Васильевич Такыров научнай үлэлэрин өссө төгүл үөрэтэн, норуот билиитигэр – көрүүтүгэр таһаарар наада этэ.

Бу икки бэртээхэй кинигэлэр, кинигэ геройдарын оҕолоро түмсэн, төрөппүттэригэр эппит бараммат махталларын бэлиэтэ, аҕаларын ааттарын үйэтитэр суругунан онгоһуллубут памятниктара буолар. Биир ааҕааччы уонна Семен Федорович Иванов II, Николай Васильевич Такыров аймахтара да буоларбынан кинигэлэри түмсэн онорбут ыччаттарбытыгар, аҕа көлүөнэ олохторун, дьыалаларын салҕааччыларбытыгар барҕа махталбын этэбин. Эниги дьэ кэргэттэргитигэр, оҕолоргутугар, сиэннэргитигэр дьолу – соргуну, чэгиэн – чэбдик доруобуйаны, бары өттүнэн табыллыыны, улахан ситиһиилэри баҕарабын.

Дьокуускай к

Эднийбит, чугас кийибит

(Фотки ч/б Ийэбит уруулар, ийэ ууьунан теруччутэ)

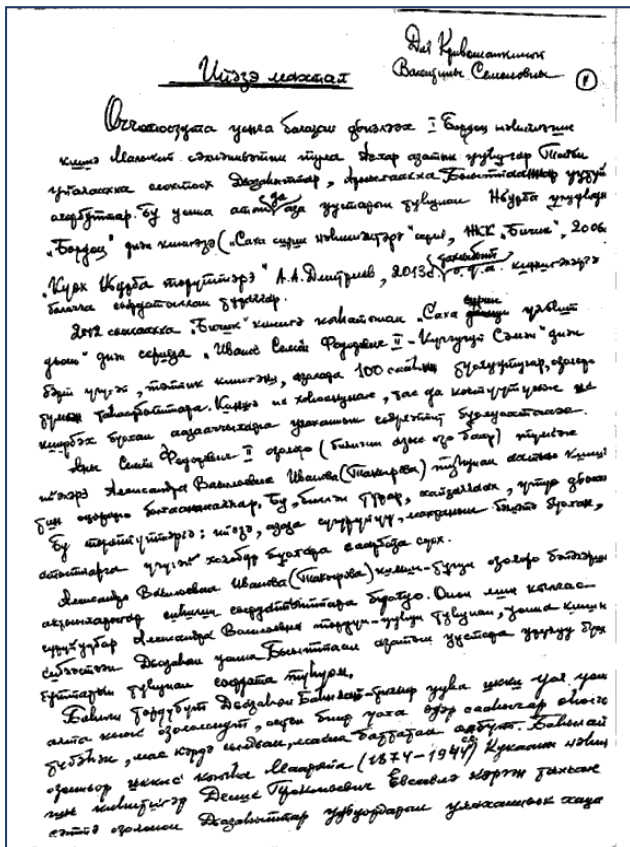
Ийэбэ махтал

Эдуард Федорович Данилов - Дьаҕаһын сиэнэ,
Бордон нэһилиэгин Бочуоттаах олохтооҕо

Оччотооҕуга уонча балаҕан

дьиэлээх 1-кы Бордон нэһилиэгин киинэ Маалыкай сэлиэнньэтин тула Асхар аҕатын ууһугар Тойон Уйалаахха олохтоох Дьаҕаһытгар, Арыылаахха Быыттааннар уутуйан олорбуттар. Бу уонна атын да аҕа уустарын туһунан “Ньурба улууһа «Бордон» («Саха сириг нэһилиэктэрэ» серия, НКК «Бичик», 2006 г.), «Күөх Ньурба төрүттэрэ» (А.А. Дмитриев, 2013 с.) диэн кинигэлэргэ о.д.а. балаҕа сырдатыллан турар.

2012 сыллаахха «Бичик» кинигэ кыһатынан «Саха сириг үлэһит дьоно» диэн серияҕа «Иванов Семен Федорович II – Куччугуй Сэмэн» диэн бэрт үчүгэй,

тэттик кинигэни, аҕалара 100 сааһа буолуутугар, оҕолоро түмэн таһааттарбыттар. Кинигэ ис хоһоонунан, тас да көстүүтүнэн ис киирбэх буолан ааҕааччыларга сөбүлэппит буолуохтаах.

Аны Семен Федорович II оҕолоро түмсэн ийэлэрэ Александра Васильевна Такырова туһунан ахтыы кинигэ онгорор былааннаахтар. Бу, биллэн турар, хайҕаллаах, үгүө дьыала. Бу төрөппүттэргэ - ийэбэ, аҕаҕа сүгүрүйүү, махтаныы бэлиэтэ буолан, атыттарга учугэй холобур буолара саарбаҕа суох.

Александра Васильевна Такырова кимин-тугун оҕолоро бэйэлэрин ахтыыларыгар сиһилии сырдаппыттар буолуо. Ол иһин мин кылгас суруйуубар кини төрдүн ууһун туһунан уонна кининэн сибээстээн Дьаҕаһын уонна Быыттаан аҕатын уустара уруулуу буолбуттарын туһунан сырдата түһүөм.

Биниги төрдүбүт Дьаҕаһын Баһылай-Тимир Ууһа икки уол уонна алта кыыс оҕоломмут, онтон биир уола эдэр сааһыгар оһолго түбэһэн, мас кэрдэ сылдьан маска баттатан өлбүт. Баһылай оҕонньор иккис кыһа Маарыйа (1874 – 1944 сс.) Кукаакы

нэһилиэгин киһитигэр Денис Прокопьевич Евсеевкэ кэргэн тахсан сэттэ оҕолонон Дьаһаһыттар удьуордарын улаханньык хаһатыспыта.

Маарыйа уонна Денис Евсеевтар кыыстара Анна Денисовна Кукаакыттан төрүттээх Такыров Василий Егорович диэн 4 оҕолоох оҕдообо киһиэхэ кэргэн тахсан, эмиэ сэттэ оҕону төрөппүт: Николай I, Александра (Өлөксөөн), Николай II, Прокопий, Иван, Мария, Ирина. Олор истэригэр оройуонга, республикаҕа киэнник биллибит дьон: Такыров Николай Васильевич, Ньурба оройуонун Советын ситэриилээх комитетын председателинэн, Ньурба бастакы нүөмэрдээх оскуолатын директорынан ситиһиилээхтик үлэлээн, педагогической наука кандидата буолбут; Такыров Прокопий Васильевич ССКП Жиганскайдаагы райкомун бастакы секретарынан тахсыылаахтык үлэлээбит; Такыров Иван Васильевич – дойдутугар, Маалыкайга «Инники этэрээт», онтон салгыы Степан Васильев аатынан колхозка, совхозка биригэдьиirinэн уһуннук үлэлээбит.

Александра Васильевна 14-ээх эрэ сылдьан колхоз үлэтигэр эриллибитэ, оҕдообо буолбут аҕатыгар илии-атах буолан бырааттарын үөрэттэрээри бэйэтэ үөрэммэтэҕэ.

Өлөксөөн 1957 сыллаахха сорохторо улаатан эрэр, сорохторо букатын кыра саастаах биэс оҕолоох оҕдообо буолбут Иванов Семен Федорович II кэргэн тахсыбыта. Төһө да сааһынан 12 сыл балыс буоллар, Куччугуй Сэмэн ылыннарыылаах тылын быһа гыммакка уонна ийэлэрэ суох хаалбыт оҕолорго көмө буолаары кэргэн тахсарга сөбүлэспитэ. Тус бэйэтин дьылҕата уустук соҕус буолбут эрээри, нэһилиэк түс-бас киһитин Иванов Семен Федорович II – Куччугуй Сэмэни кытта холбоһон, дьоллоохтук олорон, ийэ буолар анал чистээхтик толорон олоһун дьонуннаахтык түмүктээбитэ.

Онон Дьаһаһын уонна Быыттаан аҕа уустара уруулуу буолбуттара. Семен Федорович II – Куччугуй Сэмэн үһүс кэргэнинэн Дьаһаһыттарга күтүөт буолбута.

Советскай кэмгэ урууну-аймаҕы өрө тутуу, түөһүү, төрүччүнү ырытыы суоһун курдук этэ. Биллэн турар, аҕа саастаах ытык кырдыаҕастарбыт төрдүлэрин-уустарын биллэллэрэ саарбаҕа суох. Оттон орто саастаахтар уонна эдэрдэр уруу-аймах туһунан оччо интэриэһиргээбэт, сурукка-бичиккэ да киллэрэ сатаабат этилэр. Сорохтор кырдыаҕастарбыт «анараа дойдуга» бара иликтэринэ төрдүбүт-ууспут туһунан ыйыталаспакка хаалбыт эбиппит диэн «хойутаан баран хобо тиктибит» диэбиккэ дылы кэмсинэр буоларбыт.

Александра Васильевнаны (Өлөксөөнү) биһиги хос эһэбит Тимир Ууһа Дьаһаһын хос сиэнэ буоларын уопсайынан билэр этибит. Ол эрэн баһар кини сааһынан миигиннээбэр уон сылынан аҕа буоларынан эбитэ дуу чугастык билсибэт этибит. Хаан уруу аймах буоларбытын уонна Куччугуй Сэмэнгэ кэргэн тахсыбытын билэрим. Кэнники сылларга Маалыкай пордугар саамай чугас олорор ыал буолан дөрүн-дөрүн

дьиэлэригэр сылдыар этим. Онно көрдөхпүнэ Өлөксөөн мэлдьи солото суох, сүүрэ-көтө тугу эрэ үлэлии, дьаһайа сылдыар буолара.

Кинини чугастык билэр дьон кэпсээннэрин, оҕолорун ахтыыларын кытта билистэххэ, Александра Васильевна дьынг чахчы дирин ис хоһоонноох, муударай олоҕу олорон ааспыт эбит. Кини эдэр сааһыгар биэс оҕолоох сааһыра барбыт киһиэхэ кэргэн тахсыбыта бу эмиэ туһугар хорсун быһыы, булгуруйбат модун санаа туоһута буолар. Кини сөбүлээбит, уруккуттан билэр, ыаллыы алааһын киһитигэр кэргэн тахсан ийэ буолар толору дьолун билбитэ – биир уол, үс кыыс оҕону төрөтөн элбэх оҕолоох ийэ буолбута, хомойуох иһин уол оҕо олохтон туораабыта.

Александра Васильевна 33 сааһыгар биэс ийэтэ суох хаалбыт оҕолордоох огдообо аҕаҕа чугас дьоно, аймахтара утаралларын үрдүнэн кэргэн тахсарга сөбүлэспитэ – уһулуччулаах хорсун быһыы, модун санаа буоларын Маалыкай олохтоохторо кэлин өйдөөбүттэрэ. Эрдэ барбыт ийэттэн хаалбыт үс кыра саастаах оҕолору көрөн-истэн, үөрэхтэрин бүтэртэрэн киһи-хара онгортообут үтүөлээх. Ону ааһан сааһыра барбыт киһиттэн Валентина, Евдокия уонна Ирина диэн кыргыттары утуу-субуу төрөөн олох суолугар үктэннэрбитэ эмиэ сөбүмэр дьыала.

Семен Федорович II – Куччугуй Сэмэн, 100 сааһыгар анаан таһаарыллыбыт кинигэ 88-89 страницаларыгар Александра Васильевна төрөппүт улахан кыыһа, саха тылын уонна литературатын үрдүк категориялаах учуутала, Саха республикатын үөрэҕириитин туйгуна Валентина Семеновна Кривошапкина (Иванова), ийэтин туһунан маннык иһирэх тылларынан суруйбут: «Тапталлаах ийэбит Александра Васильевна – Өлөксөөн курдук бэриниилээх, хорсун-хоодуот ийэ аҕыйаҕа буолуо. Ийэм астаабыт аһа минньигэхэ, тикпит таңаһын сылааһа, уурбута-туппута, сууйбута-тараабыта, ырааһа куруук холобурга, кэпсэлгэ сылдыар дьаһаллаах хаһаайка этэ. Ийэбит котоку муударай өйүнэн санаатынан биһигини бииргэ түмэн, эйэлээх, инникигэ дьулуурдаах гына ииппит-үөрөппит, такайбыт эбит».

Ыал аҕата Семен Федорович Иванов II – Куччугуй Сэмэн 1973 сыллаахха 61 сааһыгар сылдыан ыарахан ыарыыттан олохтон туораабыта. Улахан хаһаайыстыба Александра Васильевна дьарамай санныгар сүктэриллэн хаалбыта. Улаатан, үөрэхтэнэн үлэһит буолбут оҕолорун көмөлөһүннэрэн Александра Васильевна кыра оҕолорун барыларын атахтарыгар туруоран, үөрэхтэтэлээн, ыал онгортоон тапталлаах кэргэнэ суох буолбутун кэннэ, өссө 28 сыл олорон баран, 2001 сыллаахха 77 сааһыгар сылдыан эмискэ ыалдыан, кылбардык – бэйэтэ да, оҕолорун, аймахтарын да эрэйдээбэккэ, күн сириттэн күрэммитэ.

Кылгас ыстатыйабын олохтоох поэт, Бордонг нэһилиэгин Маалыкай орто оскуолатын кырдыаҕас учуугала Василий Кириллович Ксенофонтов «Ньурба Маалыкайын хомоҕой тыллаах хоһооннубуттара» диэн «Бичик» кинигэ кыһата 2014 с. таһаарбыт кинигэтин 71 ыстараныыссатыгар бэчээттэммит «Күндү күбэй ийэбит» хоһоонун тылларынан түмүктүүбүн:

Эйигин дьоннор хайгыыллар
Эрэнэллэр, таптыыллар
Онтон ийэнг үөрэрэ
Олус-олус диэн кэрэ.
Ийэнг нарын илиитэ
Имэрийэн ылыаҕа,
Истин-сылаас көрүүтэ
Ис-иһиттэн сырдыаҕа.
Оҕотугар сүрэбин
Олоччутун биэриэҕэ,
Оҕоккойум иннэ диэн
Ууга-уокка киириэҕэ.

2014 с., муус устар 12 күнэ, Дьокуускай куорат.

Олус үлэһит этэ

*Соловьева Вера Григорьевна, Үлэ бэтэрээнэ,
1970 – 1990 сылларга Ст.Васильев аатынан сопхуос
инженер-мелиоратора*

Степан Васильев аатынан сопхуос ордук 1970 – 1990 сылларга сайдан улахан туруктаах хаһаайыстыба этэ. Ол саҕана сопхуоска элбэх анал идэлээх үлэһиттэр элбэх этибит. Билигин социальнай буолан турар икки этээстээх дьыэ оччолорго сопхуос хонтуората этэ. Онно толору үлэһит буолара. Испэсиэлиистэр да, техүлэһиттэр да аһары көхтөөхтүк уопсай үлэ туһугар түмсэн үлэлиирбит, бэйэ–бэйэбит икки ардыбытыгар сыһыаммыт үчүгэйэ.

Дириэктэрдэрбит Прокопьев Николай Иванович, Евсеев Иван Васильевич тыа хаһаайыстыбатын үчүгэйдик билэр, үлэһит, чизһинэй дьон этилэр. Ол иһин даҕаны кэллэктиип иһигэр ону–мань хойохтоһуу, бэйэ–бэйэни түһэрсии суоҕа.

Техүлэһиттэр истэригэр хонтуораҕа остуораһынан Такырова Александра Васильевна үлэлээбитэ. Кини олус үлэһит, ыраас туттунуулаах буолара. Хонтуораны бэрт ыраастык сууйара–соторо. Төһө да саастааҕын иһин туттара–хаптара түргэн–тарҕан этэ, сэниэлээх баҕайытык сылдыра. Сороҕор үлэ чааһа бүтүөн иннинэ кэлэрэ уонна биһиэхэ кабинетпытыгар киирэн сээкэй сэхэргэхэрэ. Онно уруккуну энгин ыйыталаспат эбиппит. Көһнөрү күһүнээҕи сонуну, үлэни–хамнаһы кэпсэтэрбит.

Александра Васильевна Иванов Семен Федорович диэн Бордонг нэһилиэгин биир биллэр-көстөр олохтооҕор, 5 оҕолоох оҕдообо киһиэхэ, кэргэн тахсан баран бэйэтэ 3 кыыстаммыт. Онон элбэх оҕону көрөн-харайан улаатыннартаан үлэһит, ыал-күөс онгортообут улахан өнгөлөөх ийэ буолар. Оҕолорун барытын миэнэ-эйиэнэ диэбэккэ төрөппүт оҕолорун курдук көрөттөөбүт иһирэх ийэ барахсан этэ. Атын ийэ оҕолоро кинини төрөппүт ийэлэрин курдук таптыыллар-ытыктыыллар, ол туһунан бэйэлэрэ да, атын да дьон кэпсииллэр. Үчүгэйдик көрөрүн таһынан оҕолору биир тыынга иитэлээбит, онон оҕолоро олус иллээхтэр, бэйэ-бэйэлэригэр көмөлөсүһэллэр уонна төһө да атын-атын сиргэ олордоллор сибээстэрин быспаттар. Дьэ, бу буолар, төһө да үөрэммэтэбин иһин саха муударай дьахтара сахалыы өйүнэн, үлэтинэн-хамнаһынан, бэйэтин холобурунан оҕону иитиигэ сүдү кылаата.

Онон оҕолоро ииппит, төрөппүт ийэлэрин туһунан истинник санаан кинигэ таһаарарга санаммыттарын хайгыахха эрэ сөп.

Кэргэнэ Семен Федорович Иванов бастакы комсомольскай тэрилтэни олохтоспут, сэбиэскэй былаас туругуларын туһугар сэбиэт, колхоз бэрэссэдээтэллэринэн үлэлээн, үөһээ эппитим курдук, Бордонг нэһилиэгин историятыгар бэйэтин суолун хаалларбыт киһи этэ. Мин манна үлэлии кэлэрбэр Семен Федорович нефтебаза сэбиэдиссэйэ этэ. Үлэтигэр олус чуолкай, чиэһинэй сыһыаннааҕа. Биһиэхэ комсомолу, колхозу тэрийии туһунан элбэҕи кэпсиирэ, үлэбитигэр сүбэ-ама буолара. Олоххо активнай позициятын үлэтиттэн уурайан сынньаланга олорон да тохтоппотоҕо.

Дьэ бу икки дьон ыал буолан элбэх үтүө ыччаты иитэн-такайан таһаарбыттар диир толору кыахтаахпыт. Онон кинилэр оҕолоро, сиэннэрэ, хос сиэннэрэ эмиэ ийэлээх аҕаларын туйахтарын хатаран үчүгэй үлэһит буолан өссө да сайда-чэчири турдуннар диэн баҕа санаабын тиэрдэбин.

*Маалыкай сэл.
Атырдьах ыйын 5 күнэ, 2014 сыл*

Кырдыаҕас дьүөгэм туһунан ахтыы

*Григорьева Елена Николаевна,
Бордонг нэһилиэгин бочуоттаах олохтооҕо*

Ханнык баҕарар нэһилиэккэ үлэни өрө тутан тустаах үлэлэрин энкилэ суох толорор олус сэмэй, судургу, үтүө-мааны «сир түннүгэ» дьон баар буолаллар. Биир оннук киһинэн мин ытыктыыр, убаастыыр кырдыаҕас дьүөгэм – Өлөксөөн эмээхсин – Такырова Александра Васильевна этэ. Кини Кукаакы нэһилиэгэр дьонун-мааны Такыровтар дьиэ кэргэттэригэр сурукка киирбитинэн 1926 сыллаахха төрөөбүтэ.

Ол эрэн, «оччотооѳуга элбэх оѳолоох ыалтан, киһиттэн бары араас нолуок төлөнөр буолан саастарын да кыччатыы баара, онон мин сааспын икки сыл кыччаттарбыттар» диэччи.

Кыра эрдэбиттэн сүөһү көрүүтүгэр үлэлээн, сүөһү хайдах көрүллэрин, аһатылларын билбит буолан, Өлөксөөн ити туһунан санаатын миигин кытта маннык үллэстээччи: «Саханы саха гыммыт сүөһү, онон ыал бэйэтин кыабынан сүөһүлээх буолара сөп. Аскын-үөлгүн сибиэһэйдии, сөптөөхтүк астанан аһаан олороѳун, үлэлиигин. Үчүгэй астаах киһи доруобай, үлэни кыайымтыа, хотумтуо буолар. Мэлдьи дьарыктааххын, оѳолоргун үлэѳэ-хамнаска үөрэтэргэ да көмөлөһөр, оѳо кыра эрдэбиттэн үлэѳэ сыһыннаѳына үлэлии үөрэнэр. Үлэтин бүтэрдэѳинэ бэйэтин сөбүлүүр дьарыгынан өссө умсугуйан туран дьарыктанар».

Мин биригэдьирирдирбэр, сэбиэксэ үлэлиирбэр кини совхоз хонтуоратыгар остуорастыыр этэ. Үлэ чааһын бүтүүтэ хонтуора дьэитин сууйан-сотон баран ардыгар миэхэ киирэн кэпсэтэрин сөбүлээччи. «Бизэс оѳолоох огдообо киһиэхэ кэргэн тахсан ыал буолан, оѳолору сүһүөхтэригэр туруортааммын үөрэбин» диэччи. Оѳолорун туһунан, үөһээ суруйбутум курдук, үлэ-хамнас туһунан кэпсэтээччибит. Аһаардас да хаалан баран сүөһүтүн тутан олорто. Сүрдээх түргэн туттунуулаах, барыны бары сатыыр, дьону-сэргэни кытта үтүө сыһыаннаах улахан дьэиэ кэргэн тапталаах ийэтэ, эбэтэ оѳолорун барытын, сиэннэрин көрөн-истэн, харайан, үөрэттэрэн дьохуннаах, үтүө-мааны үлэһит онгортоон үөрүүѳун үөрэрэ. «Киһи олоѳу олорорго, үлэни-хамнаһы сатыырга, сыаналыырга, дьону-сэргэни ытыктыырга, сөптөөхтүк сыһыаннаһарга мэлдьи үөрэнэ сылдыһахтаах» диэччи.

Өлөксөөн кэргэнэ Семен Федорович мэлдьи салайар үлэѳэ сылдыһыт буолан кинилэр дьэилэригэр ыалдыт-хоһоһо ыраахтан-чугастан күнүн аайы кэриэтэ кэлэллэр-бараллар эбит. Салайар үлэ эппиэттээѳин аһан олох араас боппуруостарын таарыйар ымпыгы-чымпыгы, ардыгар сыһаны-халтыны да, сөптөөхтүк, табатык быһаарары ирдиир. Ону барытын өйдүүр буолан Александра Васильевна кэргэнигэр эрэллээх доѳор, бастың көмөлөһөөччү, дьэиэ кэргэнин олох суолугар уһуйааччы буолан нэһилиэк сайдыытыгар көмөтө сүңкэн улахан эбит дии саныыбын. Ол да иһин оѳолоро бары үтүө үлэһит дьон буоллулар.

Ыал улахан уола Сергей Семенович тыа хаһаайыстыбатын биллэр специалиһа, дьоѳурдаах тэрийээччи, ученай-зоотехник. Маалыкайдааѳы сылгы иитиитин госплемстанциятыгар Попов Егор Ефимовичтыын, ученайдардыын бэрт таһаарыылаахтык үлэлээн сылгы племферматын тэрийсибитэ. Улахан кыыс Татьяна Семеновна бухгалтер, пенсияѳа тахсыар дылы рабкоопка үтүө суобастаахтык үлэлээбитэ. Кыра уол Иосиф Семенович тутуу инженера идэлээх. Ст.Васильев аатынан совхозка прорабынан,

Ньурбатааҕы алмааһы кырыылыыр собуокка директоры солбуйааччынан, кэлин 1994 сылтан Бордонг нэһилиэгин баһылыгын солбуйааччынан, Сэбиэт председателинэн үлэлээн нэһилиэк, улуус сайдыыларыгар бэйэтин кылаатын киллэристэ. Билигин улуус сэбиэтин депутатынан талыллан үлэтин-хамнаһын ситиһиилээхтик салгыыр.

Кыргытара Людмила, Валентина, Ирина учууталлар, Александра – фармацевт, Евдокия – эргин үлэһитэ. Бары ньир-бааччы олорор элбэх оҕолоох, сиэннээх, дьон-сэргэ ытыктыыр, холобур онгостор ыаллара буолан Сахабыт сиригэр араас улуустарыгар олороллор.

Мин кырдыаҕас дьүөгэм Өлөксөөн олоҕо оҕолорунан, сиэннэринэн, хос сиэннэринэн салҕанарыттан үөрэбин. Кинилэргэ дьолу-соргуну баҕарабын. Төрөппүттэрин үтүө ааттарын үйэлэргэ ааттата турдуннар.

*Маалыкай сэл.
Атырдьах ыйа, 2014 сыл*

Александра Васильевна сырдык кэриэһигэр

*Иванова Вера Егоровна,
ХЭ «Кооператор» уопсастыба дириэктэрэ,
Саха сиригэр эргин үтүөлээх үлэһитэ,
кооперация Туйгуна*

Мин Маалыкай рабкообугар үлэлиир кэммэр Маалыкай мааны дьонун кытта билситэлээбитим. Биир оннук кининэн дьүөгэм, коллегам Евдокия Семеновна күн-күбэй ийэтэ Александра Васильевна, дэриэбинэҕэ ааттыылларынан Өлөксөөн этэ.

Өлөксөөн элбэх оҕолоох ийэ, сиэннэрдээх эбээ, дьиэтигэр сүөһүтүн-аһын бэрийэр элбэх бүппэт түбүктээх хаһаайка этэ. Өлөксөөнү көрөөт даҕаны кини дууһата ырааһынан, майгыта аламаҕайынан, тас көрүнүнэн худохунньуктар хартыыналарыгар уруһуйданар саха Ийэлэрин, Эбээлэрин саныы түһэҕин. Билигин да харахпар көстөр, истиг мичээрдээх, тугу эрэ кэпси-кэпси түбүгүрэ сылдыра. Наһаа түргэн туттуулаах хаһаайка эбит этэ, сүөһүтүн, дьиэтин-уотун бэрийэ охсон баран, сир астыы ойуурга тахсан, түргэн баҕайытык иһитин толорон кэлэрэ. Оҕолоро оттуур кэмнэригэр аһын бэлэмни охсон баран, кыһын силлэригэр сир аһын бастыг хомуйааччы кини этэ. Аһа минньигэһэ, тотоойута, амтаннааҕа, үрүн аһа дэлэйэ – барыта кини сатабыла, илиитин иһинэн этэ. Ытыйбыт күөрчэҕин минньигэһэ, хатыламмат амтана билигин да мин өйбөр баар. Ньурбаҕа көспүтүм кэннэ миэхэ анаан кыһын тоңоруллубут күөрчэҕин, «мартышканы» туттахпына миэхэ бырааһынньык курдук буолара, уура сылдьан сиirim, наһаа үөрэrim, махтанарым.

Өлөксөөн саха биир Далбар Хотуна, кини айылжаттан, өбүгэлэриттэн бэриллибит толкуйунан, мындырынан бэриллибит олобун чиэстээхтик олобута, элбэх оҕону төрөтөн-иитэн, атахтарыгар туруортаан, үтүө дьон буолалларын ситиһэн кэскиллэрин торумнаабыта.

Дьүөгэм Евдокия Семеновна итинник улахантан суруллар Ийэттэн төрөөн-үөскээн биһиги тэрилтэбит биир туруу үлэһитэ, үтүө майгылаах коллагабыт, убаастыыр киһибит буолар. Оҕолорун олоххо, үлэбэ ситиһиилэрэ – бу төрөппүт киһи ситиһиитэ, үөрүүтэ, дьоло. Өлөксөөн олобо, үөрүүтэ, ситиһиитэ оҕолоругар, сиэннэригэр өссө да үрдүк ситиһиилэрдээх, үтүөлэрдээх салғанан бара туруо.

*Маалыкай
Кулун тутар 13 күнэ, 2014 сыл*

Өлөксөөн аһара үлэһит, ыраас дьахтар этэ

*Рожина Дария Софроновна,
тыыл, улэ бэтэрээнэ*

Мин, Рожина Дария Софроновна, Семен Федорович Иванов-Куччугуй Сэмэн иккис кэргэнин Палаша баар-суох балтабын. Биһиги түөрт бииргэ төрөөбүттэрбит: Палаша, Александр, мин уонна Уйбаача. Эдьийбин Палашаны аймахпыт Баппах кыһа Маарыйа ииттэ ылбыта. Онон кини ииппит дьонунан Жондорова Пелагея Никифоровна диэн буолбута. Ол да гыннар син-биир билсир этибит. Миигин бастаан Шура төрүүр сылыгар оҕо көрдөрө диэн аҕалтара, 1956 сыллаахха. Онно Уус-Күөлүгэр фермаҕа үлэлии сылдьар этим.

Онтон эдьийим ыалдыбытыгар саас иккистээн аҕалтара. Күтүөм Сэмэн эдьийбиниин куоракка көрдөрө бара сылдыбыттара да туһамматаҕа, онтон өрүттүбэтэҕэ. Хонот Бааскалаах эдьийдэрэ Маайа Шураны 6 ыйыгар дылы көртө. Иистэрин кини иистэнэн биэрэр этэ. Саҕастара Лиисэ эмээхсин миэхэ уора-көстө «Күтүөм Сэмэн Такыр кыһын Өлөксөөнү ыйыттарар үһү» диэн эппитэ. Мин онно үөрэн бөбө, «кэлэрэ буоллаар» диэн баҕа санаабын ботугуруу сылдыааччыбын.

Моччой кыһа Акаапыйа Шураны ииттэ ыла сатаабытын убайа Сэргэй бэрдэрбэтэҕэ. Оннооҕор харайбыт киһитигэр Маайаҕа биэрбэтэхпит, биир оҕону көрүллүбүтэ диэн. Хата мин үөрүөм иһин Өлөксөөн сөбүлэһэн кийиит буолан кэлтэ. Кэлээт аһара бэркэ оҕолору көрөттөөн барбытыгар мин үөрэ-көтө фермабар төннүбүтүм.

Өлөксөөн аһара үлэһит, ыраас дыахтар этэ. Ол да быһыытынан оҕолоро бары үлэни өрө туппут дьон. Маалыкайга олорор буоланнар ордук Дуунньалыын, Уоһуктуун, Шуралыын алтыһабын.

Сылга биирдэ сайын саҕаланыыта күөххэ үктэниигэ Дуунньабар, Уоһукпар хонно-өрөөн, маанылатан кэлэбин. Аһара үчүгэйдик үөрэ-көтө көрсөллөр, ас маанытын аһаталлар, орон сымнаҕаһыгар утуталлар, ийэлэрин үөрэҕинэн илии тутуурдаан атаараллар. Кырдыаҕас киһиэхэ онтон ордук туох наада буолуой? Онон оҕолорго аһара махтанабын. Дьоллоох, доруобай буоллуннар диэн алҕыыбын!

Ньурба улууһа, Маалыкай с.

Ыкса ыалбыт Өлөксөөн

Мария Васильевна Мопполова,

*үлэ ветерана, Дьокуускай куораттааҕы «Оһуохай»
түмсүү чилиэнэ, Бордон нэһилиэгин сэбиэтин 1959с.
депутата, 60-с сыллардааҕы «Инники этэрээт» колхоз
правлениятын чилиэнэ*

Биһиги Мопполовтар Иванов Семен Федоровичтааҕы кытары мин оҕо эрдэхпиттэн ыаллаһан олорубуппут. Бастаан Арыылаахха олоро сылдыбыппыт, онтон оҕолору үөрэттэрээри Семен Федоровичтааҕы кытта биир бириэмэҕэ Маалыкайга көһөн киирбиппит. Ол бириэмэҕэ Семен Федорович элбэх оҕолоох этэ. Кини үстэ кэргэннэнэ сылдыбыта. Иккис кэргэнэ Палаша диэн этэ. Ити кэргэнигэр үс оҕоломмота. Палашаны Улахан Күөл диэн дэриэбинэттэн көһөрөн аҕалбыта. Палашатынаан Сэмэн үс оҕоломмоттара, Люба, Иосиф, Шура диэн аатталаабыттара. Люба кыратыгар куруутун биһиэхэ сылдыар этэ. Аҕабын “Муоппал аҕаа”, ийэбин “Муоппал ийээ” диэн ааттаталыыра. Мин Любаны наһаа сөбүлүүр этим, балтым курдук санааччыбын. Оннооҕор киһэ тугу аһаабыппыттан Любаҕа өлүүлээн таһааран биэрээччибин. Онтон ийэм кыра бырааппын Проняны төрөөбүтүн кэннэ “Муоппал ийээ” бэйэтэ оҕоломмот диэн тэйэн хаалбыта. Ол да буоллар мин син биир Любаҕа тахса турааччыбын. Люба кэнниттэн Палаша иккитэ оҕоломмота. Кини Шурата алта ыйдааҕар быарынан ыалдьан өлөн хаалаахтаабыта. Ол кэнниттэн мин кинилэргэ киирэ-тахса көмөлөһөр этим. Онтон Палаша балта Дарья кэлэн оҕолору, дьиэни көрбүтэ.

Шура иккилээбэр аҕалара Семен үсүһүн кэргэннэммитэ. Үһүс кэргэнэ Такырова Александра Васильевна этэ. Хата оҕолор дьоллоругар сүрдээх аламаҕай, үтүө майгылаах буолан бэйэтин оҕолорун курдук көрөн-харайан киирэн барбыта. Биһиги кинини Өлөксөөн диэн ааттыыр этибит. Куруутун кинилэргэ киирэ-тахса ыаллаһан киирэн

барбышпыт. Сүрдээх үлэһит этэ. Куруутун киирбит ыалдьыттарга сүрдээх аламабайдык көрсөр буолааччы. Оҕолор улаатан эрдэхтэринэ бэйэтэ түөртэ оҕоломмутуттан уол оҕото саамматаҕа. Оҕолор бары улаатан, бары үөрэхтэнэн киһи бэрдэ буолан сылдьаллар. Ийэлэрэ Өлөксөөн үтүө көмөтүнэн Люба учуутал, Иосиф тутуу инженерэ, Шура аптекарь идэтин ылтара. Оттон Өлөксөөн бэйэтиттэн үс кыыһа - улахана Валя учуутал, орто кыыс Евдокия атыһыт, кыра кыыһа Ирина эмиэ учуутал үөрэҕин бүтэрбиттэрэ. Онон Өлөксөөн бэйэтэ төһө да үөрэҕэ суоҕун иһин оҕолоро бары үөрэхтээх үтүө-мааны дьон буолан дьон хайҕалыгар сылдьаллар. Өлөксөөн оҕолоро, сиэннэрэ ийэлэрин, эбэлэрин үтүө-мааны аатын ааттаталлар.

Өлөксөөн бэйэтэ хойукка дылы оттоһор этэ уонна хонтуораҕа остуорастаабыта. Онон Өлөксөөн оҕолоро ийэлэрин батан бары көрсүө-сэмэй, үлэһит баҕайылар. Улахан да, кыра да оҕолор ийэлэринэн кизн тутталлар. Өлөксөөн туора да киһиэхэ дьонго барытыгар убаастанар этэ.

9/III- 2014 сыл, Жатай бөһүөлөгэ

Аҕам кийиитэ үлэһиттэн олус астынара

*Иванов Виктор Григорьевич,
педагогической үлэ бэтэрээнэ*

Бордонг нэһилиэгэр Такыровтар биир халыг аймахтаах аҕа ууһа буолаллар. Биһиги сангаспыт Өлөксөөн Такыров Баһылай иккис кэргэнииттэн иккис оҕото. Элбэх оҕолоох дьиэ кэргэнгэ иитиллэн, эрдэ ийэлэрэ өлөн, олох ыараханын кыра эрдэҕиттэн билэ улааппыта. Дьиэ ис-тас үлэтиттэн саҕалаан, кыра бырааттарын көрүү-харайыы эбээһинэһэ Өлөксөөн оскуола боруогун атыллыырын боппута.

Сэрии кэмигэр эр дьон үлэтин солбуйан хонуу, ферма араас үлэтигэр бэйэтин харыстаммакка үлэлээбитэ. Ону туоһулуур 1941-45сс. килбиэннээх үлэтин иһин медалынан наҕараадаламмыта.

Сааһыран баран биһиги убайбытыгар, 5 оҕолоох огдообо киһиэхэ, Иванов Семен Федоровичка кэргэн тахсан үс оҕону төрөппүтэ. «Кэргэн өлүүлээх киһиэхэ тоҕо кэргэн тахсаҕын диэн бопсо сатаабыттарын үрдүнэн, эһиги убайгытыгар кэргэн тахсан үс кыыс оҕолонон олох дьолун билбитим» диэн сангаспыт кэпсиир буолара.

Биһиги оҕолор, убайбыт оҕолорунаан тэнг саастаах буолан, кинилэргэ элбэхтик хонор этибит. Онон убайбыт аах хайдах олорбуттарын билэбит. Сангаспыт ыраас туттуулаах, аһара асчыт, түргэн-тарҕан туттунуулаах этэ. Оҕолорун үлэнэн иитэрэ, батыһыннара

сылдыан оттууллара, сир астыыллара. Биһигини кытта ынгыртаан отонго илдьэтти барара.

Убайбыт, үс кыра кыргытара оскуолаҕа үөрэнэр кэмнэригэр, ыалдыан олохтон туораабыта. Сангаспыт ангаардас буола түспүтэ. Ол эрэри сааһырыар дылы отун бэйэтэ оттоон, сүөһүтүн эспэккэ тутан, олоҕун бүтэник күннэригэр дылы хотонун көрөн олорбута. Бу кэмгэ оҕолоро Люда, Иосиф, Шура оскуоланы бүтэрэн араас үөрэххэ киирэн үөрэнэр этилэр. Сангаспыт хонтуора сууйар үлэлээх этэ. Бу кыра хамнаһынан уонна сүөһүлээх-астаах буолан оҕолорун үөрэттэрбитэ. Оҕолоро үлэһит буолан, аны кыра балыстарыгар көмөлөһөн бары үрдүк, орто анал үөрэҕи бүтэрбиттэрэ.

Аны оҕолорун ыал гынаттаан, сиэннэрин харайсар дьолун билбитэ. Сангаспыт оҕолоро бары үтүө үлэһит дьон буоллулар, бары араас званиелаах дьон биһирэбилин ылбыт үлэһиттэр.

Аҕам кийиитэ үлэһиттэн олус астынара. Биир сиргэ оттуур эрдэхпитинэ кийиитин хотуурун сытыылаан, таптайан биэрэрэ. Кыһын сангаспыт үлэһиттэн кэлэн иһэн биһиэхэ сылдыан ааһара. Аҕам кийиитин итии чэйдээх көрсөрө. Ол курдук истинник сыһыаннаһаллара.

Сангаспыт олус ыалдытымсаҕа. Портан чугас олорор буолан самолет күүтэр дьон элбэхтик кини сүөгэй үүттээх итии чэийин испиттэрэ.

Олох араас ыараханын тулуйан сангаспыт үтүөкэннээх олоҕу олорон ааспыта. Аатын ааттатар үтүө ыччаттардаах. Оҕолоро, сиэннэрэ үөрэхтэнэн айымньылаахтык үлэлии-хамсыы сылдыаллар.

Маалыкай сэл., атырдыах ыйа, 2014сыл

Сангаспыт Өлөксөөннүүн ийэм олус тапсара

*Мартынова Анастасия Николаевна,
Дьокуускайдааҕы оскуола-интернат географияга учуутала, үлэ ветерана*

Таайым, Иванов Семен Федорович (биһиги ийэбит Елена Федоровна Иванова бииргэ төрөөбүт убайа) кэргэнинээн Александра Васильевна Такыровалыын элбэх оҕону көрөн-харайан, үөрэхтээн, үлэһит дьон гынан бэрт иллээхтик олорбуттара.

Оччотооҕуга Маалыкайдыыр суол Чуукаарынан ааһар буолан, сырыы элбэх буолааччы. Биһиэхэ ол саҕана ыалдыт сылдыар аҕай этэ, аймахтарбыт да, ааһан иһэр дьон да хонон-өрөөн ааһаллара.

Мин кырабар ийэбинин сайын аайы кэриэтэ Маалыкайга аймахтарбытыгар, ийэм убайдарыгар, кинилэр оҕолоругар ыалдыттыырбыт. Онно Мегежекская уулусса биир уһугар таайым Семен Федоровичтаах олорбуттара. Кэксэлэһэ самолет түһэр хонуута

нэлэнийэ сытара. Ыраас күөх тэлгэһэлээх, үлэ-үөрэх үөһүгэр сылдыар, сүөһү ииттэн ньир-бааччы олорор ыал этэ.

Саҥаһым Александра (Өлөксөөн) биһиги таайбытыгар, огдообо киһиэхэ, кэргэн тахсан үс кыһы төрөппүтэ. Кини хоһуун, үлэһит, дьэһи-уоту дьаһайан, оҕолорун көрөн-харайан дьонун мааны ыал ийэтэ этэ. Кэргэнин оҕолоро улаатан, үөрэхтэнэн атахтарыгар туралларыгар, ыал буолалларыгар күүс-көмө, тирэх буолбута.

Тыаҕа сүөһү көрүүтэ, от-мас үлэтэ, хортуоска олордуу, хостоһун, дьэһи-уоту хомуйуу, күһүн сир астааһына— куруук бүппэт түбүк. Таайым Сэмэн салайар үлэҕэ сылдыар буолан куруук үлэтиттэн ордубат, солото суох буолара. Саҥаспыт дьэһиттэн биэрэстэттэн ордук ыраах турар хонтуораҕа остуорастыыр, сүөһүтүн көрөр-харайар буолан эмиэ куруук бокуойа суох сылдыара. Онон оҕолор дьэһи ис-тас үлэтигэр кыраларыттан үөрүйэх этилэр, үөрэҕи-үлэни өрө тутар гына иитилибиттэрэ. Саҥаспыт сууйан-сотон, ыраас, түргэн туттуулаах, минньигэс астаах буолааччы. Ордук халыҥ бирээнньиктэрин сүөгэйдээн сиирбин өйдүүбүн.

Таайбыт Сэмэн кыра кыргыттара өссө оскуолаҕа үөрэнэр эрдэхтэринэ ыалдыан олохтон туораабыта. Онон саҥаспыт Александра элбэх оҕолоох огдообо хаалан, кыра хамнаһыгар уонна сүөһүтүн көрөн эбии гынан, оҕолорун барыларын үөрэттэрэн атахтарыгар туруорбута. Оҕолор кыраларыттан үөрэҕи өрө тутпут буоланнар, бары араас идэни баһылаан үлэһит дьон буолбуттара. Ити барыта ийэлээх аҕа ийтиилэрэ, сыраларын түмүгэ.

Таайым Семен Федорович норуokka биллэринэн Куччугуй Сэмэн диэн. Кинилэр дьэһи кэргэнгэ икки Сэмэн эбиттэр. Улахан Сэмэн ыараханлык ыалдыан оҕолоро олох кыраларыгар олохтон туораабыт. Икки Сэмэн дьэһилэрэ уулусса икки өттүгэр сэргэстэһэ тураллар. Онон оҕолоро биир тэлгэһэҕэ улааппыттара диэххэ сөп.

Улахан Сэмэн кэргэнэ Иванова Елизавета Васильевна Мегежекская Михаил Васильевич (саха улуу революционердарыттан биирдэстэрэ) бииргэ төрөөбүт балта этэ. Елизавета Васильевна бааһынай хааннаах, кэпсээннээх-ипсээннээх эмээхсин этэ. Биһиги кинилэргэ эмиэ хонор, сылдыар этибит. Кыыстара Мааса өр сылларга сельсовека секретарынан үлэлээбитэ. Онон кинини Маалыкайга Сэбиэт Мааса диэн ааттыллар. Мария улахан уңуохтаах, асчыт, чэбэр, эмиэ саха биир үлэһит дьахтара. Мин араа-бараа саастаах буолан убайбыныын Янныын алтыһар этим, оонньуу таайбыт Куччугуй Сэмэн оҕолоругар тахсарбыт. Сорох сайын таайдарым оҕолоро биһиэхэ Чуукаарга ыалдытты тийээччилэр. Саҥастарбыт Александра уонна Елизавета олус тапсан кырдыахтарыгар дылы ыаллы иллээх баҕайытык ололбуттара.

Манна таарыччы этгэххэ ийэм Маалыкайга күүлэйдии бардагына сизн балтыларыгар Мария Семеновнаға, Елизавета Григорьевнаға, Татьяна Семеновнаға, сизн быраатыгар Владимир Семеновичка сылдыталааччы, кинилэр ыал буолан оҕолонон-урууланан ололорлоруттан олус үөрэрэ. Эдьийдэрбит эдэрдэригэр үлэлээн-хамсаан, дыэлэрин-уоттарын көрөн-истэн, ыраастык тутан, сүөгэйдээн-күөрчэхтээн, астаан-үөллээн, элбэх оҕолорун көрөн-харайан сүрдээх дьон этилэр. Таайбыт Болуодьа майгылаах үтүөтэ, үөрэн-көтөн, кэпсээн-ипсээн күллэртээн дьонго сөбүлэтэр киһи этэ, кэргэнинээн Екатерина Федотовналыын иллээх баҕайытык ололорбуттара.

Ийэм саҕаспынаан Александралыын бэркэ тапсан, бэйэлэрин үөрүүлэрин, кыһалҕаларын тэнгэ үллэстэн алтыһан ололторо. Оҕолоро араа-бараа студенаабыт буоланнар ордук ол кэмнэргэ бэйэ-бэйэлэригэр сүбэлэһэн, өйөһөн сылдыбыттар. Саҕаспыт Александра Васильевна элбэх оҕотун туһугар сыратын биэрэн, үөрэхтээн, үлэһит буолан олохторун онгостоллоругар күүс-көмө буолбут саха дьонун, үлэһит дьахтара этэ.

2014 с., от ыйа, Дьокуускай куорат.

Туруу үлэһит, чиэһинэй, дьяныардаах үтүө киһи

*Күтүөтэ Валентин Иванович Кривошапкин.
Саха республикатын олобун-дьаһаҕын
хаһаайыстыбатын бочуоттаах үлэһитэ.*

Мин1980 сыллаахха күтүөт буолан, Ньурба Маалыкайыгар кэргэмминээн Валентиналыын айаннаабыппыт.

Ол диэки хаһан да айаннаабатах киһи, күтүөт буолан тэринэн кэргэним дьонун билсэ бардыбыт. Куоракка хас да хонук буолан баран, Дьокуускай авиапордугтан АН-24 самолетунаан көппүппүт. Биһигини кэргэним улахан убайа Сергей Семенович, кэргэнэ Евдокия Максимовна үөрэ-көтө көрсүбүттэрэ. Сарсыныгар трамвайынан Маалыкайга айаннаабыппыт.Бизэрэккэ биһигини икки кыыс көрсүбүттэрэ, ол Валя балтылара Дуһулаах Ира эбиттэр.

Дьуэбэ чугаһаан истэҕим аайы, долгуйарым күүһүрэн истэ. Тиэргэнгэ киирээпитин кытта, ийэбит-Александра Васильевна утары кэллэ:”Оо,оҕолорум барахсаттар тийэн кэллилэр»,-диэн баран кууһан, сыллалалаан ылла, мин долгуйбутум ааһан хаалла, уруккуттан билэр дьоммор кэлбит курдук сананным. Ийэбитин кытта итинник истинник билсиспитим.

Хара мангнайгы күнтэн олон көрбөккө түбүгүрэр туруу үлэһит киһи буоларын бэлиэтии көрбүтүм. Астаабыт аһа аһара минньигэс, тотоойу буолааччы, ас минньигэс сыта тиэргэн иһин ылан кэбиһэрэ. Бастакы билсигэр күннэрбэр манньк көрүдьүөс түгэн буолан турардаах. Ийэбит киэһэ ынах ыы тахсаары туран, дьиэбэ соҕотох хаалар киһиэхэ, миэхэ соруйда: «Тоойуом, мин киирэрим диэки таҕааны холбоон баласкаакка арыта уураар», - диэн. Мин тахсан барбытын кэннэ толкуй бөҕөбө түстүм, баласкаат, таҕаан диэн тугу этэллэрин билбэт эбиппин, төттөрү-таары хаамыталаан баран, ийэбит киирэрин саҕана утары тахсан, өйдөөбөтөхпүн эттим, онуоха күлэ түһээт, плитаҕа кыра нэлэгэр миискэбэ арыы ууллара уурда. Ити курдук куруук наһаа эйэбэстик сыһыаннаһара, ону олус күндүтүк саныыбын.

Хайдах тугу да гыммакка, күтүөттээн хончойон олоруохпунуй, ийэбитигэр хайа сатанарынан көмөлөһөр этим, иккиэн аһара тапсан талкынан тыс имитээччибит, «куукунаҕа» (колхуос урукку быраҕыллыбыт бурдук хаһаанар сири итинник ааттыыллар эбит этэ) баран тохтубут корма тобоҕун хомуйан кэлэр этибит. Бастаан тийбиппэр дьиэ таһыгар, порт кытытыгар от охсубутум. Кыра сири охсорбун кытта ийэбит барахсан морс аҕалан иһэрдэрэ, эбэтэр күтүөт көрө кэлбит ыалдыттары кытта чэй иһэ диэн сотору-сотору ыңгырылларым, иннэ гынан уонча бугул кэлэр сири хас да күн охсон турардаахпын, билигин кэлэн санаатахха, наһаа да мааныланан, атаахтаан сылдыбыт эбиппин.

Ыал буолан баран уонча сыл хас сайын аайы Маалыкайга барар этибит, мин совхоз отчута от үлэтэ саҕаланарыгар дойдубар хайаан да төннөр эбээһинэстээбим, онон ийэбитигэр от үлэтигэр саҕаланыабыттан бүтүөр дылы кыайан көмөлөспөтөхпүттэн билигин кэмсинэбин эрэ.

Ийэбит Өлөксөөн сир аһыгар сөбүлээн сылдыара, күнүн аайы тохтообокко бара турара. Күлэ-күлэ: "Бачча үчүгэйгэ хайдах таһыттан киллэрбэккэ олоруохпунуй", - дии турара харахпар көстөн кэлэр.

Мин бастакы мааны таһастарбын ийэбит Өлөксөөн барахсан таһыннарбытын улахан махтаһынан ахтабын. Ийэбит тикпит үүс тириитэ киис кутуруга бэргэхэлэрин, тыс унтуутун харыстаан уһуннук кэппитим. Оччолорго улахан дефицит, кимиэхэ да суох летнай унтууну, финскэй бастакы пуховик сонуну ийэ кынным барахсан уһун уочаракка туран, ылан ыһпытын билингэ дылы кэтэ сылдыабын, ийэбит сылаас, сымнаҕас сыһыана умнуллубат сырдык өйдөбүл буолан үйэтиэр. Бастакы уу мотуорун, лодканы эмиэ ийэбит анаан ыһпыт харчытынан ылан сүүрдүбүтүм.

Биһиги дьиэ кэргэн атахпытыгар турарбытыгар ийэбит Өлөксөөн барахсан көмөтө, өйөбүлэ хара баһаам этэ. Сотору-сотору почтанан посылка кэлэрин оннооҕор почта үлэһиттэрэ сөбөллөрө. Оҕолорбут кыраларыгар көрсөн туохха да бэриллибэт улахан

өйөбүлү өңгөрбүтү. Үөрэҗи–билиини өрө тутарын мангнайгы күннэртэн бэлиэтии көрбүтүм, ол да иһин сиэннэрин студенныыр кэмнэригэр хара күн сириттэн барыар диэри харчынан, аһынан көмөлөһө олоубута.

Мин ыал аҕатын быһыытынан ситиибэр ытыктыыр ийэ кынным Александра Васильевна оруола олус улахан этэ:сүбэ-ама тыллара, амарах сылаас сыһыана, ийэлии истинг кыһамныыта, холобур буолар сырдык олоҕо. Кини курдук туруу үлэхити, чиеһинэй, дыаныардаах үтүө киһини мин олоҕум устатын тухары бири, иккени көрсүбүтүм буолуо.

Ийэбит Өлөксөөн туһунан кинигэ тахсан эрэрбиттэн үөрэбин-олохпор көрсүбүт күндү-мааны киһим аата үйэлэргэ үйэтийэриттэн!

Таатта, Харбалаах бөһүөлөгэ, 2014 с

Эдьийим Өлөксөөн туһунан үтүө өйдөбүл

*Ирина Васильевна Семенова (Такырова),
педагогической үлэ бэтэрээнэ,
РСФСР үөрэҗириитин туйгуна,
«Учууталлар учууталлара» бэлиэ хаһаайына*

Биһиги аҕабыт Такыров Василий Егорович иккитэ кэргэннэнэ сылдыбыт. Бастакы кэргэнинээн Хаххан Андреев кыһа Мариялыын түөрт оҕоломмуттар: Тимофей, Мария, Елена, Екатерина.

Кинилэр оччотооҕу ыарахан кэм кыһайан үөрэммэтэхтэрэ эрэри, харыларын күүһүнэн үлэлээн олоххо бигэтик үктэнэн, ыал буолан элбэх ыччаттамыттара. Кинилэр оҕолоро, сиэннэрэ, хос сиэннэрэ араас идэлээх үлэхиттэр, дьиэлээх- уоттаах мааны ыаллар.

Аҕабыт иккис кэргэнинээн Евсеев Денис кыһа Ааналыын сэттэ оҕоломмуттара. Ийэбит дьоно кыыстара түөрт оҕолоох огдообо киһиэхэ кэргэн тахсарын сөбүлээбэтэхтэр эрэри биһиги, сэттэ оҕо төрүүр дьылҕабыт туһугар буоллаҕа, ийэбит ону аахсыбакка ыал буоларга быһаарыммыт. Аҕам кэпсииринэн биһиги ийэбит наһаа ыалдытымсах, дьонго сайаҕас сыһыаннааҕа үһү. Кини мин кыра эрдэхпинэ ийэм туһунан кэпсииригэр хараастан ылааччы.

Ийэбит Аана 1944 сыллаахха сүрэҗинэн ыалдыан өлөн, аҕабыт сэттэ оҕону кытта эмиэ огдообо хаалбыта.

Улахан убайбыт Николай 1943 сыллаахха сэттэ кылаас үөрэхтээх буолан Хатыыга учууталлыы сылдыан Армияҕа ыңгырыллан рядовой стрелок быһыытынан 20-с инженернэй- сапернай биригээдэҕэ сулууспалаан 1945 сыл бүтэһигэр демобилизацияламмыта. (Памятная книга Нюрбинского улуса часть I стр. 24.)

Биһиги ол кэмнэ буор муосталаах көмүлүөк оһохтоох балаҕан дьиэҕэ оһоробут. Сэттэ оҕоттон кыралара эдьийим Маайа биһикки, түөрт, алта саастаах кыргыттар таһыттан баттыктаах балаҕанга күн устата бэйэбит эрэ хааларбыт. Көмүлүөк оһохпутун ким киирэн отторун өйдөөбөппүн. Аҕабытын көрбөт да этибит. Сарсыарда харанаттан киһэ харангаҕа дылы колхоз үлэтигэр сылдьара. Кини соҕотоҕун сэрии ыар сылларыгар хайдах оҕолорун хоргуппакка иитэлээн оһорбутун билигин сөҕө уонна махтана саныбын.

Кини оҕолоро Александра, Прокопий, Иван, кыра Николай 10– 14 саастарыттан улахан дьонго көмөлөһөн, оччотооҕу кэм оҕолорун сиэринэн бары үлэҕэ кыттыһан айахтарын ииттинэргэ күһэллибиттэрэ. Сэрии саҕаланыаҕыттан кинилэр оҕо саастара бүппүтэ, олохторугар түспэтиийи, дьиэ кэргэн кыһалҕатын, үлэ– хамнас эрирдэрин кытта хатыһы эрдэ кэлбитэ. Оччотооҕу кэм оҕолорун сиэрдэринэн кыра саастарыттан колхоз туруу үлэһиттэрэ буолбуттара. Кинилэр көлүөнэлэрэ кыайтарбатаҕы кыайсыбыта, хоргуйууну хотуспуга, оччотооҕу кэм ирдэбилинэн кырдыаҕастыын, оҕолуун күүстэрин харыстаабакка наар бүгүһүтээҕэр элбэҕи оһорбут, үлэбит өссө таһаарылаах буоллар диэн санаалаах үлэһиттэрэ. Ол туһунан «Килбиэннэх үлэтин иһин» кыайыны уһансыбыттарын иһин Сталин төбөлөөх медалынан ситэтэ суох ааҕынан 146 киһи наҕараадаламмыта.

Манньык медалынан аҕабыт Такыров Василий Егорович бэйэтэ уонна тоҕус оҕолоро, сиэннэрэ, аймахтара наҕараадаламмыттара (Бордонг, Ньурба улууһа. Якутскай 2006 с. 163 стр.):

1. Такыров Василий Егорович
2. Такыров Василий Григорьевич
3. Такыров Иван Васильевич
4. Такырова Александра Васильевна
5. Такыров Прокопий Васильевич
6. Такыров Тимофей Васильевич
7. Такыров Федор Тимофеевич
8. Такырова Елена Тимофеевна
9. Такырова Мария Тимофеевна
10. Такырова Мария Николаевна

Кыайы буолбуга, ол эрэри олох түргэнник тупсан барбатаҕа. Бу да кэрчик кэмнэ эдэр ыччат үлэҕэ-хамнаска төһүү күүс буолбуга, үгүстэрэ үөрэхтэн маппыттара. Ити Улуу кыайы толуга, сэрии атаҕастабыла этэ. Мин бииргэ төрөөбүттэрбиттэн убайдарым улахан Николай, Иван, эдьийим Александра салгы үөрэммэтэхтэрэ.

Улахан убайбыт Николай аҕатыгар көмө буолаары, бырааттарын, балтыларын

иитиһээри үөрэҕин салҕаабатаҕа. Төрөбүт түөлбөтүттэн тэйбэккэ, олоҕун тиһэх күнүгэр дылы Маалыкай НасПОтугар бухгалтерынан үлэлээбитэ. 48 сааһыгар олохтон туораабыта. Икки кыһа, уола, сиэннэрэ кини ситэ олорботох олоҕун салгыыллар.

Убайбыт Иван Маалыкай сэттэ кылаастаах оскулатын бүтэрэн баран салгы үөрэммэккэ колхозка үлэли хаалбыта. Кини уһун кэмнэ хонуу биригэдьииринэн, онтон сүөһү көрөччүлэр биригэдьиирдэринэн лаппа сааһырыар диэри үлэлээбитэ. Сэттэ оҕолооҕо бары анал үөрэхтээх үлэһит, ыал буолбут дьон элбэх сиэни бэлэхтээтилэр. Убайбыт 80 сааһын аһан баран ыарахан ыарыыттан өлбүтэ.

Убайдарым Прокопий, кыра Николай сэрии бүппүтүн кэннэ үөрэхтэрин салҕаан, үрдүк үөрэх кыһатын бүтэрэн история учууталын идэтин ылбыттара.

Мин 8 сааспыттан иитиллибит убайым Николай үөрэҕин бүтэрэн Марха орто оскулатыгар учууталынан, директорынан үлэлээбитэ. 1959 с. Ньурба оройуоннааҕы сэбиэтин исполкомун председателинэн талан үлэлэппиттэрэ. 1962- 1974 сылларга Ньурба 1N-дээх орто оскулатын директорынан үлэлээбитэ. Үлэли- үлэли аспирантураны бүтэрэн, диссертация көмүскээн педагогическай наука кандидатта буолбута. Хомойуох иһин 46 эрэ сааһыгар ыарахан ыарыыттан олохтон туораабыта. Кини ситэри олорботох олоҕун түөрт үрдүк үөрэхтээх оҕолоро, элбэх сиэннэрэ, хос сиэннэрэ салгыыллар.

Убайым Прокопий үрдүк үөрэҕи бүтэрэн кэлэн Хатыы оскулатыгар директорынан ананан үлэлээбитэ. Манна үлэли сырыттаҕына колхоз комсомольскай тэрилтэтин босхоломмут секретарынан талбыттара. Дьэ онтон ыла кини араас таһымнаах комсомольскай, партийнай, хаһаайыстыбаннай үлэлэргэ олоҕун тиһэх кэмигэр дылы үтүө суобастаахтык үлэлээбитэ. 56 сааһыгар ыарахан ыарыыттан олохтон туораабыта. Уоллаах кыһа, сиэнэ кини олоҕун салгыыллар.

Эдьийим Мария биһикки убайдарбыт суолларынан эмиэ учуутал идэтин талбыппыт. Мария Бүлүүтээҕи пед.училищени бүтэрэн Уус-Дьяангы оройуонугар учууталынан үлэлээбитэ. Дойдугар Маалыкайга кэлэн Степан Васильев аатынан совхозка каадыр отделыгар, онтон «Сарданга» детсадка сиэстэрэ-хаһаайканан үлэлээн пенсияҕа тахсыбыта. Элбэх оҕо ийэтэ, эбэтэ буолан олоххо кэлбит анал толорбута. Оҕолоро бары үлэһит, ыал дьон. Эдьийим Маайа ыарахан ыарыыттан олохтон туораабыта.

Мин, сэттэ бырааттыылартан саамай кыралара, 72 саасын туолан олорор кырдыаҕасын. Эдьийим Маайа биһикки олох кырабытыгар ийэбит өлөн оҕо саасытыттан сэрии алдьархайдаах аас-туор олоҕун эппитинэн-хааммытынан билэн улааппыппыт. 1949 сыллаахха биһигини убайдарбыт икки Николайдар үллэстэн иитэ ылбыттара. Мин кыра Николайдааҕы кытта Мархалаабытым. Маайа улахан

Николайдаахха Маалыкайга хаалбыта.

Мин оскуола кэнниттэн сүөһү көрөөччүнэн үлэлээн баран СГУ-ну бүтэрэн 30-тан тахса сыл 1 N- дээх оскуолаҕа учууталлаан билигин пенсияҕа олоробун. Кэргэмминээн Василий Семеновичтыын 3 уол оҕолоохпут, 4 сиэннээхпит.

Сыллар-хонуктар аастылар. Билигин сааһыран олорон ол аас-туор сыллары санаатахха олус да ырахан.

Улахан эдьийбит Александра оҕо сааһыгар ийэтэ өлөн, сэрии сылларыгар кыһалҕалаах кырыымчык кэмнэ улаатан, эрдэттэн кытаанах үлэҕэ мускуллубута, колхоз–совхоз араас үлэтигэр уһуннук үлэлээбитэ. Олох эдэр сааһыгар (мин оскуолаҕа киирэ иликпинэ) колхозка арыһытынан үлэлээбитин өйдүүбун. Ол өйдөөн хаалбытым төрүөттээх. Миигиттэн 2 сыл аҕа саастаах эдьийим Маайа биһиккени үүт эрийэр кыра дьэтигэр таһыттан хатаан баран колхоз бухгалтериятыгар отчуот туттаран кэлэрэ. Ол аата эрэнэр балтыларынан «харабыллатар» эбит. «Харабыллаабыт» манһабытыгар үүт иһэрдэрин, сүөгэй сиэтэрин өйдөөбөппүн, колхоз баайын энчирэппэт буоллаҕа.

Отчуоттаан кэлэн баран от күөх өгнөөх миин буһаран иһэрдэрин өйдүүбүн. Аны санаатахха ол кийһилэ миинэ эбит, мииммит хайдах амтаннааҕын өйдөөбөппүн.

Мин 8 сааспыттан атын сиргэ иитиллэн эдьийим Өлөксөөнү кытта элбэхтик алтыспатаҕым гынан баран, аймахтарым кэпсээннэринэн кини хаһаайыстыбаннайын, ыалдытымсаҕын, ыраас туттунуулааҕын туһунан үчүгэйдик билэр курдукпун.

Ыал ийэтэ буолуу биир уустук социальнай боппуруос буолар. Киниэхэ элбэх эбээһинэс сүктэриллэр, ол курдук, кини олох олорон, ыал буолан, оҕо төрөтөн олоҕу салгыыр ыччаттардаах буолуохтаах. Эдьийбит Өлөксөөн бу айылҕа сокуонун сөпкө өйдөөн эмиэ төрөппүт ийэтин курдук биэс оҕолоох огдообо Иванов Семен Федорович II диэн киһиэхэ кэргэн тахсыбыта, үс кыыс оҕоломмота. Кыргызтар анал үөрэҕи бүтэрэн идэлэринэн үлэ үөһүгэр сылдыллар. Кэргэнин биэс оҕотугар үс кыһы эбинэн элбэх оҕолоох ыал ахсааныгар киирбиттэрэ. Аҕыс оҕону барыларын тэнгэ тутан үөрэхтээх үлэһит дьон буолалларыгар ийэ быһыытынан улахан болҕомтотун уурбута.

Кини тус олоҕор, үлэтигэр туһаммыт өйүн-санаатын, муудараһын оҕолоругар сыһыарбыта саарбаҕа суох. Оҕолор бары идэ ылан, ыал буолан, оҕо төрөтөн дьон убаастабылын ылар үлэһит буолбуттара элбэҕи этэр.

Мин кэргэним Василий Семенович райкомолга, райкомга үлэлиир кэмигэр Маалыкайга командировкаҕа табыстаҕына самолет кэтэхэ таарыйа эдьийим Өлөксөөнгө сылдьан чэйдиирин сөбүлүүрө. Эдьийим Өлөксөөн күтүөтүн чэйдэтэ олорон оҕолорум Якутскайга барар билиэттэрин ылалларыгар көмөлөһөр буол диэн көрдөһөр этэ. Ол кэмнэ Якутскайга самолетунан, теплоходунан эрэ сырыы баара. Самолетунан барар билиэти

унньуктаах уһун уочаракка туран ылар этибит. Эдьийбит көрдөһүүтүн үтүө суобастаахтык толорбуппут дии саныбын.

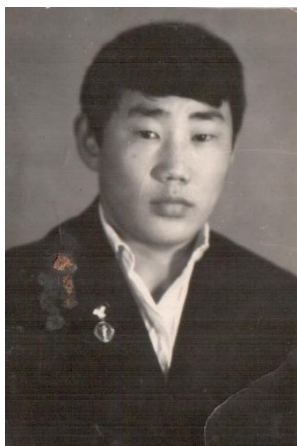
Эдьийбит барахсан олоҕун салгыыр элбэх ыччаттардаах. Кини олоххо дьулуура, сырдык ыра санаата оҕолоругар, сиэннэригэр бэриллибит буолуохтаах. Ийэлэрэ тугу ситэ онгорботоҕун, баҕарбыт баҕа санааларын ситэрэн- хоторон биэриэхтэрэ.

Кыргытара аҕалаах ийэлэрин туһунан үйэлээх өйдөбүл хааллараары кинигэ суруйарга санаммыттара хайҕаллаах суол.

Эдьийим оҕолоругар, сиэннэригэр сир үрдүгэр баар бары үчүгэйи, кэрэни баҕарабын. Ийэҕит, аҕаҕыт, эбэҕит, эһэҕит ааттарын чиэстээхтик үйэлэргэ илдэе сылдыын, дьоллоох- соргулаах буолунг өссө эбии халынгыты турун диэн алгыбын

Ньурба к.2013 сыл, ахсынньы.

Миигин оҕотун курдук көрөрө

*Такыров Владимир Николаевич,
үлэ, спорт ветерана, Бордон нэһилиэгин
бочуоттаах олохтооҕо ДОО «Урожай» бочуоттаах үлэхитэ,
«2000 с. үтүө дьыала» бэлиэ хаһаайына*

Эһэбит Мөскөрдүүр Баһылай (Такыров Василий Егорович) Кукаакы нэһилиэгин бүтэһик кинээһин Такыр Дьөгүөр түөрт оҕолоруттан төрдүс оҕоннон күн сирин көрбүт эбит (үһүс уолунан). Эһэбит иккитэ кэргэннэнэ сылдыбыт. Бастакы кэргэнэ Хаххан Маарыйа диэнтэн 1 уол, 3 кыыс оҕолордоох: Тимофей (Чыбый), Маарыйа, Кэтириинэ, Дьэлиэнэ. Иккис кэргэниттэн, Евсеев Денис кыыһа Аанаттан, 7 оҕолоох:

1. Такыров Николай 1 – 4 оҕолоох;
2. Такырова Александра – 8 оҕолоох;
3. Такыров Николай 2 – 4 оҕолоох;
4. Такыров Прокопий – 2 оҕолоох;
5. Такыров Иван – 7 оҕолоох;
6. Такырова Мария (Винокурова) – 5 оҕолоох.
7. Такырова Ирина (Семенова) – 3 оҕолоох.

Мин иккис кылааска үөрэнэ сырыттаһына ийэм сөтөл буолан Ньурбаҕа балыһаҕа сытан өлбүтэ. Олох кыра эрдэхпинэ ыалдыбыт, онон миигин харыстаан улаханлык чугаһаппатах эбит. Үксүн балыһанан, санаторийдарынан сылдыбыта, онон ийэм туһунан тутан ылар өйдөбүл аҕыйах кинитэбин. Мэник-тэник, сытыы соҕус молохочоос эбитим буолуо. Онон сүөһүгэ биригэдьиирдиир убайым Уйбаан оскуола каникулларын

кэмигэр кыстык, сайылык фермаларга (Көппөххө, Аларга) атынан ильдэн эдьийбэр Өлөксөөннө туттарара. Ол кэмнэ эдьийим үүт туттааччы, арыһыт этэ. Кэргэннэнэ илик кэмэ. Дьэ онно дии, эдьийим минньигэс саламаатын, тотоойу лэппиэскэтин сиэн тотон, ферма оҕолорунаан оонньоон-көрүлээн, эдьийим, эһэм охсубут отторун мунньуһан, кэбисийһэн сайылыырбыт. Оччотооҕу оҕолор дьоммут курдук үлэни өрө тутан улааппыпыт. Эдьийим котоку миигин наһаа үчүгэйдик оҕотун курдук көрөрө, сыллыы, сууйа-сото сылдыра.

Эһэбит оҕолорун ийтиитэ ол кэм быһыытынан кытаанах эбитэ буолуо. Икки улахан оҕолорун үөрэттэрбэтэх эбит (аҕабын, эдьийбин), онтон кэнники икки уолу Ньурбаҕа 1 №-дээх оскуолаҕа киллэрэн үөрэттэрэн салгыы үрдүк үөрэххэ ыталаабыт. Онон Николай 2, Прокопий үрдүк педагогической институту бүтэрбиттэрэ, эһэбит(аҕалара) бу уолаттары үөрэттэрээри икки улахан оҕолорун эрдэ үлэһит онортообут. Кинилэр үлэлээн бырааттара үөрэҕи бүтэрэллэригэр көмөлөспүттэр.

Эдьийим сааһыран баран нэһилиэк биир сүдү киһитигэр Иванов Семен Федоровичка (биэс оҕолоох огдообо киһиэхэ) кэргэн тахсан түөртэ оҕоломмутуттан уол оҕото сатамматаҕа. Үс кыргызтарын атахтарыгар туруортаан, оҕо-уруу тэнитэн сирдээҕи олоҕун аналын толору толорбут курдук саныбын.

Убайа (мин аҕам) 48 сааһыгар оһолтон, бырааттара Николай Васильевич 46, Прокопий Васильевич 57 саастарыгар ыалдьан бу олохтон туораабыттарыгар наһаа хараастыбытын өйдүүбүн. Николай Васильевич Ньурба 1 №-дээх оскуолатын директорунан 12 сыл үлэлээн пед. наука кандидатын степенин көмүскээт ыарахан ыарыыттан өрүттүбэккэ бу олохтон саамай айар-тутар сааһыгар туораабыта. Прокопий Васильевич советскай, партийнай үлэһит, Бүлүү, Эдьигээн оройуоннарыгар райсовет председателинэн, райком бастакы секретарынан өр сылларга үлэлээбитэ.

Николай Васильевич улахан уола Ян Николаевич бастакы уолун Коля, мин бастакы уолбун эмиэ Коля диэн ааттаабыппытыгар эдьийим наһаа үөрбүтэ. Ол сиэннэрэ хойут улаатыахтарыгар дылы эдьийбэр сылдыра турбуттара. Онно эбэһээт илии тутуурдаан, кэмпиегэ, печенье кэһиилээн ытааччы. Уонна кэтэхтэриттэн сыллалалаан ыталыыр эбит этэ. Санаатыгар убайыттан, бырааттарыттан хаалбыт сиэннэрин көрөн бэйэлэрин көрбүт курдук буолара буолуо дэһээччибит.

Бу орто дойдуга киһи букатын кэлбэт эрээри, эдьийим өссө уһуннук олорто буоллар оҕолоро да, элбэх сиэннэрэ да сирин суох этилэр дии саныбын. Эдьийим Өлөксөөн өрүү үчүгэи-кэрэни, үлэни өрө тутары угуйбут-уһуйбут үтүөтүн тыыннаабым тухары умнуом суоҕа, куруук өйдүү-саны сылдыабым.

Маалыкай, 2014с., от ыйа

Куруук сүүрүүнэн сылдыра

*Спиридонова Евдокия Семеновна,
Такырова Александра Васильевна сиэн балта, 79 саастаах*

Биһиги төрүппүт Такыр Дьөгүөр диэн, кини биэс оҕолоох: Баһылай, Такыак Силиппиэн, Сэньнээ Тимэппий, Маappa, Кыра Баһылай. Кинилэр тустарынан кэпсээтэххэ манньк: Тимэппий 4 кыыстаах, олортон Аана 7 оҕолоох, атыттарын билбэппин. Такыак Силиппиэн 6 оҕолоох: Аана, 1 уоллаах; Кууһума, 3 уоллаах; Тимэппий, 2 оҕолоох; Маappa 2 оҕолоох; кыыһа Өрүүнэ 4 дуу, 5 дуу оҕолоох, оҕолоро Өктөмгө олороллор. Кууһума улахан уола Куола 6 оҕолоох, оҕолоро бары кэргэннээхтэр, сиэннэрэ Баһаан, Балыарый 1 оҕолоох, Тима 2 кыыстаах.

Такыров Баһылай икки кэргэнтэн 11 оҕолоох. Улахан уола Чыбый Тимэппий, 7 оҕолоох этэ. Мин ийэм Маайа, 5 оҕолоох этэ. Кэтириинэ 2 кыыстаах, Дьэлиэнэ 4 оҕолоох. Онтон иккис кэргэнэ Евсеев Дьэниис кыыһа Аанаттан 7 оҕолоох: Ньюкулай, Өлөксөөн, Кыра Ньюкулай, Уйбаан, Борокуоппай, Маайа, Өрүүнэ.

Өлөксөөн ийэтэ өлөрүгэр 17-тэ буолуо, арааһа, чуолкай билбэппин. Ийэтэ пиэримэбэ үүт эрийээччинэн, асчытынан үлэлээбитэ, бурдук тарда туран охтубут да, өлбүт үһү, аны санаатахха, тымыр быстыбыта буолуо. Дьэ, ол кэнниттэн Өлөксөөн бүтүн хаһайыстыбаны тутан хаалбыт. Дьонун таһаһын-сабын оноруута, оччотооҕуга тириини имитэн, этэрбэс тигиитэ, таһастарын сууйуу – сотуу, астарын астааһын, бурдугу тардан лэппиэскэ буһарыы. Ол таһынан пиэримэбэ ийэтин үлэтин - үүт эрийиитин, асчыт үлэтин, толорбут. Кэргэннэниэр диэри куруук пиэримэбэ асчыт этэ. Арай мин өйдүүрбүнэн, биир сайын окко сылдыбыта, онно мунһар массыынаҕа соҕотоҕун бугуллаабыта. Модьуукап Борокуоппай – мустарааччы, омурбаһаҕа тахсан чаанныгы оргутар үһү, онтон Өлөксөөн бэлэм чайы сынһаммакка кэлэн иһээт бугулуу сүүрэр үһү. Дьэ, ингиир, ситии дии, куруук сүүрүүнэн сылдыра. Хойут кэргэннэммитэ. Биэс оҕолоох киһиэхэ кэргэн тахсан маачаха ийэнэн киирбитэ. Кэргэнин Сергей, Татыы диэн оҕолоро бэйэлэрэ үлэһиттэр этэ, атын үс оҕо киниэхэ көрүллүбүттэрэ. Онон бэйэтэ төрөппүт үс кыыһынаан холбоон алта оҕону атахтарыгар туруортаата. Оҕолору көрүү-истиин улахан сыраны ылар, ол эрэ буолуо дуо: сайын окко тэһнэ сылдыр этэ, хаһайыстыба үлэтин ааһан сиппэккин.

Мин бэйэм курдук тулаайах уолга Спиридонов Иван Николаевичка кэргэн тахсан 56 сыл бииргэ олорон кэллибит, элбэх оҕолоохпут, 30-тан тахса сиэннэрдээхпит. Бииргэ төрөөбүт убайым Сүөдэр, тыла суох. Колхозка, совхозка бэркэ үлэлээбитэ, кыра эрдэбинэ отчуттарга ыһык таһар этэ, онтон улаатан баран араас үлэбэ кыһыннары, сайыннары

илиитин араарбакка үлэлээн, пенсияжа тахсан да баран окко үлэлээбитэ. Кырдьян баран өлбүтэ, аҕыйах сыл буолла. Балтым Өрүүнэ Волков Семен Софронович диэн кэргэннээх, биир оҕолоохтор, билигин даҕаны үлэлии сылдьар, Ньурбажа олороллор.

Маалыкай сэлиэнньэтэ.

Наһаа аһыныгас, амарах дууһалаах киһи этэ

*Ефремова Валентина Филипповна,
Маалыкайдааҕы «Сардаҥа» детсад иштээччитэ, үлэ бэтэрээнэ*

Биһиги эһэбит Такыров Василий Егорович 11 оҕолоох этэ. Мин ийэм Такырова –Гуляева Елена Васильевна төрдүс оҕо этэ. Онтон эдьийим Такырова Александра Васильевна алтыс оҕо. Эдьийим Өлөксөөн куруук үлэлии сылдьарын, ыксаан иһэрин өйдүүбүн. Кыра сылдьаммын фермажа арыһыттырыгар быраата Уйбаан уола Коляны илдьэ сылдьарын иһин барсан оҕо көрсөөччүбүн, өссө сайыһан да туран барсааччыбын. Эдьийим аһа минньигэһэ дьикти буолааччы. Онтон кэргэннэнэн баран орто кыһын Дуняны төрүү баран иһэн биирдээх кыһын Валяны биһиэхэ хаалларбыта. Ол саҕанааҕы олоххо суһал көмө массыыната энин диэн суох, сатыы баран төрүүллэр этэ. Онно мин, тоҕустаах кыыс, түүнү быһа атынҕраан ытыыр Валяны нээнньэлэспиппин билиннээҥнэ дылы өйдүүбүн.

Биирдэ эдьийим Маайа (Такырова Мария Васильевна) хоту үлэлээн олорон эдьийдэригэр «бэйэбит үллэстээринг» диэн икки унтуу тыһын ыппыт этэ, биирэ хара, биирэ сырдык өҥнөөхтөрү. Ону Өлөксөөн «улахан киһи харатын эн ыл» диэн ийэбэр аҕалан биэрбитэ, онно үөрбүппүтүн. Ийэм ыарыһах буолан эдьийим сотору, сотору сылдьааччы. Онно эдьийигэр хоннофун анныгар эбэһээт индийскэй чэй кэһиилээх буолааччы. Ол курдук эдьийим Өлөксөөн наһаа аһыныгас, амарах дууһалаах киһи этэ.

Мин ийэм уонна эдьийим Өлөксөөн эрдэ элбэх оҕолоох огдообо хаалбыттара. Ол гынан баран туруу үлэһит, дьяныардаах дьон буолан оҕолорун барыларын үөрэхтээх, үлэһит дьон оҥорбуттара. Иккиэн олох ыараханьттан кыайан үөрэммэтэх буолан үөрэх наадалааҕын наһаа өйдүүллэрэ, биһигини кыра эрдэспиттэн үөрэхтээх буолуохтаахыт диэн такайаллара.

Эдьийим Өлөксөөн уобараһа өйбөр-санаабар, сүрэхпэр куруук баар. Кини туһунан наһаа сырдык өйдөбүл хаалбыт. Эдьийим саха сэмэй, үлэһит, аһыныгас дьахтара этэ.

Маалыкай сэл., 2014 сыл, кулун тутар

Барахсан үлэһит да киһи этэ

Такыров Гаврил Иванович.

Мин аҗамТакыров Иван Васильевич бииргэ төрөөбүт эдьийэ Өлөксөөн барахсан мин билэрбинэн үлэһит да киһи этэ. Пенсияҕа тахсан да баран сыппакка, олорбокко хачыгырайан тахсара: сайынын от үлэтэ, сир аһын хомуйуу, кыһынын хотон, сүөһү көрүүтэ-истиитэ. Ону ол диэбэккэ үлэлээн-хамсаан итиччэ элбэх оҕону улаатыннартаан олох суолугар киллэртээтэҕэ. Тус бэйэтин холобурунан дьонно-сэргэҕэ убаастанар дьонун-мааны үлэһит дьону иитэн-үөрэтэн таһаарта.

Мин биир сайын эдьийбэр от охсуутугар көмөлөһө сылдьан от мунньара, бугуллаура түргэнин сөҕө көрбүттээбим.

Кыра сырыттаһытына дьоммут үлэлиир, солото суох буолан сайынын биһигини аймахтарбытыгар тарҕатан сырытыннарааччылар. Олох кыра эрдэхпинэ дьиэбиттэн чугасты аҗам улахан эдьийэ Силип Дьэлиэнэлээххэ сылдьааччыбын. Онтон ону-маны өйдүүр буолбутум кэннэ биир сайын эдьийим Өлөксөөннөөххө хаалларбыттара.

Эдьийим аах дьиэлэрин иһэ эрэ буолбакка тиэргэннэрин иһэ-таһа эмиэ аһара хомулуулаах буолааччы. Оҕолоруттан эмиэ ону ирдиир буоланнар ханна да ыһа-тоҕо сылдыбат этилэр, бэл кыра сыһы таһырдыа мээһэ бырахпаттара. Биирдэ ыксаан олбуор кэннигэр хойуубун сылдьан кэбиспиппин убайым Уоһук тимир күрдьэбинэн бастаран ылан туалекка бырахтаран турардаах. Ол курдук улахан дьоннуун, оҕолуун бары ырааһы тутуһаллар эбит этэ. Онно ыал ийэтэ - эдьийим Өлөксөөн улахан оруолу оонньуура буолуо дии саныбын.

Аны биир сарсыарда эдьийим Өлөксөөн “ампаартан үүт ыла тахсыахха” диэтэ, ол саҕана холодильник диэн суох, үүтү күн тыкпат сөрүүн сиригэр ампаар омуһаҕар уураллар. Мин саппай уопсааччы буоллум. Эдьийим ампаар омуһаҕыттан биир курууска үүт таһааран миэхэ биэрдэ уонна “дьиэбэр илт” диэтэ. Чэй үүттэнээри ылбыт үүтүн мин сыһа өйдөөн биэрэстэттэн ордук ыраах турар дьиэбэр илтим, баран иһэн тохпотох эрэ киһи диэн санаалаахпын. Тийбитим дьиэбэр ким да суох, дьиэбит таһыттан баттыктаах турар (сэбиэскэй былаас саҕана ыал бары дьиэтин хатыы сатаабакка таһыттан маһынан баттатан сылдыар этэ). Оннук бэһиэлэйдик сайылаан турардаахпын.

*Дьокуускай куорат,
2014 с., бэс ыйа*

Эдьийим Өлөксөөннө олох оскулатын ааспытым

*Винокурова Лариса Ивановна,
элбэх сыл ыстаастаах урбаанныым*

Биһиги ийэбит Такырова Мария Васильевна бииргэ төрөөбүт эдьийин, ийэтин тэнэ саныыр Такырова Александра Васильевна – Өлөксөөн туһунан наһаа истинник саныбыт-ахтабыт.

Мин, ыал улахан оҕото, эдьийбиниин элбэхтэ алтыспыт буолан кинини ордук үчүгэйдик өйдүүбүн. Эдьийим Өлөксөөнгө олох оскулатын ааспытым диэххэ сөп. Биһиги аймахха эрэ буолбатах нэһилиэккэ, оройуонга биллэр ыалдытымсах этэ. «Аччыктаабыты аһатар, хоргуйбуту хоннорор» диэн өс хоһооно киниэхэ ананан этиллибит курдук.

Кини остуола аптаах көбүөр курдук начаас тэриллээччи, ас арааһа, барыта минньигэс баҕайы. Элбэх сангата-ингэтэ суох сылдьан түргэн баҕайытык барыны бары бүтэрэн-оһорон кээспит буолааччы.

Төһө да үөрэбэ суоҕун иһин үөрэх наадатын, туһалаабын өйдүүрүн бырааттарын, оҕолорун үөрэттэритэ дакаастыыр.

Биһиги ийэбитин ырааска, үлэбэ кини үөрэппитэ. Ийэлэрэ эрдэ өлөн Өлөксөөн оҕо санныгар барыта сүктэриллибитэ. Куруук сүүрүү аңаардаах сылдьан түбүгүрээччи, хаһан да тугу да гыммакка сытарын, олорорун көрбөтөбүм.

Кыра сылдьан эдьийим аахха куруук сылдьааччыбын, окко бардахпытына бары оҕолор кыра кыраабыллаах буолааччыбыт, ньирэйдэргэ сиэрпэнэн тиэргэн отун охсооччубут.

Ыала Лиисэ эмээхсин ритуал курдук киэһэ-сарсыарда чэйдээччи, биирдэ эмэ киирбэтэҕинэ эдьийим суохтааччы аҕай. Биирдэ Дунялыын, Иралыын сырсыаккалаһа оонньуу сылдьан күүлэттэн сүүрэн тахсаары үктэлгэ утары киирэн иһэр Лиисэни аанынан түгнэри көтөн кээспиппит. “Өлөрдүбүт быһыылаах” диэн өр баҕайы кур окко саһан сыппыппыт. Хата туох да буолбатах этэ.

Кэлин кэргэннэнэн баран кэргэмминэнэн ыалдытты кэлэ сылдьааччыбыт. Кэргэммин үчүгэй баҕайы оҕо эбит диэн хайҕаан бөҕө буолбута, икки өттүттэн тапсыбыттара. Кэргэним дойдутугар тийэн баран куруук ахтааччы, порт таһыгар олорорун иһин «аэропорт баабыската» диэн ааттааччы.

Сэбиэскэй былаас саҕана бары да самолету элбэхтик манаспыппыт, кыһыннары-сайыннары. Ол кэтэһиибит барыта эдьийбит Өлөксөөн үрдүнэн этэ. Киниэхэ киирэн чэйдии-чэйдии кэтэһэн олорооччубут.

Эдийийм Өлөксөөн киһи киэнэ кэрэмэһэ этэ диэтэхпинэ сыыстарбатым буолуо. Чиэһинэйинэн, үлэһитинэн, ырааһынан нэһилиэккэ улаханлык убаастанар этэ. Кини чиэһинэйин туһунан номох баар, дыһыннээх олохтон, ол геройдара билигин да бааллар.

Оҕолорун барыларын үөрэттэрэн, үлэһит гынаттаабыта, сиэннэрин эмиэ көрсүбүтэ. Кыыһа Дуня оҕолоро Эрналаах Валя кып-кыра сылдьан күүлэ үрдүнээҕи хаары түһэрэ сылдьалларын көрөн сөхпүттээҕим, булгу эбэлэрин дыһайытынан буолуохтаах.

Бырааттаах балтым оскуолаҕа үөрэнэ сылдьан эдийибитигэр доҕор буолан оҕолоро бары студенныы сылдьар кэмнэригэр олорсо сылдыбыттара. Эдийидэрин эмиэ наһаа үчүгэйдик саныыллар. Онон бу ахтыыны барыбыт ааппытыттан суруйабын.

Биһиги ийэбит Маайа эдийийэ Өлөксөөннүүн дьүһүннэринэн наһаа майгыннаһаллар этэ. Өлөн да баран сэргэстэһэ сыталлар. Биһиги ийэбит кэпсээбитинэн эдийийим анараа кэтэр таһаһын киһиэхэ эрдэ көрдөрбүт үһү уонна эбэһээт сарыы этэрбэспин кэтэрдээр диэбит.

Эдийийим сир аһын хото ылғааччы, астааччы. Куруук дьэдьэн барыанньалааҕын өйдүүбүн. Кыргызтарыттан Маалыкайга олорор Дуня диэн кыыһа эмиэ сир асчыта. Эмиэ куруук дьэдьэн барыанньатын хаһаанан кыһынҕы бырааһынньыктарга күндүлээччи.

Эдийийим Өлөксөөн туһунан истинг санааларбын суруйдум. Улаханлык убаастыыр, сөбүлүүр эдийийим туһунан элбэҕи кыайан эппэтим быһыылаах, ол гынан баран истинг санаам, өйдөбүлүм куруук миигин кытта баар.

Дьокуускай к., 2014сс, кулун тутар

Эдийий Өлөксөөн туһунан истинг-ийирэх тылынан...

*Анна Ивановна Чемпорова-Такырова,
СР культуратын туйгуна*

Бүлүү куоратын иккис дойду онгостон, ыал буолан, оҕолонон-урууланан да олордорбун оҕо сааһым ааспыт Маалыкайын туохтааҕар да күндүтүк санаан дойдубар баран бииргэ төрөөбүттэрбин көрсүтэлээн, дьоммор-сэргэбэр сылдыыталаан кэллэхпинэ эрэ астынар курдук буолабын.

Биир оннук сырыыбар аҕам бииргэ төрөөбүт эдийийин Өлөксөөн оҕолоро аҕаларын Иванов Семен Федорович туһунан ахтыы кинигэ таһаарбыттары олус кэрэхсии көрбүтүм, аахпытым. Онон оҕолоро «аны ийэбит туһунан кинигэ таһаарыахпытын баҕарабыт» диэбиттэригэр бу бэйэм кылгас ахтыыбын биэрэргэ сананным.

Александра Васильевна Такырова, эдийий Өлөксөөн, биһиги аҕабыт бииргэ төрөөбүт эдийийэ. Эһэбит Такыров Василий Егорович иккитэ кэргэннэнэ

сылдыбытыттан уопсайа 11 оҕолоох эбит, оттон биир ийэттэн, аҕаттан төрөөбүттэр 7-лэр. Эһэбит иккис кэргэнэ эмиэ эрдэ өлөн кыра оҕолордоох огдообо хаалбыт. Онон эдьий Өлөксөөн үөрэммэккэ 14 сааһыттан колхоз үлэһитэ буолар. Мин аҕам эмиэ түөрт кылаас кэннэ эдьий Өлөксөөннүүн бырааттарын, балыстарын үөрэттэрээри, аҕаларыгар көмө буолаары ситэ үөрэммэтэх. Бииргэ төрөөбүттэрэ үөрэхтэнэн, бары учуутал идэтин баһылаан, учуонайга тийэ үүммүттэригэр эдьий Өлөксөөнү кытта биһиги аҕабыт кырата суох кылааты киллэрдэхтэрэ дии саныбын. Усулуобуйалаах буолан кинилэр эмиэ үөрэммиттэрэ буоллар туох эрэ идэлээх дьон тахсыахтаахтара хааллаҕа. Айылҕаттан бэриллибит ахсаанга дьобуру туһаммакка хааллылар быһыылаах дии саныбын. Кэтээн көрдөххө бииргэ төрөөбүттэр бары, кинилэр оҕолоро, сизэнэрэ математикаҕа күүстээхтэр, онно сыһыаннаах үөрэҕи баһылыылар.

Эдьий Өлөксөөн аҕатынаан, биһиги эһэбитинэн, мин дьоммун кытта хойукка дылы бииргэ олорбут буоланнар биһиги дьэ кэргэнгэ саамай чугас киһибит этэ. Бэйэтэ кэргэнэ эрдэ өлөн кыра оҕолорунаан тулаайах хааллаллар да куруук быраатыгар, биһиги аҕабытыгар, сүбэнэн-аманан, тугунан эбит көмөлөһө сылдьар идэлээҕэ. Киһэ үлэлиир буолан үлэтигэр баран иһэн биһигинэн эргийэн билсэн ааһара. Сайынын оттуу барарбытыгар кыра балтыларбын дьоннорум эдьийдээххэ хаалларан барааччылар.

Төрөппүттэрим үлэ быһыгар оттонор буоланнар буолуо, дьон бары оттоон бүтэн сир астана сылдьар кэмнэригэр биһиги олох хойукка дылы оттуу сылдьар буолааччыбыт. Ол саҕана маҕаһынга туох да улаханлык кэлбэт быһыылаах этэ, кэллэҕинэ да барыта заготовка эрэ бэриллэрэ. Онон дьон отонго сүрдээҕин дьулуһан туран сылдьара. Ким элбэх отон туттарбыт, ол миэбэл, ол бу араас мал ыла. Оттон биһиги хайдах эрэ кыайан ыпсан отонноммот этибит: балтыларым кыралар, убайдарым звеноҕа оттуу бараллар, мин үлэ-сынньаланг лаабырыгар сылдьабын, төрөппүттэрим үлэ быһыгар оттуулар, ол быһыгар аҕабыт биригэдьиир буолан хастыы да хонукка от звеноларын кэрийэн отторун тутан кэлэр. Ону өйдөөн уонна дьоммун кытта хойукка дылы бииргэ олорбут махталыгар эдьийбит Өлөксөөн барахсан биһиги оннубутугар отон туттаран мээккэй кириэһилэ ыларбытыгар көмөлөспүтэ. Ол кириэһилэ биһиги дьэ кэргэн бастыг миэбэлэ буолан хас эмэ сыл турбута, билигин да бу эдьийбит ылан биэрбит кириэһилэтэ диэн махтана көрөбүт.

Эдьий Өлөксөөннөөх дьэ элэрэ биһигиттэн ыраах баҕайы да турдар мин тоҕо эрэ кинилэргэ наһаа тардыһан хастыы эмэ хонон кэлэrim. Эдьийэ суох буолааммын эдьий оҕолоро бары кыргыттар буолан онно тардыһарым буолуо дии саныбын. Куруук ып-ыраас, барыта бэрээдэк дьэ элээхтэр, остуолларыгар хампыат арааһа, дьыл хайа да кэмигэр дьэ дьэ барыанньата баарын наһаа сөҕө көрөөччүбүн.

Мин оџо эрдэxпинэ Мааалыкай совхоз киинэ буолан олус улахан этэ. Күн аайы самолет сылдыара, эдьийдээх портан чугас олорор буоланнар самолет күүтээччи үксэ кинилэргэ сылдыааччы, төһөлөөх элбэх киһи эдьий чэийн иһэн аасыта биллибэт.

Эдьий Өлөксөөн центральной хонтуораџа уборщицалыыр эрдэџинэ кыргытара кэлэн быыл сотуһан көмөлөһөллөр этэ. Ол хонтуора мин дьизэбиттэн чугас буолан баџа өттүбүнэн баран көмөлөһөр этим. Кыра сылдьан ол улахан баџайы хонтуораџа сылдыаары да көмөлөһөргө тылланарым буолуо дьэн билигин күлэ саныбын. Оччолорго совхоз киинин хонтуората оџо сылдыыбат тэрилтэтэ, икки этээстээх дьэндэйбит улахан дьизэ. Килэбэчийбит остуоллары, мээккэй устуоллары кыһанан туран быылын соторбут. Билигин саныбын ээ, эдьий барахсан итиччэ улахан дьизэни хайдах барытын успейдаан сууйан-сотон, быыллаан сылдыыбыта буолла дьэн.

Эдьий бэйэтэ үөрэхтэн маппыт буолан үөрэџи өрө тутара, үөрэнээччи уруок аахтыахтаах, кинигэ ааџыахтаах дьэн принциптээх буолара. Биир кыһын эдьий Дунятынаан иккиэйэџин хаалбыттарыгар дьонум доџор буолан олорус дьэннэр эдьийдээххэ кыстаатым. Улахаттар үөрэхтэрин бүтэрэн анаммыт сирдэригэр үлэлии сылдыаллар быһыылааџа, кыра кыыс Ира Үөһээ Бүлүүтээџи физмат оскуолаџа үөрэнэ барбыт сыла. Онно строго уруок ааџар чаастаахпыт, ол кэмнэ туохха да аралдьыйыа суохтааххын. Онтон киэһэ бары бииргэ телевизорынан киинэ көрөбүт, онно мин эдьийгэ тылбаасчыппын.

Ол да курдук үөрэџи өрө тутан оџолорун барыларын суос соџотоџун иитэлээн, үөрэттэрэн үрдүк үөрэхтэтэлээн, барыларын олохторун онгорсон баран бараахтаабыта.

Бу маннык киһи аайы кыаллар дьыала буолбатаџын оџолоро чопчу өйдөөн ийэлэрин сырдык кэриэһин үйэтитэргэ санаммыттарын астынабын уонна хайгыбын.

Эдьий Өлөксөөн көмөлөспүтэ, сүбэлээбитэ элбэџин эдэр сылдьан аахайан махтамматахпын саатар бу кылгас ахтыы суруйан тугу эрэ кини туһугар гыммыт курдук сананнаџым буоллун.

Бүлүү куората, 2014 сыл, от ыйа

Өлөксөөн ийэтинин аџам аџата бииргэ төрөөбүттэр

*Римма Иннокентьевна Угаьева,
Россия уонна Саха сирин журналистарын союһун чилиэнэ,
спорт уонна үлэ бэтэрээнэ*

Мин аџам Иннокентий Васильевич Евсеев Ньурба Маалыкайын Кукаакытыттан төрүттээх. Октябрьскай революция кэнниттэн Советскай былаас туругулар кэмнэригэр Кукаакы сиригэр

«Победа» колхоз тэриллит. Онон Кукаакы Евсеевтэрэ, уруулара- аймахтара бу колхозка чилиэнинэн кирибиттэр.

36 сааспар дылы ыал буолбакка аҕабын кытары өр биригэ ололбутум. Онон аҕам урукку олохтон кэпсээннэрин истэн-билэн ингэринэн сылдыабын.

Кини кэпсээбитинэн ээм Василий Денисович Евсеев (I-й), норуokka биллэринэн «Тыла суох» диэн эбит. Кини үс саастааҕар улаханлык ыалдыан дьүлэй уонна сангарбат буолбут. Кини кэнниттэн балта Анна Денисовна Евсеева теребүт. Аҕам эдьийин Аананы аһара иһирэхтик ахтан кэпсээччи: «Эдьийим Аана 18 саастааҕар «таптыырым бэрт ээ» диэн ытыы-ытыы элбэх сыл аҕа, хас да оҕолоох оҕдообо киһиэхэ, 45 саастаах Такыров Баһылайга кэргэн тахсыбыта. Ийэтэ, Дьаҕабын кыһа Мария Васильевна Васильева «Такыров Баһылай улахан уола Сүөдэр (Чыбый) эн саастыыны, хайдах буолаҕын?!» диэн этэн көрбүтүн отой ылымматах».

Аҕам кэпсириинэн: «Сэрии кэмигэр дьоммуттан соҕотоҕун хаалан «Победа» колхоз үлэһитэ буола сылдыыбытым. Дьоммор Ньурбаҕа кириэр баҕа баһаам. Ону колхозпут бэрэсэдээтэлэ Федор Васильевич Такыров (Чыбый) ытыыан баҕарбат. Эдьийим Аана кэргэнин улахан уолугар Сүөдэргэ тылын тиэрдэн, колхозтан көңүл ылан Ньурбаҕа кириэн убайым Алексей Денисович Евсеевтээххэ кирибитим. Онтон устунан 1943 сыл сайыныгар Советскай Армия кэксэтигэр ынгырыллан ытык иэспин төлүү барбытым. Сэриигэ барарбар эбэм Маарыйа атаарарыгар: «Сиэним Киэсэ этэнгэ эргиллэн кэлиэҕэ, хараҕым уутун тохпоппун», - диэн этэн баран олбуор ааныгар туран хаалбыта».

Эбэтэ аҕам сэрииттэн кэлиэ бири сыл иннигэр 1946 сыллаахха өлбүт. Эдьийбит Аана бу кэмгэ «саа- булҕаа күүһүнэн» кириэ сылдыыбыт. Онон дьонноро «Аана, доруобуйаҥ мөлтөөбүтүн көрдөрүнэн, эмтэнэн тахсыа эбикин» - диэбиттэрин «Дьийэм, оҕолорум, үлэм», - диэн баран тахса турбут уонна өр буолбатах.

Эдьийбит Анна Денисовна Такыров Баһылайга кэргэн тахсан сэттэ оҕоломмут. Оҕолорун этэнгэ төрөөн, киһи гынар быатыгар, кинилэр дьоллоругар. Ол гынан баран бэйэтэ өр олоороохтооботох. Кыра кыһа Ирина адьас кыратыгар, үһүгэр сырыттаҕына, үлэлии сылдыан охтон түспүт да өлбүт.

«Эдьийим Аана аһара үлэһит дьахтар этэ. Кур үлэлээн эрэ тахсарын өйдүүбүн. Колхозка фермаҕа арыһыттыыра, аны кэтэх сүөһүтүн көрүүтэ, элбэх оҕо көрүүтэ- истиитэ. Аһара сылайар этэ. Күтүөтүм Баһылай Егорович саастаах киһи үгүстүк көрөрбүнэн, кэтэх тардыстан сытарыны өйдөөн хаалбыппын», - диэн аҕам кэпсээбитэ.

Эдийбит Анна Денисовна сэтгэ оџотуттан биэһэ идэлээх, үөрэхтээх дьон буола улааппыттар. Арай уола Иван Васильевич, кыыһа Александра Васильевна колхоз үлэтигэр кыраларыттан эриллэн үөрэммэтэхтэр.

Мин 1966-67сс. Маалыкайга тахсан сайылаан, кэлин редакцияҕа киирэн фотокорреспондентын сылдьан эдийим Анна Денисовна үөрэҕэ суох, боростуой үлэһит оџолоругар ордук чугастык санаан сылдьар, хонор этим.

Саамай элбэхтик хоммут ыалым убайым Уйбааннаах. Убайым кулгааҕынан мөлтөх буолан күлэн мичээрдээн эрэ кэбиһэр идэлээҕэ. Үлэтигэр Ст. Васильев Маалыкайдааҕы отделениетын биригэдьиирэ этэ, совхоз ол саҕанааҕы ииспэрэй үлэтин аһара билэр буолан дьону кытта налыччы сылдьан, табан, аттаран үлэлиирэ көстөрө. Онно санганым Мария Ивановна Габышева улахан үтүөлээҕэ-өнгөлөөҕө. Ийэм өттүнэн Габышевтартан тардыылаах буоламмын, сангам Манялыын аһара тапсарбыт. Уопсайынан сангастаах убайым аһара үчүгэй дьон этилэр. Дьон боростуойдара, үлэһиттэрэ ураты мааны сэмэй ыаллар буоллахтара.

Эдийим Өлөксөн ийэтин суолун баппыт курдук эмиэ аҕа саастаах, биэс оџолоох огдообо киһиэхэ кэргэн тахсыбыт эбит. Кэргэнэ Семен Федорович Иванов Маалыкайга салайар үлэҕэ үлэлиир буолан үлэтинэн Ньурбаҕа наадатыгар сылдьан тахсарын өйдүүбүн, ардыгар биһиэхэ хоноро. «Күтүөбэр Сэмэнгэ» диэм аҕам үлэлиир маҕаһыныттан атыылаһан сырдык өгнөөх, оччотооџуга дефицит, китайскай куртканы кэтэппитин өйдүүбүн. Күтүөппут Сэмэн нап-налыччы, номоџон сирэйигэр хара бытыктааҕын аһара интэриэһиргээн көрөрүм.

Эдийим Өлөксөөннөөх оччотооџу Маалыкай кээмэйинэн авиаплощадка түгэҕин диэки тэйиччи олороллоро. Онон аан бастаан 1966-67 сс. убайдарбар Иван, Николай Евсеевтергэ икки сайын сайылаан баран Ньурбаҕа киирэр самолеппун кэтэһэрбэр уу иһээри киирэ сылдыбыппын өйдүүбүн. Чыыска олбуордаах, тиэргэннэрэ ып-ыраас, уоттанар дьыэлээхтэр этэ диэн өйдөбүллээхпин. Онно сылдьан күтүөм Сэмэн кыыһын Любалыын билсибитим. Маалыкай - Ньурба икки ардыгар суруйсар этибит. Люба өссө пионерскай хаалтыстаах олоор хаартыскатын ыппыта.

Онтон кэлин үлэһит буолан баран редакция массыынатынан эдийим Өлөксөөнгө анаан-мингээн баран чээйдээн көрсөн кэлбитим. «Оо, быраатым Киэсэ кыыһа кэлбит»,- диэн мэлдьи ис дууһатыттан үөрэ көрсөрө.

Мин бэйэм уруумсах киһи эдийидэрбин, убайдарбын Маалыкайга таҕыстахпына барыларын төһө кыалларынан көрсөн, кэпсэтэн киирээчибин, туох да тугэх, кэтэх санаата суох.

Биир сырыбар эдьийим Өлөксөөн эмиэ үөрэ- көтө көрсөн баран идэһэ сүөһүтүн этиттэн өлүүлээн биэрбитин аһара күндүтүк саныбын. Ол саҕана биһиги ийэбит Любовь Ильинична өлөн, аҕабыт сэттэ оҕотун иитэр, үөрэттэрэр кыһалҕата этэ. Ииттэр сүөһүбүтүн эһэн, аҕам райсоюзка кочегардыыра. Үлэтин быһыгар куобах тириитин имитэн суорҕан тигэрэ. Ол саҕана куобах мэнээгэр тыаларга урууларыгар үлэхэн куобах тириитин мустаран аҕалтарара. Ону сүрүн тааһааччы мин этим. 70-с сыллар ортолоругар куобах мэнээгэр сорох тыа ыаллара тириитин сүлэн баран уокка быраҕаллара. Оттон аҕам сатабыла, ийһэ бэрт буолан, имитэн үс куобах суорҕанын тиктэҕэ! Бастакы суорҕанын кыра кыһыгар Любаҕа, онтон миэхэ уонна улахан уолугар Леняҕа. Аҕам тикпит куобах суорҕанын отучча сыл саптыбытым. Оҕолорбор отой үлбүрүйтэрбэт этим.

Иис улэтигэр адьас кыратыгар эбэтэ Мария Васильевна Васильева (Дьаҕаһын кыһа Маарыйа) үөрэппит. «Оннооҕор куобах кулгаабын имитэн, сирийэн таңас онгорор этибит», - диирэ.

Журналист идэлээх буолан Маалыкайга тахсарбар массыына «үрдүгэр» сылдьан көрсөр эдьийим Өлөксөөн туһунан итинник өйдөбүллээхпин.

Ити курдук Дьаҕаһын кыһа Маарыйа төрөппүт сэттэ оҕотуттан биир кыһа Анна Денисовна Евсеева уонна кини кыһа эдьийим Өлөксөөн, уола убайым Уйбаан боростой колхоз, совхоз улэһиттэрин туһунан өйдүү- саны сылдьарбынан суруйдум.

Ньурба куората

Тапталлаах ийэбит
(фотки с записями)

Үс ийэбит туһунан ахтыы

*Иванов Сергей Семенович,
«Саха сириҥ тыатын хаһаайыстыбатын бэтэрээнэ» Бочуоттаах бэлиэ хаһаайына,
Ньурба улуунун, Бордоҥ, Октябрьскай нэһиликтэр Бочуоттаах олохтоохторо.
үлэ бэтэрээнэ*

Аҕабыт Иванов Семен Федорович II-Куччугуй Сэмэн үс олоххо олорон баран, бу олохтон туораабыта. Бастакы кэргэнэ Настаайаттан мин, билигин баар оҕолоруттан саамай улаханнара 76 саастаах Сэргэй диэн буолабын. Миигиттэн 4 сыл балыс балтым Таанһа Маалыкайга олорор. Иккис кэргэнэ Балаасаттан Стручкова Люда (биһиги Люба диибит) Абый улуунун Сутуруоха бөһүөлэгэр олорор. Уонук Маалыкайга, Шура Дьокуускайга олороллор. Инники төрөөбүт 2 кыыс кыра саастарыгар «куор» ыарыыттан өлбүттэрэ, Настя диэн кыыс бастакы кылааны бүтэрээри сылдьан саас менингиттээн өлбүтэ. Үһүс кэргэнэ Өлөксөөндүрү үс кыыс оҕолору төрөппүтэ, билигин бары ыаллар, хастыы да оҕолоохтор. Үөрэхтээх – идэлээх үлэһиттэр.

Мин төрөөбүт ийэм түөрт саастаахпар өлбүтүн иһин бу диэн билбэппин. Таайдарым уонна ийэм бииргэ төрөөбүт балта Аана кэпсээннэринэн ыраас сэбэрэлээх, сахаҕа орто унуохтаах, сүрдээх хоһуун, кыайыгас – хотугас үлэһитэ үһү.

Иккис ийэбитин Балаасаны Татыйыына биһикки ийэ гыммыт ийэбит этэ. Сүрдээх сытыары сымнаҕас майгылааҕа, эдэрэ да бэрт буолан буолуо, биһигини дьиэ таһыгар үлэбэ үксүн бииргэ илдьэ сылдьара. Миигин сааны сатаан илдьэ сылдьарга, ытарга үөрөспүтэ. Ийэм бастаан кэллэҕин утаа аҕам 12 калибрдаах, биир айахтаах, улахан баҕайы саатын соһор аҕаардаах сүгэн сылдьарым. Ытарбар кэдэрги түһэн сытар курдук олордохпуна эрэ кыайан ытарым. Ону көрөн баран саа ууран ытар ачаахтаах мас онгорон биэрбитэ. Уонна сааҕын тимиринэн буолбакка мастаах сириҥэн ачааххар ууран кыҥаан ытар буол диэбитэ. «Ачаах маһыҥ сатаан турбат сымнаҕас сиригэр ытаргар сөп үрдүккэ дылы батары анһан баран хаҥас илиигинэн, сир үрдүнэн, ачааххын хам тутан баран сааҕын уураҕын, онно саанг тимирэ тонхоронноон сатаан кыҥыа суох курдук буоллаххына луоһун түөскэр күүскэ ыга тардан баран кыҥыыр буол» диирэ. Кус элбэҕэр кыра киһи чугас үөмөн киирэн кыҥаан ытарбар чаччы үчүгэй этэ, онон кэтэнэн холбоон ыта сатыыр буолбутум. Ону истэн баран «ытар кустарын биир кус косторун курдук хоһулаһыа суохтаахтар, саатар моойдоох төбөлөрө чугас – чугас, тус – туһунан көстөр буолуохтаахтар» диэбитэ. Биирдэ күһүн оскуолаттан кэлэн баран аҕам «ТОЗ»-катын ылан тиингии, мас көтөрдүү бараарыбын буулдьа уган баран затворын ыга анһан баттаан сүгээри гыммыппын көрөн көрдөөн ылбыта уонна «бу затворун тура сылдьар, сээкэйгэ луоһун таарыйан доргуттунг да эстэр кутталлаах», – диэбитэ уонна хайдах затвору түһэрэри, туруорары көрдөрбүтэ. Салгыы мас көтөрө төһө ыраах олорорун быһааран баран, метровкатын хайдах туруорары көрдөрбүтэ. Онон

миигин билэр, булка бииргэ алтыһар дьонум «Баартаах булчут, үчүгэй ытааччы» диэн сыана биэрэллэригэр бастаан үөрэппит, олуку уурбут маачаха ийэм Балааса буолар.

Уһус ийэм Өлөксөөндүрэ (Такырова Александра Васильевна) биһиги дьолбутугар, икки инники ийэттэн хаалбыт оҕолор киһи-хара буолан, үөрэхтэнэн – идэлэнэн дьон тэнгинэн үлэлээх, олоруох ыйаахпытыгар кырдыа барбыт биэс (онтон үһэ олох кыра) күннэтэ киһи көрөр-истэр саастаах оҕолордоох киһиэхэ кэргэн тахсан кэлбитэ.

Сотору кэминэн дьыэбит иһэ барыта бэрээдэк, туох барыта анал миэстэлээх, ыраас буолбута. Кыра оҕолору сууннаран, таҥастарын-саптарын ыраастаан, баар аспытын хайдах эрэ минньигэс баҕайытык астаан, аһыыр кэмнэ барыларын бииргэ олон аһырга үөрэтэлээбитэ. Сотору кэминэн бары хааннара сырдаан, сирэйдэрэ эттэнэн киирэн барбыттара, онон сотору кэминэн оҕолор ийэлэригэр сыстан ийэ онгостон барбыттара. Бастаан утаа бэрээдэктэ үөрэтэн оҕолору суон куолаһынан саҥардаһына соччо сөбүлээбэт этим, балтыларбын, бырааппын көмүскэниэх курдук буоларым. Ол санаам уһаабатаҕа. Оҕолорум киһи-хара буолан истэхтэрин аайы төттөрүтүн махтана, үөрэ саныырым уонна онно-манна өр соҕус кэмнэ барбытым да иһин «хайдах эрэ сырыттылар» дии санаабат буолбутум. Олохторун туһунан оҕолор бэйэлэрэ ахты суруйаллара буолуо.

Өлөксөөндүрэ ийэм мин ыал буолар сыбаайабар улахан да түбүгү көрбүтэ. Сыбаайба туох баар аһын бэйэтэ этэн, көрөн-истэн астаппыта, астаабыта. Оччолорго 200 киһилээх сыбаайбаны бэйэнг дьыэ кэргэнинг, чугас дьонунг күүһүнэн тэрийии сүрдээх улахан түбүк, үлэ буолар эбит этэ. Дьэ ону бу Өлөксөөндүрэ ийэм ыйан-кэрдэн, үүннээн-тэһиннээн тэрийбитэ. Ийэм тыннааҕар анаан-минээн махтал тылларын эппэтэҕим мин улахан буруйум, итэҕэһим. Сыбаайба кэнниттэн дьыэ кэргэн иһигэр «сыбаайбабыт учугэйдик ааста, дьон-сэргэ астынна, хайҕаата» эрэ диэн кэпсэтиинэн сыана быһыллыбыта.

Ийэм инники олон ааспыт олоҕун билбэт буолан кыра эрдэхтэриттэн колхозка бииргэ үлэлээн улааппыт биир истинг табаарыс дьахтара, билигин Хаҥалас улууһун Өктөмүгэр олорор Можукова Татьяна Семеновнаттан ыйыталаспытым. Онно «иккиэн үөрэҕэ суох буоламмыт олох кыра, эдэр сааспытыттан мэлдьи биир фермаҕа түбэһэн сүөһү көрөөччүнэн, ыанньыксытынан үлэлиирбит. Сорох сайын от, бурдук хомууругар үлэлиирбит. Стахановскай хамсааһынҥа кыттан бириэмийэ ыларбыт. Бииргэ үлэлиир дьонугар сүрдээх үчүгэй истинг сыһыаннааҕа, мэлдьи сүбэлии-амалы сылдыааччы. Мин кинилиин биирдэ да кыһырсыбыппын, этиспиппин өйдөөбөппүн. Иккиэн да үлэһиппитинэн, майгыбытынан дьонҥо сирдэрбэт буоламмыт нэһилиэк бас-көс дьонноро кэргэн ыллахтара дии»- диэбитэ.

Ийэбит Өлөксөөн кэргэн тахсан, үс кыыс оҕолонон, олоҕор дьоллоохтук олорбут киһи диэн туран ахтыбын түмүктүүбүн.

Сэтинньи 4 күнэ 2014 с.

Ийэбит туһунан иһирэх тыл

*Стручкова Людмила Семеновна,
Саха республикатын үөрэҕиришин Туйгуна, «Килбиэннээх
үлэтин иһин» бэлиэ хаһаайына, үлэ ветерана*

Такырова Александра Васильевна, биһиги төрөппүт ийэбит Жондорова Пелагея Никифоровна өлбүтүн кэннэ, мин сэттэбэр сырыттаһына ийэ буолан кэлбитэ. Оччолорго быраатым Уоһук түөртөөх, балтым Шура иккитин эрэ ааһан эрэр этилэр. Убайбыт Сэргэй оскуоланы санга бүтэрбитэ, эдьийбит Таня 6-с дуу, 7-с дуу кылаас быһыылааҕа. Ийэбит өлбүтүн кэннэ эдьийбит Даарыйа (ийэбит Пелагея бииргэ төрөөбүт балта) олорсон оҕо көрсө сатаабыта быһыылаах этэ. Бэйэтэ эмиэ кыра оҕолоох буолан кыайан көрбөккө, балтыбын Шураны Хонот Маайа диэн ийэбит дьүөгэтэ иитэ ыла сылдыбыта. Онно дэлби ыалдыбытын, санга ийэлэнэммит, төттөрү ылбыппыт диэн өйдүүбүн.

Биһиги ийэбит Такырова Александра Васильевна Ньурба улуунун Кукаакытыгар төрөөбүт (ол сылларга Кукаакы Маалыкайтан туспа нэһилиэк курдук эбит). Кини элбэх оҕолоох ыал улахан оҕолоруттан биирдэстэрэ буолан уонна ийэлэрэ эрдэ өлөн хаалан, бырааттарын, балтыларын көрсөөрү-иитиһээри үөрэммэккэ хаалбыт. Аҕалара Такыров Василий Егорович дьохуннаах баҕайы оҕонньор буолааччы. Кэргэнин олус таптырыттан иккистээн кэргэннэммитэҕэ эбитэ дуу.

Ийэбит, үөрэммитэ буоллар, хайаан да туох эмэ идэлээх, улахан үлэһит да буолуон сөптөөх киһи этэ. Барыны бары көрдөр-иһиттэр эрэ оннук оҕорбута-туппута баар буолааччы. Туохтан да сатаабаппын-билбэппин диэн игнэн-толлон турбутун өйдөөбөппүн. Төрүт аахпат-суруйбат киһи, мин кыра эрдэхпинэ (Советскай союзка аахпат-суруйбат киһи суох буолуохтаах диэн быһаарыттан буолуо) бэрт аҕыйах кэмнэ да буоллар, оскуолаҕа баран эбитэ дуу, үөрэммитин өйдүүбүн. Оччо кылгас кэмнэ үөрэнэн, буукубаны барытын билэн, ааҕа үөрэммитэ. Биирдэ «миигин хайҕаатылар, түргэнник өйдүүр эбиккин диэтилэр» диэн үөрэн-көтөн кэлэн кэпсээбитэ.

Ийэбит сүрдээх чэнчис, үлэһит киһи этэ. Биһигини эмиэ оннук буоларга ииппитэ-такайбыта. Биһиэхэ кэлэн баран сайынын Атырдьахтаахха үүт астааччынан үлэлээбитэ. Онно сайылык диэн хайдаҕын билбиппит. Ол күһүн аҕабыт төрөөбүт Арыылааҕар оттуу көспүппүт. Онно, бастакы оҕотун Валяны ыарахан сылдьан, хаһан төрүүр диэри үлэлии сылдыбыт эбит. Түүн хараҕаҕа талыыта киирбит этэ, Маалыкайга хайдах айаннаан тийээхтээбиттэрэ буолла. Оҕо буолан биһиги оччолорго ону энгин быһааран өйдөөбөт

буоллахпыт. Утуу-субуу кэриэтэ, мин билигин да миннийэ таптыыр балтыларбын, Валяны, Дуняны, Ирканы төрөппүтэ. Кыра оҕолордоохпун диэн олоруо баара дуо, сүөһү-ас ииттэн дьизэ иһинэн-таһынан үлэ бөҕө буоллаҕа. Валя, Дуня арыый бороохтуйбуттарын кэннэ колхоз, совхоз хонтуоратыгар уборщицанан үлэлээбитэ. Дьизэ үлэтэ, оҕо көрүүтэ-истиитэ, ону таһынан күн ахсын биэрэстэттэн тахсалаах сиргэ баран хонтуора сууйуута-сотуута. Оччолорго, табахтааһын бобуута-хаайыыта суох кэмэ буолан, хонтуора сорох хосторо, биирдэ эмэ көмөлөһө бардахха, ыс-быдаан буруо буолааччы уонна төһөлөөх киһи атаҕын суола, иһэҕэ...

Сайын ахсын, аҕабыт уопускаатын ыллаҕына, колхозка, совхозка бырыһыанҕа оттооччубут. Сороҕор быычыкаан оҕолору соһо сылдьан, үксүгэр мин оҕо көрө дьизэһитинэн хаалааччыбын.

Ол быһыгар сир астаан, оҕуруот көрөн, сүөһүтүн-аһын бэрийэн ийэбит олоро да туспэт буолара. Дьөрү аһыыр да кэмигэр сүгүн налыччы олорон аһырын билбэппин. Сүрдээх улахан давлениелаах да сылдьан сытан ылбат түбүктээх этэ.

Аҕабыт өлөрүгэр «оҕолоргун ыһымаар, үөрэхтээх дьон буолалларын ситиһээр» диэбит кэриэһин чиэстээхтик толорбута. Быычыкаан хамнаһыттан хайдах ордорон, тийийинэн үөрэттэртээбитин өйүм хоппот.

Үөрэхтэнэн, атын-атын улуустарга олохсуйан олорон уопускаҕа сайын ахсын кэллэхпитинэ-бардахпытына, пиэнсийэтиттэн ордорон мунһан бырайыас гынын диэн харчы, оҕолорбутугар таҕас-сап биэрэн ыытааччы. Дойдубутугар кэлэн, ийэбит баар буолан, астына сынньанан, күүс-күдэх ылан, сэргэхсийэн бөҕө төннөөччүбүт. Ол эрэ буолуо дуо, почтанан посылканан эмиэ эт-арыы, сир аһа, оҕолорго, бэйэбитигэр эмиэ таҕас-сап ыыта олорооччу. Ол саҕана билинҕи курдук таҕас-сап да дэлэйдик, холкутук атыыламмат кэмэ этэ. Төһөлөөх уочараттаан, киһи-киһини көрдөһөн атыылаһара буолла. Кини ыппыт таҕастарын манна оҕолорбор кэтэртэхпинэ «маннык үчүгэй таҕастары эн хантан ылаҕын» диэн дьон ыйытааччы.

Миигин «Наһаа ыраах олоробут, манна көһөн кэлиэ этигит. Оҕолоргун мин көрүө этим, үөрэххин үрдэттиэ этиҥ. Учууталларын да иннэ дириллэр ээ» диэн хаста да эппиттээх. Ону билигин кырдьан олорон кэмсинэбин, дойдум диэки көспөтөхпүн. Туох билиэй, баҕар кэргэним эмиэ үөрэхтэнэн дьылҕата атын буолуо этэ. Ийэм күтүөтүн наһаа сөбүлүүр этэ. Күтүөтэ да истинник саныыр этэ, «Ийэбит Өлөксөөн барахсан, ийэбит котоку» диэччи. Котоку диэн тылы манна туттубаттар да, Ньурбаҕа туттуллар тыллары бэйэтэ сөбүлээн туттааччы.

Ийэбит туһунан өссө да элбэҕи суруйуохха сөп эрэри, атыттар эмиэ суруйалларыгар кыах биэрэн, кылгас ахтыбын маннык тылларынан түмүктүүбүн:

Ийэбит барахсан, эн сырдык мөссүөнүң,
Үлэттэн чэрдийбит эн илиинг сылааһа,
Иһирэх сыһыаның, муударай толкуйуң,
Итиини-тымныыны аахсыбат тулууруң,
Үрдүккэ-кэрэбэ, үүнүүгэ тиэртилэр
Инники кэскили торумнаан ыйдылар.
Үлүскэн эн үтүөң үйэттэн-үйэбэ
Үгүстүк, үтүөтүк сиэннэргэр кэпсэниэ!

Абый, Сутуруоха сэл., 2014 сыл, кулун тутар

Мэнээк кини олорбот, ылбычча санаммат олобун олорто

*Иванова Александра Семеновна,
Саха фармациятын бочуоттаах бэтэрээнэ,
үлэ бэтэрээнэ*

Биһиги ийэбит, Александра Васильевна, 1924 сыллаахха Кукаакы нэһилиэгэр элбэх оҕолоох Такыровтар дьиэ кэргэннэригэр төрөөбүт. Нэһилиэк дөкүмүөнэ умайан хаалан, пааспарын ыларын саҕана 1926 сылга төрөөбүтүнэн суруллубут. Бырааттарын, балтыларын «миэтэрэпкэлэрэ» көстүбүт, оттон киниэнэ көстүбэтэбэ. Онон кини пааспарын быһыытынан пенсияҕа тахсыбыта. Пенсияҕа тахсан да баран, убайбыт Уоһук (Иванов Иосиф Семенович) үөрэбин бүтэриэр дылы, Ст. Васильев аатынан совхозка 1983 сыл сайыныгар диэри үлэлээбитэ. Үлэтин киниискэтигэр биир эрэ сирэйгэ суруктаах, совхозка киириэр дылы 25 сыл 2 ый ыстаастаах диэн, совхозка ылыллыбытын уонна уурайбытын туһунан.

Кини барыта кини түргэнин-тарҕанын, кыайыгаһын-хотугаһын, ырааһын, аһа үллүмэрин, туохтан да ингнэн-толлон турбатын тоһоҕолоон бэлиэтииллэр. Кини ийэтэ эрдэ өлөн уонна мөлтөхтүк истэр буолан саҕа үөрэнэн иһэн уурайарга тийбит. Бырааттарын-балтыларын, дьэтин-уотун көрөн быр-бааччы олорбуттар. Эдьийэ Дьэлиэнэлээх эрдэ ыал буолан туспа олорбуттар. Аҕалара Василий Егорович сахаҕа бөдөн-садан, күүстээх-уохтаах, кыайыгас-хотугас буолан «тайҕаҕа» сылдьан кэһиитин ас-тангас, туттар тэрил энгин аҕаларын кэпсээччи. Бэйэтэ үөрэммэтэх буолан бырааттара, балтылара үөрэнэллэригэр төһүү буолбута. Быраата Борокуоппай (Прокопий Васильевич Такыров) үөрэнэ барарыгар, Ньюурбаҕа (урут Ньюурба диэбэт этилэр) тыһаҕас киллэрэн өлөрөн атыылаан, харчылаан ыппыт. «Ырынакка тийбитим эмиэ мин курдук эт атыылаахтар элбэх этилэр. Мин ыйыттаһтарына эрэ эппиэттиибин. Ону көрөн биир кини: - Тоойуом, бачча үчүгэй эти, итинник атыылааххына олох да батарыан суох,- диэн баран бэрт начаас атыылаан биэртэ. Мин махталы кытта түөһүн этиттэн ордорон биэрбиппэр бэйэтэ дэлби махтанан, хайҕаан, алҕаан атаарбыта. «Үчүгэй ыал ийэтэ

буолуон»- диэбитэ. Оҕолоро-уруулары киһи буолбуттара буолуо. Үтүөнү онгорбутунг уон оччоннон төннөр» диэн өрүү махтана ахтааччы.

Кэнники ликбезкэ (ликвидация безграмотности) үөрэнэн илии баттыыр уонна бытааннык хаһыаты ааҕар этэ. Ахсаан өттүгэр баҕас олох үчүгэй этэ. Оннооҕор киилэ хас эрэ сүүс кыраамы кытта начаас өйүгэр суоттааччы.

Суостаах сэрии, сут-кураан кини саҕа сэрдэччи ситэр кэмигэр ааспыттар. Лаппыак Маайалыын ыһыга, хомуурга, мас мастыырга бииргэ сылдыбытын, сыарҕалара алдьанарын, быата быстарын, илиилэрин үлүтэ сыһахтарыгар диэри бэйэлэрэ онгостон муннаналларын, оҕустара булгуйан кээһэрин көлүйөн эрэдэнэллэрин, атыттардыын куоталаһа үлэлииллэрин ахтан-санаан аһааччы, «истиэнэ хаһыатыгар хотторбуттары чараппаахыга оморбут гына уруһуйдуулар этэ» - диэн кэпсээччи. Кини бастаан суөһү көрүүтүгэр, онтон арыһытынан үлэлээбит. «Курааннаан от үүммэтэҕэр Токоско баран кыстаабыппыт» -диэн кэпсээччи. Арыһыттыырын саҕана бэйэлэрэ астаан, ууларан, «буһуу арыы» онгорон туттараллара үһү. «Хата биирдэ да итээбэтэҕим» - диирэ. Ол саҕана төһө үттэн төһө арыы тахсыахтааҕа расчёт быһытынан ааҕылар эбит.

Кырыымчык кэмнэ олорон ааспыт буолан барыбытын харыстанһан буоларга, ыһа-тоҕо сылдыбат курдук иитэлээбитэ. Ол эрэри ити хаачыстыбата кэччэгэй булуу диэннэ сөп түбэспэт. Биһиги дьэбит ыалдыкка-хоһоһо мэлдьи аана аһаҕас этэ. Араас урууларбыт да, букатын билбэт да дьоммут, командировкаҕа кэлбит араас омук да дьонноро, ыһахчыттар, мунһахсыттар хоһон-өрөөн бары махтал-баһыыба бөҕө буолан барааччылар. Кэһиилэтэлээн ытырын наһаа сөбүлээччи. Ыалдыт кэллэҕинэ миигин «хаартыската энгин көрдөрөн, кэпсэтэн аралдыталаа» диэн баран бэйэтэ киирэн-тахсан элэстэнэн, аҕыйах мүнүүтэ иһинэн остуол хотойоро ас бэлэм буолааччы. Ыһахха Чуукаартан, Хатыытан, Малдыаҕартан атын да сирдэртэн ыалдыт-хоһоһо бөҕө тоҕуоруһааччы, сорохторо күнүскү ыалдыт, сорохторо хоһор хоһоһо. Кырдыаҕастара-дьиэҕэ, убайдарбыт табаарыстарынаан-«ыстааһаҕа», биһиги ампаарга утуйааччыбыт, уочаратынан аһааччыбыт, ол аайы эдьийбинээн Людалыын (Люба диэччилэр) ас астаан, иһит сууйан иһэллэр. Мин үлэм балтыларбын ытаппакка аралдыталаһын, оонньоотоһун, көрүү-истиин.

Биһиги аҕабыт коммунист, мэлдьи кэлэр-барар үлэлээх буолан, үксүн ийэбит бэйэтэ дьаһайан оморбута, оҕолор бары сааспытынан көрөн анал дьарыктаах этибит. Билигин улаатан баран, арааһы ааҕан биллэххэ «этнопедагогика» диэн эбит. Ким тангас, муоста, иһит сууйар, ким мас хайытар, кыстыыр, хаар күрдьэр, хаары ууларарга баһар, ынах уулатар... Сайын ону-маны сууйарга, оҕуруокка кутарга биһиги дьэбит аттыгар баар порт уңуор эбэттэн уу баһар этибит. Биир сайын, кыра балтым биирдээҕэр, ол портка

парашютунан ыстанарга эрчиллэр буола сылдыбыттара. Онно биир нуучча кыыһа, сатаан салайбакка буолуо, эбэ ортотугар түспүтэ. Тоҕо эрэ ол кыыһы уонна биир киһини самолет ылбакка эрэ баран хаалбыта. Биһиги уу баһа киирбиппитигэр ол дьон сиикэй уубутуттан ыйырбахтаатылар. Ону ийэбитигэр кэлэн кэпсээбиппитигэр, быырпах уонна аһылык хомуйа охсон эдьийбитинэн Люданаң, нууччалыы билэр улахан киһи диэн (сэттискэ кириэхтээх этэ), ыппыта. Баһыбалаан бөҕө буолбуттар этэ. Ийэбит: «Улааттаххытына баҕар эһиэхэ эмиэ итинник ким эмэ көмөлөһүө»- диэбитэ.

Бииргэ төрөөбүттэригэр, урууларбытыгар-аймахтарбытыгар олус истинник сыһыаннаһааччы. Хас биирдиилэрин киэн тутта кэпсээччи, холобур оҕостооччу. Ол курдук бэйэтэ төрөппүт кыргыттарыгар урууларын ааттарын биэртэлээбитэ да туоһулуур: улахан кыыс эдьийэ Дьэлиэнэ кыыһа Валентина Филипповна аатын сүгэн Валентина, орто кыыс Дьэбдьиэй (Спиридонова) аатын сүгэн Евдокия, кыра кыыска - кыра балтын Ирина Васильевна аатын биэрбит.

Аҕабыт эрдэ өлөн, биһигини кини үөрэттэритэ, бары бэйэбитигэр сөптөөх идэни таларбытыгар өй-санаа укпуга мэлдьэх буолбатах. Бары үөрэммиппит кэннэ «Оҕонньор кэриэһин толордум» диэбитэ. Мин бэһис кылааска үөрэнэrim саҕана эдьийим Танялаахха, онтон алтыс кылаастан оскуоланы бүтэриэхпэр диэри убайым Сэргэйдээххэ (Сергей Семеновичтаахха) олобулум. Онон сорох түгэннэри билбэппин. Оскуоланы бүтэрэн баран үлэ көрдүүрбэр, бииргэ үөрэнэ сылдыбыт оҕолорбун батыһан совхозка тарбыйах көрүүтүгэр бараары гыммыппар «кыайан көрбөккө ньирэйи өлөрөн ол төлөөһүнүгэр үлэлиир курдук буолуон»- диэн сөбүлэспэтэҕэ. Совхоз киин хонтуоратыгар кочегар миэстэтэ тахсыбытыгар кэпсэтэн киллэрбитэ. «Оҕонньор- үөрэттэрээр, ыарахан үлэни кыайыа суоҕа»- диэбитэ. Онон булгуччу үөрэнээр, бэлэмнэн»- диэччи. Билигин үөрэнэн ылбыт идэбинэн аптекаҕа үлэлээбитим 34 сыл буолла.

Бары саамай бастын кэһиит санга сахалыы кинигэ буолааччы. Киэһэ үлэтин үмүрүтэн баран ону аахтаран истээччи. «Манаанҕа дылы аах» диэн баран, таттаран истэн, ыйбыт сириң куруук аһара ааҕааччыбыт. Телевизор үөдүйбүтүгэр киэһэ аайы киинэ көрөөччүбүт. Аттыгар олорон добдугураччы кэпсээн биэрэбин. Онно үөрэнэн хаалан кулуупка киинэ көрө олорон дьүөгэбэр эмиэ кэпсээн күлүүгэ барааччыбын, дьүөгэм «нууччалыы билэбин ээ» диэтэҕинэ өйдөөн күлсөн бөҕө буолааччыбыт.

Кинигэ, киинэ геройдарын үтүөлэрин хайҕаталаан, «барахсаттар, киһи үтүөтэ үс үйэҕэ умнуллубат дириллэр» диэн бигэргэтээччи. Омсолоох геройдары сирэн «Аны итинник буола сылдыаайабыт, куһаҕан барыта иэстэбиллээх. Арыгы иннин ылбыт суох, ылларан хаалыаххыт, амсайбат да буолун» диэн сэрэтиһээччи.

Үтүөкэннээх учуутал, нэһилиэк биир улаханлык убаастанар ыалын ийэтэ Анна Николаевна Ефремова (Аммосовтар) «Өлөксөөн маладьыас, Абыйга Тааттаҕа тийэ кыргыттар ыал буолбуттарыгар утуйар таҕастарын, сыттыктарын, суорҕаннарын кус түүтүттэн тигэн посылканан ыталаабыта» диэн сөҕө- махтайа кэпсиirin истибитим. Аны тонг посылката студенны сырыттааха наһаа күндү этэ. Урут посылканы 10 киилэни туталлар этэ, онтон 8 буолбута. Посылкатын онорон баран «Ыйааһына аһара барбытын, хата ким да суох буолан, Дусяны (Евдокия Васильевнаны)кэпсэтэн ыттым»- диэн үөрэн кэлээччи. Сороҕор «дьон баар буолан көбүрэттэрдэ, хайыахпыный дьон сангатыгар угуом дуо» диэччи.

Сүөгэй үрүгнээх чэйэ- Тааттаҕа, бирэскиитэ- ЯГУ-га, дьэдьэнин барыанньата- Абыйга хайҕаппыта, уос номоҕор киирбитэ. Уопсайынан астаабыт аһа минньигэһин таарыйа чэйдээн ааспыт да барыта хайҕааччы.

Убайбыт Уоһук студенныыр кэмигэр сайынын строй этэрээккэ үлэлээн харчы өлөрөр буолан ийэбит бэйэтэ кыргыттарыныын оттуур этэ. Хотуурун суола ырааһын дьон билигнэ дылы сөҕөн кэпсиир. Кырдык кини охсубут сирин мунньар наһаа чэпчэки буолааччы, омуннаан этгэххэ кыраабыл бэйэтэ сүүрэр курдук этэ. Ол да саҕана син-биир киэн оттуур сирэ суох этибит. Звено оттоон баран сирэн хаалларбыт сирин эбинээччибит. Итинтэн биир бугул, мантан икки бугул диэбит курдук. Ол бугуларбытын насыылканан таһан эрэйдэнээччибит, бугулбут охтуох курдук буолан ыраах баҕайы сиргэ игнэри туттан баран ньыкырый да ньыкырый...

Биһиги, элбэх буоламмыт, отону соҕотуопкаҕа оҕус сыарҕатыгар тийээн илдээн туттарар курдук элбэҕи ылҕааччыбыт. Күнүн аайы киллэрэ турдахха элбиир буоллаҕа дии. Дьон «комбайынынан» отону ылгылларын ийэбит сөбүлээччитэ суох. «Олорор мутугу кэрдибиккэ тэнгнээх. Көрбөккүт дуо,уга барыта туран хаалбыт, сэбирдэҕэ аҕыйаабыт, отоно биир-икки эрэ төбөтүгэр үүнэр буолбут. Киһи илиитин сылааһын биэрэн ылҕаабыта саныахха да астык»-диэччи. «Сир аһын сиикэйдии хомуйар буоллулар, бука итини бэйэлэрэ сиэбэттэрэ буолуо, аһыта бэрт ини. Сир аһа ситтэҕинэ аҕыйах саахар барар. Өрүскэлэспэт буолун»-диир буолара. Хайдах да халлаанҕа хаайтаран олорбот этибит, кураанҕа- отон, ардахтаахха- тэллэй, оттуу сылдьан омурҕан кэмигэр- дьэдьэн... «Хайдах таһыттан киллэрбэккэ өрөнүөй»- диэн күлээччи.

Мин төрөппүт ийэм алта ыйдаахпар ыалдьан өлбүт. Кини Оруоһун Соппуруон улахан кыһа буолан баран эдьийигэр иитиллэн Жондорова Пелагея Никифоровна диэн этэ. Ийэм суох буолбутун кэннэ эдьийдэрим, убайым (ол саҕана оҕолор) көрбүттэр. Ирinnьэх баҕайы үһүбүн.

Аҕабыт үһүстээн кэргэннэнэригэр мин «сөмүйэ саҕа быга сылдьар кииннээх, тыһраа буолбут истээх, атахпын хатыһа быраҕан олорор оҕо» үһүбүн. Эдьийим Даарыйа (Рожина Дария Софроновна) «күтүөм кэргэннэмитигэр дьибэр бараары наһаа үөрбүтүм. Эн сотору баҕайы моторус гына түспүтүн»-диэн биирдэ миэхэ кэпсээбитэ. Билигин токкуйдаан көрдөххө итиччэ элбэх оҕолоох, икки кэргэнэ ыалдьан өлбүт оҕдообо киһиэхэ кэргэн тахсыы туһугар бэйэтэ героизм эбит...

Биһиги ийэбит мэнээк киһи олорбот, ылбычча санаммат олоҕун да олордор «толору дьоллоохпун, эһиги аҕабытыгар кэргэн тахсыбатаҕым буоллар бу үс кыһы ким биэриэй, уолум тыыннааҕа буоллар өссө үчүгэй буолуо этэ. Чэ, ол эрэри уолаттары кыргыттар аҕаһахтара баар»- диэччи. Биир-биир күтүөттэр кэлитэлээн барбыттарыгар үөрүү бөҕө буолбута. Онтон сиэнтэн-сиэн эбиллэн өссө дьолломмута. Биир саха дьахтарыгар сөп ытык иэһин төлөөн бэйэтин баҕатыны «тэк курдук сылдьан, ыарыылатан сыһрааран сыппакка», эмискэ баҕайы сүрэҕинэн ыалдьан сылдьарын курдук түргэнник бу дойдуттан элэс гыммыта... Кини олоҕун салҕааччылар бааллар, кэскиллэрэ иннилэригэр.

Ньурба к. Ыам ыйа, 2011 сыл.

Ийэбит тыыл, үлэ бэтэрээнэ этэ

*Валентина Семеновна Кривошапкина,
Саха республикатын үөрэҕиришин Туйгуна,
«Дети Саха-Азия» Аан дойдутааҕы фонда стипендиата,
«Методист Якутии» бэлиэ хаһаайына, үлэ бэтэрээнэ*

Биһиги ийэбит тыыл, үлэ бэтэрээнэ Такырова Александра Васильевна 1924 сыллаахха Кукаакы нэһилиэгэр үлэни өрө туһут Такыровтар дьибэ кэргэттэригэр күн сириҥ көрбүтэ. Ийэтэ эрдэ өлөн бырааттарын, балыстарын көрсөн аҕатыгар күүс-көмө буолбута. Үлэни кыайар буолуобуттан колхоз ыарахан үлэтин санныгар сүкпүтэ. Арыһыттыһа, субай сүөһүнү көрбүтэ, биригэдьиридиир да этэ. Сэри кэмигэр «икки харанганы ыһсарарбыт» диирэ, ону оҕо сылдьан долоҕойбутугар ууран сыаналаабат этибит. «Фронт туһа» диэн төһөлөөх ыар кэмнэри ааспыттарын билигин сааһыран олорон, киһи киэн тутта, долгуйа ахтар-саныыр.

Кэнники пенсияҕа тахсан уурайыар диэри совхоз хонтуоратыгар курьерынан, уборщицанан үлэлээбитэ. Ханна да үлэлээтэр биһиги ийэбит чэнчиһин, ырааһын, эппиэтинэстээҕин дьон-сэргэ куруук холобур оҕосто хайгыыллара. Үгүс мэтээлэ, грамоталара кини ахсаабат кыһамныылаах үлэһит киһи буоларын туоһулуулар.

Сааһыран баран, биэс оҕолоох огдообо киһиэхэ, биһиги аҕабытыгар нэһилиэк биир киэн туттар туруу үлэһит киһитигэр Иванов Семен Федорович II кэргэн тахсыта, улахан дыиэ кэргэн хаһаайката буолуута биир туспа хорсун быһыы этэ.

Ийэбит ханнык да үлэттэн иһнэн-толлон турбат этэ, сатаабата-кыайбата суоҕун тэнэ этэ. Аҕабыт суох буолтун кэннэ соботоҕун оттоон-мастаан, сүөһү иитэн барыбытын үөрэттэрэн, атаһытыгар туруорбута. Кини дьарамай санныгар үгүс ыарахан үлэни сүгэн, оҕолорбун киһи тэнэ дьон онгордорбун диэн бигэ күүстээх санааны ылынан, үлэлээн-хамсаан, хара өлүөр диэри хотоннонон, ыраах-чугас оҕолоругар сүбэ-ама буолан, таңас-сап тигэн, хас биирдиибитигэр илиитин сылааһа тийэ, көрө-истэ олорбута элбэҕи кэпсиир.

Биһиги ийэбит барахсан олус чиеһинэй, уопсай дьыалаҕа наһаа бэриниилээх киһи этэ. Нэһилиэк, совхоз сайдыытыгар ис сүрэҕиттэн кыһаллара, дууһалыын ыалдьара. Эдэр салайааччыларга сүбэ-соргу буолара. Албыны-көлдүнү төрдүттэн абааһы көрөрө, оннооҕор киинэ көрө олорон хомойон, ол киинэ геройа куһаҕаны онгорбутуттан кэлэйэн санаа атастаһытын тэрийэрэ, уонна хайаан да «эһиги итинник буола сылдьаайаҕыт, эчи саатын» диэн үөрэтиинэн түмүктүүрэ.

Олус аһыныгас, уйан дууһалааҕа. Биһиги авиапорт площадкатын таһыгар олорор буоламмыт, элбэх геолог, летчик ийэм быырпаҕын, минньигэс морсун иһэн утаҕын ханнарбыт буолуохтаах. Хайа да омук дьонун туората көрбөтө, «эмиз хайа эрэ ыаллар маанылаах ыччаттара сырыттахтара, барахсаттар бу куйааска төһө эрэ утаттылар», - диэтэ да, бидонугар быыппах, морс кутан биһигинэн портка ытар идэлээҕэ, айыы даҕаны, харчы көрдүө дуо, барыта босхо, ис дууһаттан буолара.

«Киһи сатыырын хайдах киһи сатаабат буолуохтааҕый», - диирэ, дьонтон үөрэнэн унтууну, бэргэһэ арааһын, оннооҕор куруолук иитэн, ол тириитин таңастаан бэргэһэ, үтүлүк, кээнчэ тигэрэ.

Асчыт бастыҥа этэ. Ийэбит минньигэс бэрэскитин, кэпсээнгэ сылдьар бичиэнньэтин элбэх аймах-уруу доҕотторбут билингэ дылы уос номоҕо онгостоллор. Олус ыалдытымсаҕа, уруумсаҕа. Дэлэй минньигэс астаах остуолун мааны да, боростуой да дьон күндүтүк саныыр буолуохтаахтар.

Киһи кыраттан да үөрэ-көтө сылдьыахтаах, оччоҕо олоҕо чэпчэки үчүгэй буолар диэн сүбэлиирэ. Сылдыбыт ыалдытын куруук маанылаан-кэһиилээн ытар үтүө үгэстээҕэ. Ол иһин дьон «Өлөксөөн барахсан аһа минньигэһэ, дэлэйэ», «Өлөксөөн барахсан хоһууна бэрт этэ» диэн сымнаҕастык, сылаастык ахталлар.

Биир саамай сөбүлүүр идэтэ сир астааһын, тэллэйдээһин буолара. Сир аһа бустар эрэ биһиги ийэбитин туох да туппат этэ. Отонун туттаран, күһүңгү тангасытын тэрийэрэ. Тэллэйи тууһаан хаһаанан кыһыны быһа сиирбит.

Ити айылаах түбүгүн быһыгар сиэннэрин көрсөн, бүөбөйдээн, барыбытыгар күүс-көмө буолбута. Сиэннэрэ эбэлэрин биһигиннээбэр ордороллоро, ол курдук сылаас тапталаһын угуттаан, истинг-иһирэх сыһыанынан бүөбөйдээн атаһтарыгар туруорсубута. Олус болжомтолооҕо: бэлиэ түгэннэрин, ситиһиилэрин хайаан да умнубата, «эбээ кэһиитэ», «эбээ көмө харчыта» быстарык кэмнэ абырыыр да этэ.

Ити курдук дириг, киэн мындыр толкуйдаах, хоһуун ийэлээх буоламмат, төһө да оҕо саасытыгар аҕабытын сүтэрбиппит иһин, дьон тэнэ үөрэнэн, үлэһит буолан, республика араас муннуктарыгар дойдубут, норуоппут туһа диэн үлэһии-хамсыы сылдьарбыт үгүһү этэр.

Убайбыт Сергей Семенович биэс оҕолоох, зоотехник идэлээх буолан республика тыатын хаһаайыстыбата сайдарыгар, чуолаан «Мэгэдьэк сылгыта» диэн туспа бороода баар буолуутугар элбэх кылаатын киллэрсипит үтүөлээх, Ньурба улууһун «Бочуоттаах олохтооҕо», үлэ бэтэрээнэ.

Эдьийбит Татьяна Семеновна эмиэ биэс оҕолоох, үйэтин тухары атыы-эргиэн тэрилтэтигэр бухгалтерынан, продавецһынан ситиһиилээхтик үлэлээбит «Эргиэн туйгуна», үлэ бэтэрээнэ.

Эдьийбит Людмила Семеновна Стручкова үөрэҕин бүтэриэбиттэн Абый улууһун Ураһалаах орто оскуолатыгар начальнай кылаас учууталаһын үлэһиир, Үөрэҕири туйгуна, үлэ бэтэрээнэ, Сутуруохалар биир мааны, киэн туттар кийииттэрэ, 3 оҕолоох.

Убайбыт Иосиф Семенович үлэһит буолуоҕуттан төрөөбүт улууһа сайдарын туһугар дириг билиитин, сыратын-сылбатын биэрэн үлэлээн кэллэ. Аҕабыт туйаҕын хатаран нэһилиэк дьаһалтатын баһылыгы солбуйааччытынан, совет председателинэн таһаарыһлаахтык үлэлээн баран билигин Ньурба улууһун сэбиэтин депутатынан талыллан ситиһиилээхтик үлэһии сылдар.

Эдьийбит Александра Семеновна фармацевт идэлээх. Идэтигэр олус бэриниилээх, бар дьон махталын үгүстүк ылбыт киэн туттар үтүө-мааны киһибит, «Почетный ветеран фармации» бэлиэ хаһаайына, үлэ бэтэрээнэ.

Мин Таатта улууһун Харбалаах бөһүөлөгин орто оскуолатыгар 33 сыл устата төрөөбүт тыл уонна литература учууталаһын үлэһии сылдьабын. Бэйэм кэннибэр 25 саха тылын учууталаһын идэтин талан баһылаабыт туйах хатарааччылардаахпынан киэн туттабын.

Балтыбыт Дуунһа, Евдокия Семеновна атыы-эргиэн салаатыгар үлэһиир, билигин Маалыкай кустатын ситиһиилээхтик салайан бар дьон махталын ылар, «Эргиэн Туйгуна»,

үлэ бэтэрээнэ.Түөрт оҕолоох. Кыргызтара бастын математиктар, оскуола, нэһилиэк общественной олоҕун активнай кыттааччылары.

Саамай кырабыт Ирина Семеновна Үөһээ Бүлүүгэ олорор, кэргэннээх, икки оҕолоох. Математика курдук уустук предмэккэ оҕо аймаҕы уһуйар биир бастын учуутал, Саха Республикатын Үөрэҕириитин Туйгуна, «Саха Республикатын методиһа» бэлиэ хаһаайына, үлэ бэтэрээнэ.

Биһиги, Кривошапкинар дьиз кэргэн үс кыыс оҕолоохпут, улахаммыт Иванна Валентиновна саха тылын учуутала идэлээх, үс оҕолоох, күтүөт Георгий Анатольевич Малышев «Дороги Саха» тэрилтэҕэ үлэлиир.

Орто кыыс Лариса Валентиновна Томскай куоракка икки үрдүк үөрэҕи тэннинэн бүтэрбитэ, антикризиснай управляющей уонна нефть, газ менеджера идэлээх, билигин «Саха ипотечнай агенство» финансийынан үлэлиир. Кэргэнэ Руфов Алексей Юрьевич юрист үөрэхтээх.

Кыра кыыс Валентина Валентиновна СГУ, ИМИ «прикладная информатика в экономике» ситиһиилээхтик бүтэрэн Таатта улууһун балыһатыгар экономистыыр.

Аҕабыт Валентин Иванович ОДЪХ-ҕа, «Төлөн» чох разреһыгар үлэлээн, бочуоттаах сынньалаҥна олорор.

Ийэбин санаан иэйиигэ ылларан суруйбут хоһооммунан ахтыбын түмүктүүбүн:

Кырачаан киһиэхэ сүрэхин сылааһын
Угутаан бүүбэйдиир,атаҕар туруорар.
Биһиэхэ ийэбит -күн тэнэ киһибит
Киниэхэ тэнгнэхэр суох буолуо,оҕолоор!
Үтүөҕэ,кэрэҕэ,үлэҕэ уһуйбут,
Сайдыыга сирдээбит,күннэтэ такайбыт,
Олоҕун үтүөтүн биһиэхэ анаабыт
Ийэбит барахсан-тапталлаах киһибит.
Сааһыран олорон,ийэбин саныыбын:
Ураты дьобурун,барыны сатыырын
Күнүскү түбүктэн сынньаммат бэйэтин,
Түүннэри иистэнэн,барытын бэрийэн
Ийэбит барахсан хоһуунун сөҕөбүн.
Киниэхэ тэнгнэхэр ырааҕын билинэн,
Ыччаппар кэпсиибин-кэриэһин тиэрдэбин.
Төлөмөт ытык иэс дууһабар сөҕмүтүн
Хоһооммор холбуубун - иэйиигэ ылларан.
Ийэни харыстыыр,сыаналыыр буоларга
Түбүгүн чэпчэтэн, күннэтэ үөрдэргэ
Сиэннэри иитиэххэ - үлэҕэ уһуйан,
Уйгулаах олоххо тиэрдэр сатабылы
Оҕочоос эрдэхтэн ингэрэр буолуохха.
Эбэкэ эрэлин,кэскиллээх ыратын
Толорор туһугар дьүккүөрдээх буоларга
Күннэтэ угуйан,холобур онгостон,
Ийэбит туһунан сиэннэргэ кэпсиэххэ.

Үлэ үөрүйэхтэригэр, албастарыгар, ньымаларыгар үөрэтэ, такайа сълдыара

Евдокия Семеновна Седалищева,
«Эргиэн Туйгуна», үлэ бэтэрээнэ

Мин ийэбин кытта саамай уһуннук бииргэ олорбушпунан, кини үтүө сыһыанын, көмөтүн-сүбэтин барыларыттан элбэхтик туһампыппынан дьоллоохпун. Оҕо эрдэспиттэн кыайыгас-хотугас диэн окко-маска, атын да үлэлэргэ мэлдьи илдэ сълдыааччы. Тугу соруйбутун эрэ буолбакка санаабыттан ону-маны онгордохпуна наһаа үөрээчи. Дьибэ ону маны гынардааҕар таһырдыа үлэлиирбин ордорооччубун, мас хайытан күүлэбэ кыстааһын, сарсынҥы оту бэлэмнээһин, хаар баһан уулааһын мин эбээһинэһин да курдук этэ. Аҕабыт ыарахан ыарыыттан эрдэ бу олохтон баран хаалбытыгар наһаа аһыйар этэ. Тугу эмэ онгороору гыннахпытына “Оҕонньор баара буоллар маны биһиэхэ сэлээнниэ дуо, начаас онгоро охсуо этэ”, эбэтэр “бу аҕабыт онгорбут кыраабыла, хотуура алдынан хаалыа, сэрэнэн туттун” энгин диэчи.

Онон от охсорго мин эрдэ үөрэммитим. Инники ийэбинээн от охсор этибит, онтон убайым Уоһук үөрэҕин бүтэрэн кэлтин да кэннэ “убайгар доҕор буолан сир көбүрэтис” диэн эбэхээт ытыааччы. От мунньуутугар “бугулу аһара кыра гыныманҥ, ардах түстэҕинэ курдары түһэн от ингэмтэтэ суох буолар эбэтэр күннэ таһа кубарыччы хатан таах соломо курдук буолар” диэчи. Мин бугуларбын хайҕааччы. Сълдыарын былаһын тухары үлэ үөрүйэхтэригэр, албастарыгар, ньымаларыгар үөрэтэ, такайа сълдыбыта билигин да хаһаайыстыбабын тутан олорорбор туһалыыр.

Ырынак ыар тыына диир кэмнэригэр биһиги ийэбит пенсиялаах буолан наһаа кыһарыйтарбатахпыт. Ол пенсията кыра да буоллар наһаа астынааччы, “былыргыттан быйылга дылы үлэни өрө туппутум туһалаата, бачча айылаах харчыны ким ыйын аайы биэриэй?” диэчи. Наар килиэп ыларга бэйэтэ сълдыааччы, “олох дьонҥо сълдыбатахха түгкэтэхсийэн, түспэҕирэн хаалыам” диэчи. Сонун бөҕө истэн кэлээчи. Арааһы атыылааччылар кэллэхтэринэ түһэрсихэн сиэннэригэр кэһии атыылаһааччы, оччону баччаны түһэригим диэн астынааччы, эһиги сатаан түһэрсибэккит да диэчи.

Абыйынан, Тааттанан, куоратынан-тыанан посылка ытыталааччы, кэлэн сайылаан көмөлөһөн бардахтарына астынааччы, “кыргыттарым уол бөҕөнү аҕалан аҕыйах эрэ хонукка оттоотубут” диэн ис иһиттэн үөрэн турара харахпар бу көстөр.

Убайбыт Сэргэй ыал буолбутугар санга аһыллыбыт кулуупка сыбаайба тэрийбиттэрэ. Элбэх баҕайы киһи сълдыбытын, ыалдыттар астынан тарҕаспыттарын туһунан сангаас

Лиисэ кэпсиирин саныбын. Атыттар аҕабыт өлбүтүн кэннэ ыал буолбуппут, барыбытын дьиэбит таһыгар дьоммутун сэргэбитин, урууларбытын-аймахтарбытын, доҕотторбутун кытта билиһиннэрэ биэчэр тэрийтэлээбитэ. Онно да “Өлөксөөн аһын арааһа дэлэйэ, минньигэхэ” диэн дьон кэпсэтерин истибитим. Күтүөттэригэр отой оҕотун курдук сыһыаннаһааччы, атаахтатааччы да диэххэ сөп. Сиэннэрин “улахан дьон курдук биирдэ элбэҕи аһаабаттар, сүүрэллэригэр көтөллөрүгэр начаас аччыктыбыллар” диэн сиэркилэ тумбатыгар кэлэ-бара сылдьан сииллэригэр килиэптэрин кэмпиегэ саҕа гына бысталаан эбэхээт уурааччы уонна чааккыларыгар чайдарын кутан кээһээччи. Сарсыарда үүт эрийиитэ церемония буолааччы. Кыраттан саҕалаан анал иһиттэригэр сэлпэрээтэртэн сүөгэй сүүрдэн биэрээччи, сиэннэр ону күүтэн уочараттаан тураллара бу баар курдук.

Туһунан дьиэ туттан көспүппүтүгэр наһаа үөрбүтэ эрээри “биир күөһү хаайан” диэн бэйэтигэр киирэн миинниирбитин ирдээччи. Үлэбэ сылдьар кэмнэрбитигэр оҕолор эбэлэригэр сылдьааччылар, онтон дьыссааттаммыттарыгар кэллилэр да бэйэтигэр киирэллэрин ирдээччи. Онон киэһээнҥи аһылыгы аһаан баран дьэ дьиэбитин булабыт. Сашабын олох ирээт курдук ылан бэйэтэ көрбүтэ, сир астырыгар энгин илдьэ сылдьааччы. “Отоммун тутуһан абырыыр, уол оҕонон оонньооххут дуо” диэччи. Уолум төрөөн тахсарыгар наһаа мөлтөх этэ. Бастагы оҕом буолан сүбэни-аманы ийэм биэрбитэ. Эрна эмиэ наһаа кыра этэ, сыттыкка бэриинэ курдук сытааччы. Аат биэрэргэ туох да мөккүөрэ суох Юрий ийэтин аатын биэрбиппит. Валюшабар дьэ бары аат токкуйдаабыппыт. Ийэм быраатын Прокопий Васильевич кыыһа Наташа аатын биэрээри гыммыт этэ. Кумаахыга суруйан баран күнүүтэ суох буоллун диэн Эрнанан талларбыппыт. Сип-синньигэс тарбаҕынан пинцет курдук Валя диэни хостоон таһаарбыта. Ону отой оспуордаспатаҕа, балтын Валентина Филипповна, улахан кыыһын Валентина, улахан кыыһын кырата Валя ааттара да буолан буолуо. Потомственной, аҕабыт урууларын да өттүгэр баар аат. Оттон саамай кыра сиэнэ баар буолбутун истэн наһаа үөрбүтэ, сахалыы сэмээр сэрэнэ күүтэ сылдыбыта да онно тийээхтээбэтэҕэ. Ийэм похоронатын кэнниттэн массыынанан киирбитим, отсложкаан хаанын бараары гыммыт диэн Кесарев методынан эпэрээсийэлээн ылбыттара. Ол эпэрээсийэбэр салфетка хааллараннар өлө сыспыппын быһаан күн ый буолбут дьоммор барыларыгар түгэнинэн туһунан махталбын тиэрдэбин.

Ийэбит ону мань хаһааммытын билиһинэ дылы туһанабыт. Өлөн хааллахпына диэн уолаттарга кээнчэ, үтүлүк, селиэчик тигэн хааллартаабыта. Суруйа сатаатахха атын да түгэн элбэх буоллаҕа. Убайдарым, эдьийдэрим этиэхтэрин эппиттэрэ буолуо, наһаа хос-хос буолан хаалыа. Элбэх тыл сымсах, аҕыйах тыл минньигэс диэн санаанан түмүктүүбүн.

Саамай күндү киһим

*Ирина Семеновна Иванова,
Саха республикатын үөрэҕиришин Туйгуна,
«Методист Якутии» бэлиэ хаһаайына, үлэ бэтэрээнэ*

Мин оҕолорум кыраларыгар «Эбээ аата кимий?» диэн ыйыттаахха «Котоку» диэччилэр. Ол аата ийэм туһунан кэпсэтии буоллаҕына «эбээ котоку» диэн кэпсэтэрбитин истэн эбэбит аата Котоку диэн быһаарбыттар. Ийэм ону истэн күлэн бөҕө буолааччы, уонна «аны итинник ааттааман» диэн сиэннэрин боппута. Мин санаабар сэмэйэ бэрдиттэн бопсубут буолуохтаах.

Ийэм олус сэмэй, ис култууралаах, ыраас дууһалаах киһи этэ. Кини ыраас, түргэн-тарҕан туттуулаах үлэһитин туһунан дьон кэпсэтерин элбэхтик истибитим. Ол да быһыытынан бу кинигэ хомуллаларыгар ахтыы суруйбут дьон ону тоһоҕолоон бэлиэтииллэр.

Ийэм миигин 40 сааһыгар төрөппүт. Мин иннибэр эдьийдэриим төрөөбүт буоланнар уолланыан баҕарбыт да онто сатанаахтаабатах. Баҕар мин төрүүм иһин буолуо. Биридэ биир кэпсэтиигэ «уол оҕо сатаммыта буоллар салгыы оҕолоно сатыа суох эбитэ буолуо» диэни истэн турардаахпын. Чахчы сааһырбыт киһи уол оҕоломмутунан уоскуйан да хаалыан сөп этэ буоллаҕа дии. Ол кэпсэтиини алҕас истиэхпиттэн ыла уол оҕо сатамматаҕар бэйэбин буруйдуу саныыр курдук буолтум.

Ыл кырата буоламмын ийэм миигин атаахтатара. Миини сөбүлээбэтим иһин «оҕоҕут миин испэт» диэн быһааран туран сэппэрээтэртэн сүүрдээт сүөгэйттэн миэхэ эрэ бүлүүскэҕэ кутан биэрэрэ. Дьэ, онно килиэп уймаан баран саахардаан сиэн мотуйарым.

Ийэм олус үөрүннээн этэ. Эдьийбит Лууба (Людмила) Бүлүү педучилищетын бүтэрэн Абый оройуонугар бастакы үлэлээбит сылыгар хамнаһыттан мунһан ийэбитигэр хара доха ылан кэтэрдиттэ. Оо, онно ийэм үөрбүтүөн! Биһиги бары да наһаа үөрсүбүспүтүн өйдүүбүн. Ол сангыаҕы олох араарбакка өргө дылы кэппитэ, харыстыыра да бэрт этэ, онон өр сулууспалаатаҕа. Өссө ийэбит үлэтин чэпчэтэн эдьийбит Бүлүү Хампатыгар үлэлии сылдьан үүт сепараторын атыылаһан илдьибитин эмиэ олус махтанан, харыстаан бөҕө өр сылларга туһаммыта. Кэнники мотора мөлтөөбүтүн иһин Шура саҕа мотор атыылаһан биэрэн үөрдүбүт этэ. «Сэппэрээтэриим олох тиллэн хаалла», - диэн үөрөкөтө кэпсээччи.

Ийэм олус ырааһын ааһан кэрэҕэ тардыһыылаах киһи этэ. Биһиги үйэбитигэр төрөөн олорто буоллар бука дизайнер да буолуон сөп этэ. Ол курдук дьэбит ис-тас өттө

ураты, дьип-дьап хомуллуулаах буолааччы. Дьибитин сайын аайы кыра да буоллар туох эмэ, билингилии эттэххэ, косметической өрөмүөн тупсарара. Онно ийэбит кыраасканы ылла да сотон кэбиспэккэ барсар өгнөрү талан буккуйан атын сонун өнгү таһааран соторо, онон дьибит өссө тупсан, кизрэкэйэн көстөр буолара. Миэбэли эмиэ барытын истиэнэбэ сыһыары ууран буолбакка быыс курдук игин туруоран туһанарбыт, ол научнайдык эттэххэ объемнай толкуйдааһынтан тахсар эбит. Убайым Уоһуктуун сүбэлэһэн, туттар тэрили уулар урукку уус онгоһуга икки ааннаах ыскаабы көхсүнэн эргилиннэри тардан, киирээт аан таһыгар кыра суунар хос курдук онгорбуттара аһара үчүгэй этэ. Ыскаап биир аанын көтүрэн раковина ууран, рукомойник ыйаан, аһаҕас ойоһоһун эргэ шторанан бүөлүү сабан, көхсүгэр обуой сыһыаран олох туспа кыра суунар хос тэрийбиттэрэ дьибитигэр куорат тыынын киллэрбитэ. Кэнники ыал буолан баран дьибэр эмиэ оннук тэримиппин куоракка улааппыт дьүөгэм күүлэйдии кэлэ сылдьан хайҕаабыттаах.

Ийэм сылайары билбэт эрчимнээх (билингги оһолор «энерджайзер» диэн сөбүө эбиттэрэ буолуо) үлэһит этэ. Аҕабыт туһунан 2012 сыллаахха «Бичик» кинигэ кыһатыгар бэчээттэнэн тахсыбыт кинигэбэ убайым Уоһук суруйбутунан «уһуктаһаһыгар биир да мүнүүтэни туһата суох ыппат хоһуун үлэһит ийэбит барахсан» бу дойдуттан барар күнүгэр тийэ сүөһүнү-аһы көрөн-харайан олоһубута. Аал уоту араһааччылар үтүө-мааны Далбар хотун диэн тыллар ийэбэр аһара барсаллар дии саныбын. Арай «Далбар хотун» диэн тыллары иһиттэххэ толору эттээх-сииннээх саха дьахтарын саныыр эбит буоллаха биһиги ийэбит олох хатыһыгар иһиир-ситии киһи этэ. Аҕабыт эрдэ өлөн ийэбит сайын аайы эдьийдэрбин батыһыннара сылдьан бэйэтэ от охсон, мунньуһан, кээһэн ынаһтарбытын иитэн олоһто. Мин онно кыра аатыран дьибэни хомуйааччы, килиэп уочараттаан ылааччы, кэлэллэригэр чэй оргутан көрсөөччү эбээһинэстээх буоларым. Аны ол айылаах ыраах сиргэ сатыы хааман оттоон кэлэн баран чэй испитэ буолаат дьибититтэн биэрэстэттэн тахса ыраах турар сопхуос хонтуоратын сууһа охсон кэлэрэ. Кэлээт аны хотон үлэтэ, үүт сөппэрээтэрдээһин. Барытын бэйэтэ онгордоһуна астынар буолан эбитэ дуу, «оһолорум мин курдук ыарахан олохтоммотуннар» диэн санааттан эбитэ дуу, биһигини олох чуһаһаппат этэ. Или, атаһа эрэ үлэтин толоттороро.

Ийэм котоку биһигини туох баар куһаған дьайыһыттан харыстыһыр, араһааччылар күүстээх эбит дии саныбын. Биирдэ кыра сылдьан сарсыарда уһуктубутум арай олох сэниэм суох, оронго кыайан эргийэр да кыаһым суох. Ийэм күнү быһа киирэ-тахса миһигин бүөбөйдээтэ, биир өттүбэр сытан сылайдахпына көтөһөн эргитэн биэрэр, сыттыкпын көбүтэр. Олох аһыһы да санаам суох. Онтон киһэ куобаһа миһин буһарбытыгар хайдах эрэ аһаһа санаам кэлэн куобаһа этин сиэтим, онтон сэниэ киирэн ийэбэр өйөтөн турдум. Ийэм оронум тэллэһин, сыттыгы көбүтэн биэрэн хаттаан

сытыарда, утуйан хааллым. Сарсыныгар туох да буолбатаҕын курдук туран сүүрэн хаалтым. Тугум ыалдыбытын, ийэм ону тугунан эмтээбитин билигин да билбэппин.

Ийэм биһиги хас айаннаары, кэлээри-бараары гыннахпытына (урут биһиги эдэрбитигэр сырыы эрэйдээх, элбэх кэтэһиилээх-манаһыылаах, утуйбакка уочараттааһыннаах буолара) биһиэхэ биллэрбэтэр да үөһээ үрдүк айыылартан көрдөһөн суолбутун арыян биэрэр быһыылааҕа, хайдах эрэ бэрт дыктитик табыллан айанныыр кэмнэрдээх этибит.

Ийэм асчытын туһунан дьон бары ахтар. Кини онгорбут улахан, толору эттээх бирэскилэрин мин бииргэ үөрэммит, олорбут кыргыттарым билигин да ахталлар. Үөһээ Бүлүү физмат оскуолатыгар үөрэнэр кэммэр интернакка икки утарыта хоско олорор аҕыс кыыс истинник доҕордоһорбут, кыттыһан аһыырбыт. Онно ийэм бирэски ыттаҕына ордон хаалбыт биир бирэскини аҕыс тэн чааска үллэстэн сиирбит, бука ким да матыан баҕарбатын иһин буолуо. Студенныыр кэммэр бииргэ олорбут кыргыттарым эмиэ билингэ дылы ийэм бирэскилэрин, бэчиэннэлэрин хайҕаан ватсап нөҥүө суруйаллар, рецебин көрдүүлэр.

Ийэм тугу сатаабатаҕай диэх курдук. Бортунуойтан итэҕэһэ суох иистэнэрэ. Өссө эр киһи, дьахтар, оҕо, ис таңас, тас таңас, атах таңаһын бортунуойдара диэн арахсар эбит буоллахтарына ийэм барытын тигэрэ. Уонна тигиллэн баран сириллэн кэтиллибэккэ хаалбыт диэн таңаһа биир да суоҕа. Ону ааһан ынах тириитин имитэн хара, маһан өҥнөрү дьүөрэлээн муостаҕа тэлгийр олбох тигэн биһиэхэ Үөһээ Бүлүүгэ ыппытын

Ийэбит тикпит олбоҕо, 1992с.

оҕолорум олох кыра сылдьан аһара сөбүлээн оонһуур сир онгостоллоро. Бука эбэлэрэ илиитин сылааһынан угуттаан тикпитин билэн эрдэхтэрэ.

Ийэбит элбэх оҕо иһирэх ийэтэ буоларын ааһан элбэх сиэнгэ көмүс эбээ буолбут киһи. Ол да быһыытынан сиэннэрэ эбэлэрин туһунан истинг

ахтыыларын суруйбуттарын кинигэбэ туспа балаһанан киллэрдибит. Ийэм котоку дьизэ, хотон бүппэт түбүгэр ыллара да сырыттар элбэх сиэнин оҕолообута. Биэнсийэтин сыһын мунһан, сүөһүтүн, отонун харчыга туттаран таһаһынан-сабынан, аһынан барыбытын салҕаан олорто.

Ийэм котоку эмискэ сүрээһинэн биир эрэ күн ыалдьан 2001 сыл ахсынны 7 күнүгэр бу сиртэн барбыта. Онно мин Үөһээ-Бүлүүгэ олорорум, сиһим ыалдьан эмтэнэ сылдьар этим. Эдьийим Дуунһа телефоннаан эппитигэр ийэбин аһыйан наһаа улаханнык санҕа таһааран ытаан оҕолорбун куттаабыт этим. Мин санаабар сир таһнары эргийбит курдуга, хайдах аны салгыы олоруохпун да өйдөөбөт курдугум. Бэйэбит массыыналаах буолан эдьийим Валентина улахан кыһа Иванна Бүлүүгэ студенныы сылдьарын ылан тутта Маалыкайдаабыппыт. Тийбиппит ийэм олох утуяа сытар курдуга. Ол курдук көнө киһи барахсан бу сиртэн барарыгар да көнөтүк барахтаабыта. Таһаарар күммүтүгэр кылабыһаҕа барарбытыгар ынахтара таһырдыа хаһаайкаларын кытта бырастыылаһар курдук бары кэккэлэһэ туралларын, харахтарыттан уу сүүрэрин аһына да, дыктиргии да көрбүтүм. Мин эмтэнэ, укол ыла сылдьар этим, онон харыстаммыта буолан ийэбин тийэбит грузовой массыынаҕа үөһэ убайым Уоһугу, эдьийим Шураны, сиэннэри кытта бииргэ олорсон барсыбатахпын билингэ дылы кэмсинэ саныбын, бэйэбин олох бырастыы гыммаппын. Эдьийим Дуня онно улахан бириэмэннэй буолан барсыбатаҕа, оттон Валентина Тааттаттан айаннаан хойутаан, таһаарбыт күммүт сарсыныгар кэлтэ. Онон үс төрөппүт кыһыттан мин барсыбытым да ийэбэр чугас олорботохпуттан хомойобун, билингэ дылы сүгэһэр санаа онгостобун.

Ийэм дьон туһугар аһара кыһамныылаах, эйэбэс буолааччы. Кини тапталынан мэлдьи угуттуур итии сүрэхтээх, биһиги туспутугар өрүү ыраас ыра санаалаах буолааччы. Ол да иһин кини таптала, ыра санаата кыайыыларга кынаттаан, ситиһиилэргэ сирдээн биһиги бары үөрэхтэнэн, дьон тэһинэн үлэлээн-хамсаан сорохпут Саха сириин, сорохпут Россия үлэтин ветераннара буоллубут.

Аҕыс бииргэ төрөөбүттэр бары үлэ ветерана буолбуппут аҕабыт, ийэбит тус холобурдарынан итиилэрин үтүөтэ буолар дии саныбын.

Дьокуускай куорат. Балаһан ыйа, 2014 сыл.

Минньигэс сиэннэр

(фотки с записями)

Эбээм Өлөксөөндүрэ сырдык аатыгар

*Роза Федорова, улахан уолун Сэргэй кыыһа,
Ньюурбатааҕы налоговой служба старшай инспектора*

Дьылҕа хаан ыйааҕынан, биһиги эһэбит Сэмэн Федорович II- Куччугуй Сэмэн үстэ кэргэннэнэ сылдыбыта. Мин аҕам Сергей ыал улахана, эһэбит бастакы кэргэнин оҕото. Дьингнээх эбэм биһиги төрүү да иликпитинэ өлбүт буолан, Өлөксөөндүрэ эбэбин эрэ өйдүүбүн. Ону да атын сиргэ ололбут буолан, эбэбитигэр көруллүбэтэхпит, дьоммутун кытары дьиэ кэргэнинэн Маалыкайга күүлэйдии тахсааччыбыт. Сороҕор сайын оҕолор бэйэбит буолан тахса сылдыааччыбыт. Онно саамай өйдөөн хаалбытым, куруук мип-минньигэс астаах, толору остуоллаах буолаачы. Хаһан да кыыһыран мөбүтгэ сылдыарын ингин өйдөөбөппүн. Арай ас астаан бокуойа суох сайынҕы уоттанар дьиэҕэ киирэрэ-тахсара. Сайын таҕыстахха эбэбит тиэргэнэ куруук күп-күөх от буолар, төһө баҕарар күөх окко күөлэһийэ оонньоохха сөбө. Биирдэ ыалларын кыыһа Розалыын быһылаах этэ, таһырдыа тахсан мэйиибитин эргитэн оонньоу сырыттаһытына эбэм мөхпүтүн өйдүүбүн. «Мэйиигитин эргитимэн, итирик дьонҕо дылы»- диэбитэ. Эбэбит биһигини куруук үөрэтэ-такайа сылдыааччы. Кэлин улаатан баран, бэйэм улахан уолум икки саастааҕар, сайын тахса сылдыбытым. Онно хос сиэнин Сэргэйи аттыгар илдьэ олорон аһатааччы. Күн айы минньигэс халаачык, лэппиэскэ сүөгэйгэ умһуу, умһуу сиэчибит, минньигэһэ сүрдээх буолааччы. Уолум айаҕар лэппиэскэ толору уобан олорон, эбэтэ өссө угаары гыннаҕына «Баар ээ» диэн саҕарыан бэтэрээ өттүгэр эмиэ уган кэбиһэн биир уоп күлүүнү күллэрээчи.

Аҕам эмиэ ийэтин Өлөксөөндүрэни куруук истин-иһирэх тылынан эрэ кэпсээчи, онон биһиги эмиэ оннук өйдөбүллээх буолааччыбыт. «Эбэбит астыырын курдук астаабаккыт, кини аҕыйах бородууктанан хас да ас арааһын буһарарааччы»- диир аҕабыт.

Бу билинҕи бириэмэҕэ араас уларыыты-тэлэрийи бөҕөтө буолан, күннээҕи олоххо бириэмэ сырсыта курдук буолан хаалан дуу кэлин, улаатан баран, Маалыкайга олох аҕыйахта тахса сылдыбыппыт. Дьоммут да киирэ сылдыллара аҕыйаан тэйсэн хаалан, хайдах эрэ билигин уруккулуу истин сыһыан сүппүт курдук көрөбүн. Эбэбит баара буоллар баҕар син түмэттээн, көрөттүү-истэтти олоруо эбитэ буолуо этэ.

Ньурба, Антоновка с. Сэтинньи, 2014 сыл.

Эбэм туһунан истиң өйдөбүлүм

Абыйдаабы улахан сиэнэ Слава Стручков

Мин эбэбин Александра Васильевнаны саамай кэнники 10 саастаахпар көрбүтүм. Ол иннинэ, сылаайы да кэриэтэ, сайын буоллар эрэ, Маалыкайга эбээбитигэр кэлэн сайылыыр этибит. Кыра эрдэхпинэ Абыйтан Чокурдаабынан эргийэн куоракка кэлэр этибит. Куораттан Ньурбаҕа диэри самолетунан, онтон Ньурбаттан сороҕор трамвайынан, сороҕор АН-2 самолетунан Маалыкайга тахсааччыбыт. Эбээм, эдьийдэрим, таайым Уонук бары үөрөкөтө көрсөллөрүн өйдүүбүн. Эбээбит наар улахан баҕайы мип-минньигэс бэрэски, сыпсымнаҕас бэчиэнньэ, барыанньалаах сүөгэй, онтон да атын араас аһы астаан тобус-толору остуоллаах көрсөөччү. Аччыктаабыккыт буолуо дии-дии сотору-сотору аһатарын өйдүүбүн. Улахан баҕайы пластмассовай биедэрэҕэ тобус-толору наһаа үчүгэй аты бэчиэнньэтин уурбут буолааччы уонна “баҕардаххына мантан ылан сии сылдыар буол” диэччи. Маамам кэпсиинэн мин аан бастаан Маалыкайга 3 ыйдаахпар кэлбит үһүбүн. Оччо кырабыттан диатезтаах эбиппин. Кыһыйара бэрдиттэн буолуо, аанһа утуйбат үһүбүн. Ону күнү быһа түбүгүрэр эбээм барахсан маамабын сынньатаары түүн кытта көрсөрө үһү.

5-6 сааспыттан быһыылааҕа, эбэм миигин доҕор онгостон чугас тыаҕа тэллэйдии, сороҕор дьэдьэннии барарбытын өйдүүбүн. Эбэм тэллэйи көрдөрө-көрдөрө: «Тоойуом, манньык тэллэйи буллаххына эбээҕэ биэрээр» диэччи. Мин син хаһы эмэ булан аҕалан биердэхпинэ үөрээччи, дьиэҕэ кэлэн «Оҕом хас да тэллэйи булла ээ» диэн кэпсии-кэпсии хайҕаатаҕына мин эмиэ наһаа үөрээччибин. Эбэм үөрөҕүнэн буолуо, биһиги дьиэ кэргэнгэ мин саамай тэллэйдытинэн биллэбин.

Үчүгэй баҕайы хонуулаах олбуорга ыалларбыт оҕолорун кытта оонньоон биэрэр этибит. Эбэм кууруссаларын, ньирэйдэрин наһаа сөбүлүүр этим. Наар от үргээн уонна сизбит килиэппит хаҕын биэрэн аһата сатаан тахсааччыбын.

Эбэм биһиэхэ өссө кэһиитин санга таңас бөҕөнү ылан уурбут буолааччы. Оҕо эрдэхпитинэ почтанан посылка бөҕө кэлээччи. Эбэбит барыбытыгар ирээттээн ас, таңас ыппыт буолааччы. Барыларыттан элбэҕи миэхэ ирээттэбит буолааччы. Оҕолорго суох куурка, араас джемпер, көстүүм миэхэ баар буолааччы. Хаачыстыбалаах буолан буолуо, балтым, оннооҕор миигиттэн уонча сыл балыс быраатым кэтээччилэр. Аныгы таңас курдук өгнөрө баран хаалбат этэ.

Кэнники проезд энгин ыараан миигин ильдэ барбат буолбуттара. Паапабын кытта дьонум кэлиэхтэригэр диэри балыктыыр учаастакка балыкка сылдьааччыбын. Дьонум кэллэхтэринэ эбэм кэһиитин тутан үөрүү бөҕө буолааччыбын. Эбэм тангас, сүөгэй, дьэдьэн барыанньа, туох эмэ сонун минньигэс ас ыппыт буолааччы. Переговорадастартарына эбэм сагатын истиэхпин баҕарар этим да, истибэппин диэн соччо кэпсэппэт этэ.

Улаатан баран кэлэ сылдыбатыхпыттан, эбэбин тыыннааҕар көрбөтөхпүттэн хомойобун да буоллар эбэм мин өйбөр-сүрэхпэр куруук баар.

Абый, Сутуруоха с.От ыйа, 2014 сыл.

Эбэм – истигник саныыр киһим

Абыйдааҕы сиэнэ Света Тукан

Биһиги эбэбит Такырова Александра Васильевна ыраах да олордор биһигини иитиспит киһи буоларын маамабыт кэпсиригэр үчүгэйдик билэбит. Кыра эрдэхпитинэ маамабыт уопускатын ылар эрэ сороҕор дьэ кэргэнинэн бүтүннүү, сороҕор маамабытын кытта мин бырааппыныын Женялыын кэлэн сайылыыр этибит. Эбэбит наһаа минньигэстик астырын уонна хоту дойдуга дефицит үүтү, сүөгэйи дэлэйдик иһэрбитин, сиирбитин олус үчүгэйдик өйдүүбүн. Биир сайын маамам куоракка курска хаалбытыгар паапабытын кытта Маалыкайга кэлбиһит. Онно мин наар үүт уонна сүөгэй эрэ аһылыктанан хаалан эбэбин куттаабыт үһүбүн. Маамам кэлбитигэр: «Быллаайыкка тугу да аһаабат, үүт, сүөгэй эрэ аһылыктанан хаалла. Атын аһы тугун эрэ сирэрэ дуу, дойдутугар тугу сөбүлээн сиир этэй»,- диэн тоһуйбут үһү. Ол кини миигин таптаан итинник ааттыыр этэ.

Сарсыарда ахсын отонноох күөрчэх эбэтэр барыанньалаах сүөгэй баар буолааччы. Ону сымнаҕас бэйэтэ астаабыт бэчиэннэтин кытта астына сиирбин билигин да ахта саныыбын. Сайын эдьийбит Валентина оҕолоро эмиэ баар буолааччылар. Дьэ иһэ дьонунан, оҕонон толору буолааччы. Эбэбит дьээтигэр барыбытыгар анал миэстэ, сымнаҕас орон баар буолар этэ. Наһаа улахан дьэ да буолбаттар барыта ып-ыраас, барыта орун-оннугар буолааччы. Эбэбит ынахтара, ньирэйдэрэ, кууруссалара билигин өйдөөтөхпүнэ бары өгнөрө-түүлэрэ ып-ыраас, атын дьон киэнигэр ураты ордук көстүүлээх курдук этилэр. Ол, биллэн турар, кини көрүүтэ-истиитэ үчүгэйдик буоллаҕа. Онон кини оҕолоругар, сиэннэригэр эрэ сыһыана үчүгэй буолбакка тынар тыыннаахха барытыгар кыһамнылаах, үчүгэй сыһыаннаах эбит диэн этэбин.

Биһиэхэ кэһии бөҕө уурбут буолааччы. Ону таһынан посылка кэлэрин өйдүүбүн. Барыбытыгар тус-туспа суулаан таңас ыппыт буолааччы. Детсадка санга былааччыа кэтэн киһи тэҥэ суох буолан тийэрбин өйдүүбүн. Дьоннор сороҕор маамабытыттан: «Маннык үчүгэй куурканы хантан булаҕын?» эгин диэн ыйытар үһүлэр. Ол миэхэ билиҥҥи пливовой материал курдук сып-сымнаҕас күөх, капюшоннаах куурканы ыппытын кэтэ сырыттаһына быһыылаах. Убайбар Славаҕа саһархай киллэриилэрдээх коричневой германской куурканы ыппытын бары кэппипитин өйдүүбүн. Оҕолорго эрэ буолбакка маамаҕа, паапаҕа эмиэ таңас ыппыт буолааччы. Быгычыкаан хамнастаах эбээбит барахсан харчыны сатаан туттара бэрт буолан оннук тиэрдэн барыбытыгар үөрүүнү бэлэхтээн эрдэҕэ.

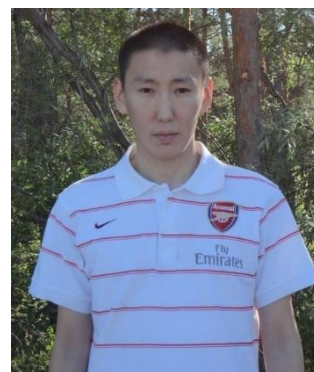
Үрдүк үөрэххэ киирэн баран бастакы курска сылдьан кыһыҥҥы каникулбар Маалыкайга барбытым. Эмиэ эбэм аһын аһаан астына сынньанан кэлбитим. Мутоновой полушубогынан сылдьарбын көрөн тобуккар тымныы буолуо, шубата ылынаар диэн харчы биэрэн ыппытынан үчүгэй баҕайы моделлаах шубаны ылынан кэппитим. Астыммытым аҕай. Ол шуба билигин да улаханнык эргэрбэккэ сылдьарын кыһын тымныы кэмҥэ маамабыт кэтэн абыранабын диир. Ол эбэм тыыннааҕар бүтэһик көрүүм этэ. Эбэм туһунан миэхэ сылаас, истинг өйдөбүл куруук баар.

Дьокуускай куорат. От ыйа, 2014 сыл.

Эбэм аһа барыта минньигэс, тотоойу буолааччы

Абыйдааҕы кыра сиэнэ Женя Стручков

Мин эбэм туһунан үксүн дьонум кэпсээннэриттэн билэбин. Бастаан Маалыкайга биир саастаахпар кэлбит үһүбүн. Оччо кыра киһи балыгы төрөөбүт аһым буолан буолуо, наһаа таптыыр үһүбүн. Биирдэ таайым Уоһук күстэхтээн кэлбитин буһарбыттарыгар эбэбит балыктарын ахтыбыттара буолуо, оҕолор сиэттинэр диэбит. Ону убайдаах эдьийим айахтарыгар уктаары гыннахтарына хаһытыты түһэр үһүбүн уонна миэхэ аҕалың диэн тарбахпын кыймаһнатар үһүбүн. Ону көрөн эбэм наһаа аһыммыт үһү уонна хантан эрэ сордонҕ ылан кэлэн кэтилиэттээн сиэтэр буолбут үһү.

Кэнники сэтгэ сааспар кэлэн барбыппыт. Ону син үчүгэйдик өйдүүбүн. Саамай таптыыр эдьийим Дуня уола Сашалыын оонньооччубут уонна аҕыйах ыйдаах балтым Эрна баар этэ. Эрна кып-кыра, наһаа кыраһыабай куукула курдук этэ. Элбэх баҕайы оонньоур баар этэ. Улахан баҕайы олорон баран атаҕынан тэбэн айанныыр массыына, трактор, араас уоттаах автомат, пистолет.

Эбэм ас бөжөнү астааччы. Барыта мип-минньигэс, тотоойу баҕайы буолааччы. Духовкаҕа буһарыллыбыт бэйэтэ бэчиэннэ курдук лэппиэскэтин сүөгэйдээн сиирбин наһаа сөбүлүүр этим. Кыра эрдэхпиттэн оҕуруот аһын сөбүлүүр этим, ол иһин сотору-сотору салат онгорооччу. Өссө духовкаҕа хортуосканы кырбаан баран буһарааччы. Онто билинҕи чипсы курдук буолааччы, сороҕор хайдах эрэ буһардаҕына үтүллүбүт хортуоска курдук амтаннаах буолааччы. Элбэх баҕайы тэллэйи хомуйан кэлэн буһарарын өйдүүбүн. Эбэм уола суох буолан эбитэ дуу, уолаттары ордорор курдук этэ.

Кэнники поезд да ыараан, Ньюрбаҕа, Абыйга көтөр билиэт да наһаа эрэйдээхтик көстөрүттэн кэлбэт буолбуппут. Маамам кэнники сырыбытыгар аны өтөр кэлбэппит буолуо диэбитигэр эбэм суох буоларын билбит курдук хараҕыттан уу-хаар баһан баран «Оччоҕо аны өллөхпүнэ биирдэ кэлэр буоллаххыт» диэбит үһү. Ол кэлэ сылдьан түспүт полароид хаартыскаларбыт эбэбитин саната сылдьаллар.

Эбэм барахсан кэм да түбүгүрэ сылдьан кыһын эмискэ суох буолаахтаабытын истибиппит да кыайан кэлбэтэппит. Ол кэмгэ хамнас энгин кэмигэр кэлбэт ыарахан кэмнэрэ этилэр. Эбэм туһунан сырдык, ыраас өйдөбүл миэхэ эмиэ куруук баар.

Дьокуускай куорат. От ыйа, 2014 сыл.

Эбэбин билигин да суохтуубун

Тааттатааҕы улахан сиэнэ Иванна Мальшева

Эбээ Өлөксөөн барахсан... Эбэбин аҕыннахпына, суохтаан санаан кэллэхпинэ, харахпын симэн ол ааспыт кэрэ кэмнэри, оҕо сааһым түгэннэрин санаан кэлэбин. Биһиги кыра эрдэхпитинэ ийэбит уопускаатын ылла да Маалыкайга сайылыы барааччыбыт. Ол кэмгэ суол–иис, айан ыарахан этэ. Харбалаахтан өрүс уңуор мотуорунан туораан баран, «Антошка» самолетунан Ытык–Күөлгэ көтөрбүт, онтон хас да күн хаайтаран баран, куоракка көтөрбүт. Куоракка эмиэ хас да хоноот Ньюрбаҕа көтөрбүт. Маҕан аэропордугар мал кэтээн балтыларбын кытта олорорбутун өйдүүбүн. Мин улаханнара буолан өссө балтыларбын көрөр эбээһинэстээбим. Ньюрбаттан Бүлүү, Марха өрүстэр устун«Заря» трамвайынан, эбэтэр эмиэ «Ан-2» самолетунан Маалыкайга тийэрбит.

Тийээт эбэбитин көрөөт, сылайбыппыт тутатына суох буолара. Остуол хотойорунан ас бөҕө бэлэмнии хачыгырыя сылдьар буолааччы. Биир сиргэ түптээн олорбокко, наар ыксал, тиэтэл бөҕөтө буолара. Тугу гыммыта барыта табыллара, орун оннун булара. Эбэбит барахсан наһаа да түргэн-тарҕан, ыраас туттуулааҕа!

Эбээ Өлөксөөн барахсан үлэтин хара сарсыардаттан сағалаан баран, киэһэ хойут түмүктүүрэ. Хотон, дыиэ ис–тас үлэлэрин таһынан наһаа үчүгэйдик иистэнэрэ, сир аһын хомуйара, оттуура. Эбээ тикпит танҕаһа барыта наһаа үчүгэйэ, сылааһа. Сиэннэрим тонмотуннар диэн сэлиэчик, үтүлүк, халаат, этэрбэс, бэргэһэ тигэрэ. Эбээ тикпит сэлиэчигин, бэргэһэтин кини хос сиэннэригэр - мин оҕолорбор кэтэрдээччибин. Биһигини, сиэннэрин, от үлэтигэр сыһыаран ньирэйдэргэ диэн чугас сиргэ от охсоро. Бэйэбитигэр сөрү–сөп кыраабыллаах буоларбыт. Оппутун, урукку оҕо кэлээскэтинэн оңоһуллубут тележкаҕа тиэйэн, тиэргэнгэ аҕаларбыт. Ол аҕалан иһэн, оҕолуу мэниктээн, сууларар да түгэммитигэр эбээ Өлөксөөн олох кыыһырбат этэ.

Эргэ хотонҕо кус ыраастырын санаан кэллим. Биһиги күнүскүбүтүн утуяан туран баран эбээбитин таһырдыа көрдүү ыстанарбыт уонна эргэ хотонҕо кус ыраастыы олорорун булан үөрэрбит. Ону эбээ: «Тукаам, кииримэ, кус быттаах, кус быта кириэ» - диэн аргыый наллаан этэрэ. Эбээбит муударай, педагог бэртээхэйэ этэ. Миигин, балтыларбын кып-кыра эрдэхпититтэн айылҕаны таптыы, сир аһын билэ үөрэнниннэр диэн, тыаҕа илдьэ сылдьара. Кини дьэдьэнниир, отоннуур кэмигэр биһиги олорон эрэн тыаны үөрэтэрбит, көрөрбүт–истэрбит. Эбээбит харахпыт далыттан сүттэбинэ айманарбыт, эбээбитин ынгыран хаһытаан бөҕө буоларбыт. Кыра сааспыттан айылҕаны көрө үөрэммит буолан буолуо, билигин айылҕата суох табыллыбаппын, айылҕалыын алтыспатахпына тугум эрэ тийбэт, итэбэс курдук. Айылҕалыын алтыһан улааппыт оҕо холку майгылаах буолар эбит дии саныбын.

Эбээбит маҕаһынгҕа илдьэ сылдьар кугас өгнөөх танҕас суумкалааҕа. Ол сумка иһиттэн күн талбыта барыта тахсара. Эбээ барахсан атыһыттар кэлбит буоллахтарына танҕас–сап атыһыласпыт буолара. Кини олохтуун тэҥгэ хаамсар буолан аныгы ырыынак үйэтэ кэлбитигэр сөп түбэхэн «мин элбэҕи ылабын, харчым бачча эрэ» диэн түһэрсэн, хас да суол былааччыһаны ылан аҕалан биһигин үөрдэрэ. Миигин таптаан «Уйбаанһа» диэн ынгырара.

1999 сыллаахха Харбалаах орто оскуолатын бүтэрэн Н.Г. Чернышевскай аатынан Бүлүүтээҕи педагогическай колледжка үөрэнэ киирбитим. Онно төһөлөөх үөрбүтүм буолуой, Маалыкайга, эбээ Өлөксөөнгө чугаһыыр буолбуппуттан. Үөрэнэ баран иһэн ийэбинээн Маалыкайынан Бүлүүгэ айаннаабыппыт. Эбэм барахсан саҕа устудьуоннуу барарбар танас–сап, мал–сал, иһит–хомуос, бастакы кэмгэ аһыыр ас, биэнсийэтиттэн мунһан харчы бэлэхтээбитэ. Устудьуоннуур кэмнэрбэр дьонунан посылка оҕорон ытааччы. Наһаа үчүгэй, бөп-бөдөҥ, мип-минньигэс бэрэскитин мотуйа сиирбитин өйдүүбүн. Биир бэрэскини сиэн баран, тотон хааларбыт. Хоско бииргэ олорбут кыргыттарым «Эбээ Өлөксөөн бэрэскитэ» диэн билигин да махтана ахталлара миигин

үөрдөр. Эбэм баһыылкатын дьонунан да ытыгарыгар олох почтанан ытыгардыы тигэн, суруйан ытыгара. Инигэр чэй көмүһүгэр, эбэтэр лапса хабыгар хайаан да харчылаах буолара.

Эбэм бу күн сириттэн барбытын истэн баран олох итэҕэйиэхпин баҕарбатабым. «Хайдах?! Тоҕо кини?!» диэн санаалар төбөбөр көтөн түспүттэрэ. Уонна сангата суох харабым уута иэдэһим устун сүүрбүтүнэн барбыта. Миигин эдьийим Ириналаах Үөһээ – Бүлүүттэн кэлэн ылан Маалыкайга илдэ бартара. Суолбут этэнгэ табыллан тийбиппит. Эбээ Өлөксөөн хайдах эрэ утуйа сытар курдук этэ. Мин санаабар, бу сотору туран кэлиэх курдуга... Ол гынан баран аны уһуктубат уутугар утуйбутун өйдөөбүтүм эрэри ылынахпын баҕарбат этим.

Эбээ барахсан өлүөн иннинэ устудьуон сиэннэригэр баһыылка бэлэмнээн, хоспоххо уурбут этэ. Мип–минньигэс бэрэскитэ, алаадьыта, лэппиэскэтэ тус туһунан салапаангга угуллан сылдьара, бэйэтэ тикпит халаатын сиэбигэр лапса хабыгар сууламмыт харчыта баара.

Мин күндү, тапталлаах эбэм Өлөксөөн биэрбит сүбэтин–аматын, эппит этиилэрин олохпор туһаныам, куруук өйдүү–саныы сылдьыам. Эбэм Өлөксөөн барахсаны билигин да ахта, суохтуу саныбын.

Чычымах с. Алтынньы ый, 2014 сыл.

Эбэм төһө да үөрэҕэ суох буоллар, үөрэҕи өрө тутар этэ

Тааттатааҕы орто сиэнэ Лариса Руфова

Киһи барахсан бу үрүҥ күн сырдыгын көрөн, күөх окко күөлэһийэн түһэн ийэ, аҕа тапталыгар угуттанан олох олоруута-дьол буолар. Таптыыр төрөппүттэргинээбэр да ордук күндү киһи, бу күн сиригэр баар –киһи эбээ диэн ыңырыллар мааны киһи. Эбээ диэн саамай истинг, муударай, сылаас сыһыанынан бүөбөйдиир киһи баарын биһиги билэн улааппыт дьоллоохпут.

Куруук ахтар-саныыр, таптыыр күндү киһим- мин ийэбинэн эбэм Такырова Александра Васильевна – эбээ Өлөксөөн буолар.

Биһиги эбэбит күөх Ньурба Маалыкайыгар олоҕубута. Оонньоон ааспыт оҕо сааспыт Маалыкайы кытта ыкса сиэстээх. Сахабыт сирин кылгас да буоллар өлгөм үүнүүлээх, куйаас күннээх, үрүҥ түүннээх самаан сайынын биһиги эбээ Өлөксөөммүтүгэр атаарааччыбыт.

Мин ийэм Кривошапкина Валентина Семеновна (Иванова) эбэм Өлөксөөн улахан кыһа. Эбэм мин эһэбэр Иванов Семен Федоровичка – Куччугуй Сэмэнгэ (II) кэргэн

тахсарыгар эһэм инники икки кэргэнигтэн биэс оҕолоох этэ. Онон мин ийэм Ивановтар дьэ кэргэттэригэр алтыс оҕонон күн сиригэр кэрбүтэ.

Эһэм ыарахан ыарыыттан күн сириттэн суох буолбутугар, эбэм элбэх оҕолоох оҕоооо хаалбыта. Оҕолорун барыларын бииргэ тутан, үөрэхтээх дьон буола улааталларыгар, олох киэн аартыгар хас биирдиилэрэ бэйэлэрин миэстэлэрин булалларыгар элбэх сыратын биэрбит, күүстээх санаалаах, хорсун киһи буолар. Эбэм котоку муударай, чииһинэй, дьонго үтүөнү эрэ баҕарар сырдык санаалаах киһи этэ.

Мин эбэбин кытта аан маннай алта ыйдаахпар көрсүбүппүн. Таатта Харбалаабыттан дьонум миигин Маалыкайга саас илдьэ кэлтэрэ. Онон ийэм мин балтыбын Валяны ыарахан сылдырын иһин, икки кыра оҕону көрөрө түбүктээх буолуо диэн, эбэм миигин аҕыс ыйдаах киһини илдьэ хаалбыт. Онон мин аан бастакы олоххо хардыларбын Маалыкайга эбээм Өлөксөөн, таайым Иванов Иосиф Семенович – убай Уоһук, эдьийдэрим Иванова Александра Семеновна – эдьий Шура уонна Седалищева Евдокия Семеновна – эдьий Дуня кэтээн көрүүлэринэн онорбуппун. Төрөппүттэрбинээбэр үчүгэйдик көрөн, атаахтатан, тапталынан угуттаан миигин икки сааспар дылы бүөбүйдээбиттэрэ. Эбээм, таайым уонна эдьийдэрим кэпсээннэригэр истэн, хас хардыбын туоһулуур хаартыскалары көрөн, кыра сылдьан өйбөр туппатах, дьоллоох оҕо сааһым түгэннэрин билэбин.

1984 сыл кыһынын дьэ муостатыгар үктэммэккэ кыстаабыппын, эбэм оҕо тоһуо диэн оронунан, диванынан илдьэ сылдыбыт. Аан бастакы олоххо билсибит кинигэм - океан кыылларын кэпсиир кинигэ буолбут. Эбэм хаһан да бүтэн биэрбэт дьэ ис-тас улэтигэр бокуойа суох түбүгүрэр, таайым, эдьийдэрим улэлэригэр сылдыар кэмнэригэр диванга олорон ол кинигэ ойуутун көрөр эбиппин уонна наар биир сиргэ (страницаҕа) кэлэн туох эрэ улахан хара кыыл уруһуйдаммытыттан куттанан, сирэйим «алдьанан» ытаан тоҕо барар үһүбүн, ону эбэм кэлэ-бара сылдьан аныгыс страницаны арыһар үһү, оччобуна ытаан бүтэн, салгыы кинигэбин көрөн барар үһүбүн. Хаста да оннук ытаабытым кэннэ, эбэм ол хара кыллаах страницаны оҕо куттанар диэнхам тигэн кэбиспит, хайа тардыбатах. Эбэм төһө да үөрэбэ суох буоллар, үөрэби өрө тутар этэ. Кинигэни, малы-салы харыстыыр буоларга үөрэппит биир түгэнэ ити буолар.

Олох кыра сырыттаһытына, эбэм миигин уонна эдьийбин Иваннаны кэлээскэбэ олордуталаан, отоннууругар илдьэ бара сылдыбыттаах, ол түгэн өйбөр хатанан хаалбыт: эбэм отонун кэлээскэбит тула үргүүр, мин кэлээскэбэ олорон үөһээ мастер тыалтан хамсыылларын одуулуубун, Иваннам кэлээскэм тула эмиэ сылдыар, оту-маһы үөрэтэр, арай биирдэ өйдөөн көрбүтүм эбэм суох, ханан да көстүбэт, харахпынан көрдүү сатаан баран ытаатым, арай чугас талах кэнниттэн эбэм мичээрдээбитинэн, онгоойугун

тупутунан туран кэлбитигэр, оо, наһаа да үөрбүтүм! Ити курдук эбэбит сылайарын да умнан туран, биһигини айылҕаҕа сыһыарара, сайыннарарга кыһаллара.

Детсакка сылдыар, оскуолаҕа үөрэнэр кэммитигэр, эбээбитигэр Маалыкайга бара охсоору, биһиги эдьийим Иванналыын уонна балтыбыныын Валялыын сайын буолара хас хонук хаалбытын ааҕааччыбыт. Ньурбаттан Маалыкайга самолетунан тийэн түһэрбитигэр эбэлээхпит тиэргэннэрин үөһэттэн көрөн наһаа үөрээччибит, эбэлээхпит биһигини самолекка көрсө киирэн иһэллэрин көрөн толору дьоллонон этибит. Эбэлээхпитигэр оҕолоро, сиэннэрэ кэлиилэрэ наар бырааһынньык курдук буолара. Остуол мунҕунан ас мааныта тардыллыбытуонна эбэхээт эбээм фирменнэй, киһи ытыһын саҕа бэрэскилэрэ буһан, дьиэ иһэ минньигэс баҕайы ас сытынан туолбут буолааччы.

Сайын устатын тухары биһиги үс кыыс уонна бырааппыт Сааччыкка буолан эбэлээхпит тиэргэннэригэр сылайыахпыттар дылы таһырдыа оонньоон, сүүрэн-көтөн сылдыааччыбыт. Эдьийбит Шура аптекатыгар баран кыра ыйааһынҕа эмпи ыйаанкөмөлөспүтэ буолан кэлэрбит-умнулубат үтүө да күннэр эбит. Арыый обургу буолуубуттар хас биирдибит дьиэ үлэтигэр эбээһинэстээх буолбуппут: эбэм сарсыарда үүт эрийбитин кэннэ сепаратор сууйарбыт, иһит, дьиэ-уот хомуйсарбыт, ньирэйдэри аһатарга илии-атах буоларбыт, дьиэттэн чугас сиргэ эбэм от охсубутун, кыра оҕо кэлээскэтигэр онгоһуллубут, тэлиэгэҕэ тийэн дьиэбитигэр ньирэйдэргэ диэн таһарбыт, эбээм иистэнэригэр ингнэтигэр сап уган улаханньык көмөлөспүт курдук сананарбыт уонна киһэтин телевизорга кэлэр сериаллары, эбэбит таһыгар олорон, эбээбитигэр хайа сатанарынан, өйдүүрбүтүнэн тылбаастаан биэрэр этибит.

Эбээ Өлөксөөн биһигини мөхпүтэ диэни олох өйдөөбөппүн, ол эрэн бэйэтин холобурунан биһигитин куруук үөрэтэ сылдыара. Биир сайын порт таһынааҕы сири үөрэтэ нуучча геологтара кэлбиттэр этэ, онуоха эбэм: «Кинилэр эмиэ хайа эрэ ыал оҕолоро барахсаттар бачча куйаас сатыылаан турдаҕына, күнү быһа таһырдыа олорон, вертолет кэтэһэн утаттахтара буолуо», - диэн морс өрөн, 3 лиитэрэлээх бөтүөҥнэ кутан илдьибитин өйдүүбүн. Онтон ол морс илдьибит иһитин, сарсыныгар ап-араҕас баттахтаах уолаттар-кыргыттар ис сурэхтэриттэн үөрэн, махтанан аҕалан биэрбиттэрэ. «У вас очень хорошая, добрая бабушка», - диэбиттэрин өйдүүбүн. Эбэм этээчи: «Мин оҕолорум, сиэннэриҥ дьиэлэриттэн-уоттарыттан тэлэһийэн, атын омук сиригэр сырыттаһтарына, атын дьон эмиэ истинник сыһыаннаһыахтара, көмөлөһүөхтэрэ, өйүөхтэрэ», - диэн. Эбэм ити этиитин, мин Томскай куоракка үөрэнэр кэмнэрбэр элбэхтэ санааччыбын, аҕа саастаах дьон истинник, болҕомтолоохтук сыһыаннаһан, ханнык дойдуттан кэлэн үөрэнэ сылдыарбытын сураһтарына, «эбээм курдуктар» диэн санаан ылааччыбын.

Сайын бүтэн, көмүс күһүн тийэн кэлэн, дыэбитигэр Тааттаҕа барар күммүт үүннэҕинэ, эбээбититтэн тэйимээри ытааһыннаах игин буоларбыт. Эбээбит күүскэ кууһан туран барыбытын сыллаан, алҕаан атаарааччы.

Кыһын устата Маалыкайтан, хордуон дыааһыкка наһаа үчүгэйдик сааһыланан угуллубут кэһии бөҕөтүн посылканан туттааччыбыт. Ол кэһии ураты минньигэс сыта билинҕнэ диэри муннубар баарга дылы. Кэлин улаппыппыт кэннэ эдьий Шура кэпсиир:«Эбээбит оронун өрөһөлүү кэһии муспутун уурар уонна мань барытын биир дыааһыкка кытаатан батар диир, хайыахпыный туох баар мындырбын киллэрэн хайаан да, син биир барытын биир дыааһыкка батарааччыбын». Ол кэһии- эбээбит биһиэхэ сөбүрүйбэт дириг тапталын, ахтылҕанын сорҕото буоларын билигин кэлэн өйдүүбүн.

Эбэм иистэнньэн буолан, биһиги кыһынҕы таҕаспытын барытын бэйэтэ тигэн ытара:кыра эрдэспититтэн билэлээх тыс унтуулаах, атыннык киэргэтиллибит дыбака, киис бэргэһэлээх буоларбыт. Детсад иитээччилэрэ эбэм тигэн ыппыт таҕастарын сонурҕаан көрөллөрө:”Наһаа мааны сиэннэр, үчүгэй да эбэлээххит”,-диэтэхтэринэ, эбэм туһунан хайҕалы истэн, эбэбинэн наһаа киэн туттарым. Уонна эбэхээт, улаатыахпытыгар дылы, эбээбит тикпит сэлиэчиктэрин кэтэрбит.

Биирдэ ийэм, сүөгэйтэн арыы оноро озорорбун көрөн:«Оҕом маладьыас, эбээтин курдук арыһыт, тургэн-тарҕан туттуулаах», - диэбитигэр, эбэбэр туһунан эрэ майгыннырбын наһаа үөрэ, киэн тутта истибитим.

Бу олоххо мин холобур онгостор дьоннорбуттан биирдэстэринэн- таптыыр, суохтуур эбээм Өлөксөөн буолар. Кини үтүө санаата, биһиэхэ анаабыт мунгура суох таптала - сиэрдээх, инникигэ эрэллээх буоларга угуйар сырдык сулус буолар. Эбэм эрэлин түһэн биэрбэккэ, кини олон ааспыт олоҕун холобур онгостон, дьонун олоҕу озорорго дылуһабын. Кэлэр кэнчээри ыччаппытыгар эбээбит Өлөксөөн хоһуунун, тулуурун, дылуурун туһунан кэрэ кэпсээн онгостуохпут, биһиги өйбүтүгэр- санаабытыгар тапталаах эбээбит сырдык мөссүөнэ умнуллуо, өлбөөдүйүө суоҕа.

Дьокуускай куорат. Алтынньы ый, 2014 сыл.

Тапталаах эбэм Өлөксөөн туһунан

Тааттатааҕы кыра сиэнэ Валя Кривошапкина

Бииргэ төрөөбүттэртэн саамай уһуннук эбэбин кытта алтыспыт мин буолабын. Уон ыйдаахпар, ийэм үлэтигэр тахсар уонна кэтэхтэн үөрэнэр буолан, дьонум миигин Маалыкайга эбэбэр хаалларан барбыттар. Эбэм эдьий Шураны кытта миигин көрөрөгө сөбүлэһэн илдьэ хаалбыттар. Онно эдьийдэрим Дунылаах Шураүлэлиир этилэр.

Онон Дуня уолун, бырааппын Саачыкканы, кытта икки кыра киһини көрө-көрө эбэбит барахсан хайдах хотонун-аһын бэрийэн сылдыбытын билигин кэлэн сөбүбүн эрэ. Мантан салгыы эбэм Өлөксөөн туһунан ахта-саныы сылдырбын сырдатарга холонуом.

Сарсыарда утуйан турдахпытына, эбээ үүт эрийэ турар буолааччыуonna биһигини, сиэннэрин, уочараттан баран анал иһитинэн сибиэһэй сүөгэйи амсатара. Биһигини аһата сатаан, аһы араас бөгүүрэлээн быһан буһарара. Ол курдук миингэ хортуоппуйу анал быһар тэрилинэн долгун курдук быһара, килиэби сүөгэйдээн, барыанньалаан баран кыра гынан бысталаан уурара.

Аһылык кэнниттэн таһырдыа оонньуу тахсааччыбыт. Муос иһит оонньуурдаах этибит, онон ыаллаах оонньуурбутун наһаа сөбүлүүрбүт. Ол иһиппитигэр эбээ ас таһааран биэрээччи, морс оргута охсон кутан биэрэрэ. Дьэ оччоҕо, мааспыт табыллан, оонньоон ахан биэрэрбит.

Эбээ маҕаһынгга барарыгар биһигини уочаратынан илдэ барара. Кэнники арыый улаатан баран оонньуурбун ордорон барсыбат буоларым. Онтубун билигин кэлэн кэмсинэбин- эбэбин кытта элбэхтик алтыһар түгэммин мүччү туппуппун диэн.

Биирдэ, арааһа мин биэстээхпэр быһыылаах этэ, Саачыкка биһикки иһирдьэнэн-таһырдыанан оонньуу сылдьанэргэ кыра дьэ иһигэр кирибиппитин эбээ иистэнэ олонор көрбөккөтиэргэни биир гына биһигини көрдөөбүт. Онтон ыалга бардахтара дуу диэн ааны таһыттан хатаан барантаһынааҕы ыалын барыларын кэрийэн баран булбакка, «сүрүбэ айаҕар тахсан», ыксаан аҕай кэлбитэ - дьоно эргэ дьэ түннүгүнэн ытаабыт сирэйдээх өнгөйөн аҕай турар үһүбүт. "Оо, онно үөрбүппүөн!" - диэн эбэбит хойукка дылы ахтара.

Күһүн детсадка барарбытыгар, биһиги эбэбит тикпит сэлиэчиктэрин кэтэн барааччыбыт, ону оҕолор "Сэлиэчиктээх кыргыттар" диир этилэр. Эбэбит биһиги доруобуйабытын харыстаан тикпит сэлиэчиктэрин сылааһын бу баар курдук саныыбын.

Оҕо сылдьан сайын аайы эбээлээххэ сайылыы барааччыбыт. Дьокуускай куораттан самолетунан Ньурбаҕа, онтон Ньурбаттан Маалыкайга дылы эмиэ самолетунан көтөн тийээччибит. Эбээлээх порт таһыгар олонор буоланнар, самолет түһэн истэҕинэ биһигини көрсө кириэн иһэллэрин көрөннаһаа үөрээччибит.

Почтанан посылка бөҕө кэлэрэ: таңас- сап, оонньуур бөҕө уонна хайаан да таңас быһыһыгар эбээ минньигэс ас укпут буолааччы. Посылка туттахпытынахас сырыы аайы эбээ минньигэһи ханна укпуга буолуой диэн таайа сатааччыбыт. «Элбэх баҕайы таңаһы-сабы, оонньуур бөҕөтүн, араас минньигэһи орон үрдүгэр чөмөхтөөн баран мань дьааһыкка уган посылкалаа» диэччи диэн эдьийбит Шура улааппыпыт кэннэ кэпсээччи. Ол элбэх баҕайыны эдьийбитсааһылаан уган барытын хайаан да батаран ытарүһү. Онон эбэм кинини "Шура – мындыр, мындыр!" диэн астынааччы.

Сайын оҕолоро, сиэннэрэ кэллэхтэринэ, эбээлээххэ улахан бырааһыннык буолааччы. Ол кэмнээҕи видеосъемкалары көрдөххө, эбээ сиэннэригэр үөрэххитигэр кыһаллын, үөрэхтээх үлэһит дьон буолун диэн албаан тыл эппитэ-биһиэхэ олус күндү. Эбэбит алгыһа олохпугар суолдьут сулус буолар.

Сайын бүттэҕинэ, эбэбиттэн тэйимээри, харах уулаах Таатталырым. Ол курдук эбэм тыыннааҕар бүтэһикпин бара сылдьан, Ньурба аэропордугар улаханлык ытаан, айдааран, мин

Маалыкайга үөрэнэ хаалабын диэн турардаахпын. Ол күнү наһаа өйдүүбүн, “оскуолаҕа үөрэнэр докумуоннарбын ыытаарын, мин манна хаалабын” диэн бууннабыппын. Кэнники санаатахха, сүрүҥим сэрэйбит эбит, эбэм барахсаны кытта тиһэх алтыһыым буоларын.

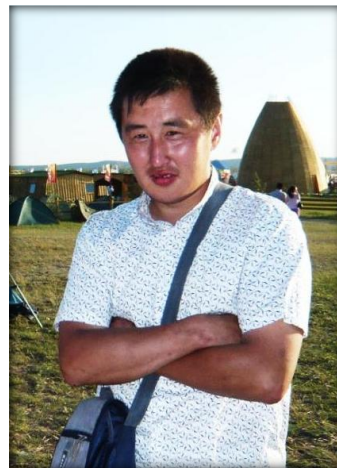
Эбээ Өлөксөөн илиитин сылааһын, иһирэх тапталын, амарах кыһамныгытын билбиппиттэн мин толору дьоллоохпун. Эбэм барахсанга олоҕум тухары улаханлык махтанабын! Мин эбэбэр тапталым, ахтылғаным хаһан да сөбүрүүйүө суоҕа!

Ытык-Күөл с. Алтынньы ый, 2014 сыл.

Эбэм миэхэ саамай күндү киһим этэ

Маалыкайдааҕы сиэнэ Александр Егоров

Эбэм миэхэ саамай күндү киһим этэ. Кырабар наар кэлэ-бара сыллыы, имэрийэ сылдыааччы. Мааһыынга бардаҕына наар кэмпиэт, бичиэннэ кэһиилээх кэлээччи. Күнүс, бары үлэлэригэр сылдыар кэмнэригэр, ааны таһыттан баттан баран дьибэ тас үлэтигэр тахсааччы. Улаатан таһырдыа тахсан сүүрэкэлиир буолбутум кэннэ манаан сылдыар бокуойа суох буолан наар «олбуортан мээнэ тахсыма, ат кэлиэ, ыт ытырыа» диэн куттааччы. Биирдэ миигиттэн аҕыйах ыйынан улахан эдьийим Валялыын дьибэ бэйэбит эрэ хаалан оонньуу олодохпутуна таһырдыа тыал бөҕө буолбутугар туох эрэ суулан сүрдээх улахан тыас тыаһаабыта. Онуоха Валя «ат кэллэ» диэччи буолла, мин наһаа куттампыппын өйдүүбүн.

Улааппытым кэннэ ону-маны тутуһуннаран дуу, оҥорсуһуннаран дуу баран хайҕаатаҕына наһаа үөрээччибин. Биирдэ, иккис кылааһы тахсыбытым кэннэ быһыылаах, эдьийим Шура ыйан биэриитинэн маһынан үһун кирилиз оҥорбуппар олус үөрбүтэ. «Наһаа наадалааҕы оҥорбуккун, от түһэрэ тахсарга бэрт буолсу» диэбитэ. Ол кирилиз билигин да баар, билигин көрдөххө сүрдээх оҥоһуу эрэри туһалыы сылдыар.

Отоннууругар, тэллэйдиригэр илдэ сылдыааччы, төннөн кэлэргэ тугу булбуппутун мин тутан кэлээччибин. «Оҕом улаатан абыраата, уол оҕонон оонньооххут» диэн тыллаах буолааччы. Тоҕо итинник диirin өйдөөбөтөрбүн да хайҕаан этэрин сэрэйээччибин.

Мин кырабар киһэ телевизорунан көстөр киинэни Шуранан кэпсэттэрээччи эбэтэр кинигэ аахтарааччы. Ол бириэмэҕэ мин ону-маны ыйыта сатаан баран «миигин көрүүй, миигин көр» дии-дии Шура сырайын бэйэм диэки хайыһыннаран үһүбүн. Улааппытым кэннэ эбэм ону санаан күлээччи.

Эбэм сиэннэригэр барытыгар наһаа үчүгэй сыһыаннаах буолааччы. Мин кырабар Тааттаттан, Абытан сиэннэрэ күүлэйдии кэлээччилэр. Онно эбэбит сэлпэрээтэртэн

эриллээтин сүөгэйи эмп иһэр иһитинэн барыбытыгар иһэрдээчи. Ону иһээри бары иһиппитин тутан баран уочараттаан турарбытын өйдүүбүн, уочараппыт кырлартан сағаланар буолан мин мэлдьи бастакы буолааччыбын.

Эбэм наар тугу эрэ гынан түбүгүрө сылдыар буолааччы, ыксаан киирэн-тахсан элэстэнэрин аһары үчүгэйдик өйдөөн хаалбыппын. Билигин, улаатан баран, хас да дыяланы бииргэ тэнгинэн хайдах онгорорун сатаан санаабалпын. Тугу сатаабатаҕын билбэппин. Минньигэс баҕайытык астааччы, бэрт сылаас таҕастары тигээчи. Истэнэригэр мин игнэбэ сап уган көмөлөһөрбүн өйдүүбүн. Туохтан да игнэн-толлон турбат этэ. Шуралыын оннооҕор уһанааччылар, хотон онто-манта алдыаннаҕына онгостооччулар. Киинэ көрө олонор тири имитээччилэр.

Маалыкай с. Атырдьах ыйа, 2014 сыл.

Мин эбэбинэн олус киэн туттабын

Эрна Седалищева, Маалыкайдааҕы сиэнэ

Мин эбэм Такырова Александра Васильевна туһунан тугу саныырбын кыратык бу сурукпар сырдаттыам.

Күндүтүк саныыр, ахтар эбэм Такырова Александра Васильевна кыра эрдэхпинэ күн сириттэн туораатар да, мин кинини сырдыгынан эрэ сыдыааһа сылдыар киһинэн ааҕабын.

Мин саныырбынан, биһиги сиэннэр кырабытыгар оонньоу сырыттаһытына эбэбит куйаха иһиккэ сүөгэйдээх, саахардаах килиэби аҕалан оонньоур остуолбутугар эбэтэр сиркилэ иннигэр уураара. Биһиги ону оонньоурбутугар аралдьыйан кэмигэр сизччибит суоҕа, онтукабыт саахарбыт сүөгэйгэ уулан сгущенка курдук буолбут буолааччы, өссө миннийээчи.

Убаай Саша кэпсииринэн биирдэ биһиги биир пиала иһити алдытан баран убаайы мөхтөрбүт үһүбүт. Мин саныырбынан, онно эбээ биһиги истэн турдахпытына убаайы кыратык мөхпүтэ. Арааһа, биһиги алдыаппытытын сэрэйэн, аны мөбүллүмээри албыннаабат буоллуннар диэн буолуо.

Мамалаах папа хойукка дылы үлэлээччилэр, ол иһин биһиги оҕо саадын кэнниттэн эбээлээххэ сылдыааччыбыт. Эбээ биһиги кэлэрбитигэр наар мааннай хааһы буһарбыт буолааччы, ону биһиги төгүрүк остуолга телевизор көрө-көрө сиирбитин бу билигин сии олорор курдук саныыбын. Саамай минньигэс ас чаччы эбээ астаабыт аһа этэ. Эбээ куруук сарсыарда эрдэттэн киэһэ утуйуор диэри ас астаан, үлэлээн тахсааччы. Хаһан да биир сиргэ олорооччута суох, куруук тугу эрэ гына сылдыар буолааччы. Эбээ буһарбыт аһылыгыттан мин саамай сөбүлүүрүм диэн ыһаарыламмыт хортуоска, ол үрдүгэр сымыыт, олус минньигэс буолааччы. Мин билигин итинник буһара сатааһытына туга эрэ сатамат.

Эбээ киэнэ отой хортуоската хоруорааччыта суох, сыммыта сөрү-сөптүк буспут буолааччы. Сөбүлүүрбүт бэрдин иһин киэнэ хойут баҕайы биһиэхэ анаан сыммыттаах хортуоска буһаран киллэрэн иһэр хартыыната мин харахпар куруук көстөр.

Хас биирдии эбээ илиитэ сымнаҕас буолар. Мин кыра сылдьан олус диатезтаах эбиппин. Ону биирдэ олус кыһыйарын иһин сыңаахпын хайыта тарбаан бааһырдан кээспиппин быһыылаах, онон хас да күн оҕо саадыгар барбатахпын саныыбын. Онтон сыңаабым бааһа ама соҕус буолтун кэннэ оҕо саадыгар барбытым. Онно быраас «ити бааскын сымнаҕас илиилээх киһиэхэ эбээбэр тийэн хабылаттаран кэбис» диэбитэ. Ону ол киэнэ тийэммин эбээбэ хаппыт бааспын туох да ыарыыта, ытааһына суох сып-сымнаҕастык хабылаттаран кээспитим.

Дьонум кэпсээниттэн өйдүүрбүнэн биир маннык түгэн баар. Кыһын ахсынны ыйга төрөөбүт буоламмын дьонум миигин оскуолаҕа сыл ангаарынан эрдэ киллэрээри гыммыттар. Ону оскуолаҕа маҕнайгы кылааска миэстэ суох буолан биэрбит. Онтон балаҕан ыйын маҕнайгы күнэ - Билии күнэ буолан ааспытын кэннэ «кыыскытын оскуолаҕа биэриэххит дуо?» диэн оскуолаттан телефоннаабыттар. Онуоха эбээ «Оскуолаҕа оҕом Билии күнүн бырааһынньыгар сылдыбакка үөрэнэрэ соччото суох, уонна кырата да бэрт!» диэбит. Онуоха мин «Саатар кырам да бэрт!» диэн санга аллайбыт үһүбүн. Онон эбээбэ ол сыл миигин оскуолаҕа ыппатаҕар махтаным эрэ этэ, тоҕо диэтэххэ билигин миэхэ саамай чугас доҕотторум, дьүөгэлэрим - кылааһым оҕолоро.

Мин эбэбинэн олус киэн туттабын. Кининэн киэн туттар буоламмын иннибэр эрэллээхтик баран иһэбин.

Дьокуускай куорат

Эбэбит үөрэппитэ-такайбыта олохпугар туһалыыр

Маалыкайдааҕы сиэнэ Валя Седалищева

Эбэм Өлөксөөн наһаа үлэһит этэ. Кини таах тугу да гыммакка олорорун биирдэ да көрбөтөбүм. Наар тугу эрэ дьарыгыра сылдьар буолара. Мин эбэбин кыра сылдьан эрэ көрбүт буоламмын саныырым да аҕыйах соҕус. Эбэм миигин атаахтатар этэ диэн өйдүүбүн. Кини эйэбэс, аһыныгас, ыалдытымсах майгылааҕа. Эбэбит биһигини - сиэннэрин олус күүскэ таптыыра. Ол таптала биһиэхэ элбэҕинэн биллэрэ. Кини биһигини дьэбит иккис этээһигэр тахсан охтон түһүөхтэрэ диэн куттанан араас киһи куттаных кэпсээннэрин кэпсиирэ. Холобур, илиитин өлөрөн баран онтун көрдөрө-көрдөрө «бу үөһээ баар кырыыса ытырда, онон үөһээ тахсыман» энгин диэбит курдук.

Өссө наар оҕолорум аччыктыахтара дии санаан ас бэлэмнээн турар буолара. Ийэбит үлэтиттэн хойут кэлэр буолан детсадтан кэлэн баран эбээҕэ сылдыааччыбыт. Кэллибит да телевизоры холбоон биэрээччи, онно мультиктары көрөрбүтүн өйдүүбүн. Ол кэмигэр хааны буһаран сойута охсубут буолааччы.

Мин төрөөбүппэр аат талыта буолбутугар эбэм быраатын Боркуоппай кыһын аатынан Наташа дэтиэн баҕарбыт. Элбэх аат сыымайдаммытын иһин ааттары кумаахыга суруйан баран миигиттэн биир сыл улахан эдьийбинэн Эрнанан талларыахха диэн буолбут. Эрна сип-синньигэс тарбахтарынан пинцет курдук тутан убайым Саша суруйбут кумааҕытын таһаарбыт. Саша эдьийбит Валя аатын суруйбут эбит, онон мин Валя диэн ааттаммыппын. Эбэм онно сөбүлэспит уонна үөрбүт үһү.

Эбэм оонньуурбутун энгин хомуна сылдыарбытын ирдиирэ. Таһырдыа оонньуурбутугар «танаскытын киртипэккэ оонньоон» диэччи. Онон харыстаннаан буоларга үөрэспитэ. Эбэбит үөрэспитэ-такайбыта олохпутугар туһалаах буолуо, өрүү көмөлөһө туруо диэн махтана саныбын.

Дьокуускай куорат. Алтынньы ый, 2014 сыл.

Эбэм сүдү экономист талааннаах эбит

Үөһээ-Бүлүүтээҕи сиэнэ Александра Иванова

Биһиги каникулларга, бырааһынньыктарга куруук эбээлээххэ барар этибит, ол иһин эбээ миэхэ үөрүүлээх кэмнэри санатар. Кэллэхпит аайы куруук бырааһынньык остуолун тардыбыт буолааччы, ааны аһан киирдэххэ ас минньигэс сыта илгийээччи, эбэм кухняҕа түбүгүрэ сылдыар буоллааччы. Кэлбиппитин көрөөт үөрээччи аҕай, кэлэн ыга кууһан сыллааччы. Остуолга мип-минньигэс бэрэски, алаады, бичиэннэ, сүөгэй, күөрчэх уонна да араас атын ас ууруллан турар буолааччылар.

Кыра сырыттаһытына сайын дьоммут оттуу бардахтарына кыра сиэннэр түөрт буолан эбээни кытта хаалааччыбыт. Сибииннэһэлэргэ астарын илдээн, кууруссаларга от үргээн биэрэн көмөлөһөөччүбүт. Эбээ маҕаһынгна килиэп ыла бардаҕына суолга тахсан хаһан кэлэрин кэтэһээччибит уонна ыраах көһүннэбинэ утары сүүрээччибит. Куруук икки илиитигэр тутуурдаах кэлээччи, ону тутуһан көмөлөһөөччүбүт. Килиэби, макарону кытта биһиэхэ анаан туох эмэ минньигэһи эмиэ эбэһээт ылбыт буолааччы. Уонна түнгэтэлээн баран кукуруза, бичиэннэ сороҕо хаалбытын аныгыскыга диэн кухоннай ыскаап үөһээ кытытыгар угааччы. Ону эбээ дьиэҕэ суоҕуна сороҕор салҕанан тахсан көрөөччүбүт. Өссө оонньуу сырыттаһытына, биһиэхэ анаан онготторбут кыра остуолугар, түөттүүрдүүр ас аҕалааччы. Ол онто кыралаы гына быһыллыбыт сүөгэйдээх,

барыанньалаах килиэп, бичиэньэ, кэмпиеэ, чай эбэтэр муорус буолааччы, сороҕор лэппиэскэ, алаады.

Дьоммут окко барбыт кэмнэригэр биһигини эбэбит сууяаччы-тарааччы. Уочараттаан туран биирдии-биирдии эбээҕэ кэлэбит. Баттахпытын тарыыр уонна күүскэ-күүскэ баттах эрэһингэтинэн туттаргыыр, онтуката күнү быһа ыһыллыбат. Онтон өссө кулгаахпытын ыраастааччы, ыалдьар игин диэтэххэ син биир «эбэһээт наада!» диэн буолар, хайыаххынай, тулуйаҕын буо. Ийэм аах этэллэринэн бэйэтэ мөлтөхтүк истэр буолан аны биһигини эмиэ оннук буолан хаалыахтара диэн кыһаллан ыраастыыр эбит.

Миигин эбэм аатынан Александра диэн ааттаабыттар, онон мин кизэн туттабын, киниэхэ майгынныыр буолуохпун баҕарабын. Мин эбээ хайдах итинник үлэһитин, күүстээх санаалааҕын куруук сөҕөбүн. Дьонум кэпсииллэринэн эбээ хас да километр ыраах сиргэ сатыы сылдьан оттуур эбит. Ону кытта тэҥнээтэххэ билигин биһиги уонча буолан маассынанан, тыраахтырынан, мотоциклынан тиэллэбит, туох баар техниканы туһанан оттуубут, өссө сылайабыт диибит. Тэҥнээн көрдөххө киһи сонньуйуох: биһиги уончабыт, өссө техникалаахпыт, оттон эбээ соҕотох улахан киһи кыра оҕолорунуун харыларын күүһүнэн оттуулар!

Ийэм ахтытыгар эбэм асчытын, иистэннээнгин, билингилии эттэххэ дизайнер буолуох талааннааҕын туһунан суруйар. Оттон мин экономист идэтигэр үөрэнэ сылдьар киһи быһыытынан сыаналаатахпына эбээ өссө сүдү экономист талааннаах эбит. Кини курдук баар ресурсу барытын туһалаахтык туттар киһи тарбахха баттанара буолуо дии саныыбын. Кини оҕолорун таҥыннартаан, аһатан, үөрэхтээн атахтарыгар туруорбута, ыал буолбуттарыгар мизбэлинэн, иһитинэн-хомуоһунан, аһынан-таҥаһынан хааччыан олоҕорбута ону дакаастыыр. Өссө улаатан баран билбиппинэн эбэм бааһыга ийэм аатыгар уурунуулаах эбит. Ол хаалларбыт харчытыгар эбэн биэрэн ийэм мин оскуоланы бүтэрэр банкеппар сыаналаах былааччыга атыыласпыта. Ол былааччыга миэхэ оскуоланы бүтэрэн санга олоххо үктэнэрбэр эбэм бүтэһик бэлэҕэ курдук буолар. Ити сайын бэркэ табыллан Россия биир саамай бөдөҥ Г.В. Плеханов аатын сүгэр экономической университетыгар үөрэххэ киирбитим. Россия араас муннугуттан кэлбит ситиһиилээх студеннарыттан хаалсыбакка билигин бу университет 4 курсугар үөрэнэ сылдьабын.

2012 сыллаахха ийэм хомуйуутунан бииргэ төрөөбүттэр кыттыһан эһэм Иванов Семен Федорович 100 сааһыгар анаан «Бичик» кинигэ кыһатыгар бэчээттэтэн таһаарбыт кинигэлэрин харысхал курдук куруук илдьэ сылдьабын. Ол иһин эбэлээх эһэм билингэ дылы үөһэттэн көрөн туран миэхэ көмөлөһөллөр дии саныыбын.

Москва куорат. Алтынньы ый, 2014 сыл.

Мин эбээ тапталын билбит дьоллоохпун

«Эбээ» диэн тыл киһи саамай үтүө, истинг санаатын үөскэтэр. Эбээ диэни билбэтэх киһи элбэҕэ буолуо. Оттон мин эбээ тапталын олох кылгас кэмнэ да буоллар билбит дьоллоохпун. Мин эбэм сымнаҕас да буоллар кырдыгы олус өрө тутар буолааччы. Хомойуом иһин, эбэм мин кыра эрдэхпинэ эмискэ ыалдьан бу дойдуттан барбыта.

Мин икки ыйдаахпыттан дьоммун кытта Маалыкай диэн ийэм оҕо сааһа ааспыт дэриэбинэтигэр эбээлээххэ барааччыбыт. Хас сайын аайы ийэлээх аҕам оттоһооччулар, биһиги эдьийбиниин - сынньана уонна дьаарбайа. Мин саамай өйдөөн хаалбыт түгэним диэн күтүөбүт Дьууруй тимир тыытыгар уу кутан биһигини кыргыттарын кытта сөтүөлэтээччи. Ол сөтүөлүүр кэммитигэр эбээ ас астаан бэлэмнээн баран "аһылыкка" диэн ыңырааччы. Онно үөрэ-көтө сүүрэн барааччыбыт, тоҕо диэттэххэ мин эбэм аһа саамай минньигэс, саамай тотоойу этэ, эппиккэ дылы, тарбахпытын саланыахпытыгар диэри.

Мин кыра сылдьан олус мэник этим, онон сибээстээн саамай мөбүллэр киһи буоларым, ол да буоллар миэхэ эбээ диэн тыл сылаас, ыраас дууһалаах, киһини элбэххэ үөрэтэр уонна саамай күндү киһини кытта сибээстээх тыл буолар.

Эбэбит баар эрдэбинээҕи видеосъемкалары көрөн улааппыппыт. Онно эбэбит биһиэхэ, сиэннэригэр, «үөрэххитигэр кыһаллыҥ, үөрэхтээх үлэһит дьон буолуҥ» диэн алҕаан тыл эппитэ баар. Онон төрөппүттэрбит эмиэ биһиги үөрөхпитигэр улахан болҕомтолорун уурбут буоланнар эдьийбиниин иккиэн М.А.Алексеев аатынан Үөһээ-Бүлүүтээҕи республиканскай гимназияны ситиһиилээхтик үөрэнэн бүтэрбиппит. Билигин иккиэн Москва куорат улахан вузтарыгар үөрэнэ сылдьабыт.

Тапталлаах эбэм биһигиттэн эмискэ баҕайы баран хаалбытын иһин билигин улаатан дойдубуттан ыраах үөрэнэ сылдьан «баар эбэһээт бүтэр дьылҕалаах, ол иһин ону харыстыахха, таптыахха, арангаччылыахха наада эбит» диэн санааҕа кэллим.

Москва куорат. Сэттиньи ый, 2014 сыл.

(Фотки О5о саас дьоллоох тугэннэрэ)

Түмүк тыл

2012 сыллаахха аҕыс бииргэ төрөөбүттэр кыттыһан аҕабыт Иванов Семен Федорович 100 сааһыгар анаан «Бичик» кинигэ кыһатыгар «Саха сириҥ үлэһит дьоно» серияҕа кинигэ бэчээттэтэн таһаарбыһытын дьон сэргээтэ. Ол курдук СР норуотун хаһаайыстыбатын үтүөлээх үлэһитэ, Горнай, Ньурба улуустарын Бочуоттаах олохтооҕо, РФ суруналыыстарын Сойууһун чилиэнэ Эдуард Федорович Данилов бу кинигэни кытта ийэбит бииргэ төрөөбүт быраатыгар Николай Васильевич Такыровка анаан тахсыбыт кинигэни ырытан «Учуутал аргыһа» хаһыакка бэчээттэпитин кинигэҕэ киллэрдит: «2011-2012 сылларга мин төрөөбүт – үөскээбит түөлбөбиттэн, Ньурба оройуонун Кукаакы уонна Бордонг нэһилиэктэриттэн төрүттээх, убайдарым кэриэтэ саныыр, дьон – норуот дириҥ ытыктабылынан туһанар дьоннор тустарынан бэрт дириҥ ис хоһоонноох, ордук эдэр дьону, ыччаттары үтүө үгэстэргэ угуйар, үөрэтэр хабааннаах икки тэттик кинигэлэри «Бичик» кинигэ кыһата бэчээттээн таһаарда. Бу икки бэртээхэй кинигэлэр, кинигэ геройдарын оҕолоро түмсэн, төрөппүттэригэр эппит бараммат махталларын бэлиэтэ, аҕаларын ааттарын үйэтитэр суругунан оҕоһуллубут памятниктара буолар».

Аҕабыт туһунан кинигэбит ити курдук дьон сыанабылын ылбытыттан кынаттанан аны ийэбит Такырова Александра Васильевна 90 сааһын туолуохтаах 2014 сылыгар анаан эмиэ кинигэ хомуйарга санаммыһыт. Ону ийэбитин билэр дьон, аймахтарбыт, чугас дьоммут өйдөөннөр ийэбит туһунан истинг ахтылары суруйа охсон биэрэннэр өйөөтүлэр. Ол курдук, бастатан туран Эдуард Федорович Даниловка бу бэрт дириҥ ис хоһоонноох ырытыыны оҕорбутун таһынан «Ийэҕэ махтал» диэн ийэбит төрдүлэрин туһунан ахты суруйбутугар улахан махталбытын тиэрдэбит. Манна даҕатан эттэххэ Эдуард Федорович аҕабыт туһунан кинигэҕэ эмиэ ахты суруйан, сүбэ-ама буолан көмөлөспүтүн биһиги билингэ дылы махтал тылларынан ахтабыт.

Вера Григорьевна Соловьева, Елена Николаевна Григорьева, Вера Егоровна Иванова, Дария Софроновна Рожина бэрт истинг, кырдыктаах ахтыларынан ийэбит туһунан киэн туттуубутун үрдэппиттэригэр эмиэ махтал бастыгын тиэрдэбит.

Ыкса ыалбыт Мария Васильевна Мопполова, абаҕабыт Киргизэлэй уола Виктор Григорьевич Иванов, эдьийбит Дьэлиэнэ кыһа Анастасия Николаевна Мартынова аҕабыт да, ийэбит да тустарынан икки кинигэҕэ олус үчүгүйдик ахты суруйан биһигини өйөөбүттэрин үрдүктүк сыаналыыбыт уонна барҕа махталбытын тиэрдэбит.

Ийэбит бииргэ төрөөбүт кыра балта Ирина Васильевна Семенова «Эдьийим Өлөксөөн туһунан үтүө өйдөбүл» диэн ааттаан бастакынан ахты суруйан кинигэбит суруллуутун саҕалаан сүрүн тирэх буолбутун махтал тылларынан бэлиэтиибит.

Таатгаттан күтөөптүт Валентин Иванович Кривошапкин, ийэбит хаан уруулар Маалыкайтан Владимир Николаевич Такыров, Валентина Филипповна Ефремова, Якутскайтан Гаврил Иванович Такыров, Лариса Ивановна Винокурова, Бүлүүттэн Анна Ивановна Чемпорова-Такырова, Ньурбаттан Римма Иннокентьевна Угапьева кини туруу үлэһитин, чизһинэйин, аһыныгаһын, амарах дууһалааһын өрө тутан суруйбут ахтыыларын биһиги бары астына-дуоһуа аахтыбыт.

Минньигэс сизэнэр ахтыылар барыбытын манньытта.

«Ийэбит, үөрэммитэ буоллар, хайаан да туох эмэ идэлээх, улахан үлэһит да буолуон сөптөөх киһи этэ. Төрүт аахпат-суруйбат киһи бэрт кылгас кэмнэ үөрэнэн, буукубаны барытын билэн, ааҕа үөрэммитэ», - диэн суруйар бэйэтин ахтыытыгар кыһа Людмила.

Биһиги тапталлаах ийэбит төһө да үөрэҕэ суох буоллар үөрэҕи өрө тутара, саха улуу суруйааччыларын кинигэлэрин аахтаран истэрин сөбүлүүрү. Кини сөбүлээн истэр айымньыларын ааптардарын ох тыллара кини олохун онкулун сырдатар ис хоһоонноохтор:

«Айылҕа алыбын этигэр-хааныгар ингэриммит киһи олус ыраас санаалаах буолар», «Киһи барахсан эр санаатын ылыннаҕына, тугу барытын кыайар», «Киһи өйүнэн-санаатынан эрэ улуу буолбат быһыылаах, сүрэҕинэн эмиэ улуу буолуон сөп эбит», «Үөрүннээн киһи хайаан да амарах, аһыныгас буолар», «Мин санаабар, бастың баай - дьон ытыктабыла, ыраас суобас» - Иван Гоголев-Кындыл;

«Олоххо мэлдьи үчүгэйи көрдүү сылдьар киһи, атын киһи туох эмэ үчүгэйи буллаҕына, эмиэ тэннэ үөрсүбүтүнэн барар», «Үтүө киһи ылбычча да соҕуһу тупсара, кизгэтэ сылдьар идэлээх», - Амма Аччыгыйа;

«Киһи-олох олорорун тухары санаа кулута. Киһини санаа курдук бас билэр, үөһэ-аллара тутар, ама, туох кэлиэй?», - Николай Босиков;

«Киһи төһө үчүгэйдик, туһалаахтык олорор да, өлөрүгэр аһыйар дьоно соччонон элбэх буолааччы», «Үтүө, үчүгэй сураҕа суох сүтүөх, умнуллуох туһа суох», - Софрон Данилов.

Тапталлаах ийэбит Такырова Александра Васильевна 90 сааһын туолар сылыгар анаан биһиги, кини оҕолоро уонна сизэнэрэ, махталбыт, сүгүрүйүүбүт бэлиэтин – аатын үйэтитэр кинигэ таһаардыбыт.

Сэргээбит ааҕааччылар үйэлээх үгэс онгостоллоругар баҕа санаабытын этэбит уонна барыларыгар ситиһиилэри, үтүөнү баҕарабыт!